FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

DE ADOLESCENTE MOSLIM ALS IDENTITEITSZOEKER

EEN KWALITATIEVE STUDIE BIJ HULPVERLENERS NAAR RADICALISERING ALS EEN PROCES IN RELATIE TOT DE ADOLESCENTIE ALS LEVENSFASE

Rania Ikoubaân

Studentennummer: 01909071

Promotor: prof. dr. Reitske Meganck

Begeleider: Amar El-Omari en Nienke Moernaut

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad Master of Science in de psychologie - klinische psychologie

Academiejaar: 2024 – 2025

UNIVERSITEIT GENT

“Telling stories is a human act. It's an act of life, of insisting on living. But it's also a political act. It's part of the intellectual resistance we must engage in.”

- Refaat Alareer, 2022.

Dankwoord

Allereerst wil ik mijn promotor, Reitske Meganck, en mijn begeleider, Amar El-Omari, bedanken om mijn de kans te geven om mij in dit onderwerp te verdiepen.

Daarnaast wil ik Amar El-Omari uitdrukkelijk bedanken voor zijn waardevolle feedback, kritische blik en aanmoediging gedurende het hele traject. Zijn expertise, geduld, en snelle beschikbaarheid hebben mij geholpen om een masterproef neer te pennen waar ik trots op kan zijn. Ook wil ik Nienke Moernaut bedanken voor haar waardevolle begeleiding in de laatste weken van dit proces en haar hulp bij het verfijnen van mijn masterproef.

Mijn dank gaat ook uit naar mijn ouders, die mij van jongs af aan hebben aangemoedigd in mijn academische groei en altijd onvoorwaardelijk in mij zijn blijven geloven. Zonder jullie steun was het niet gelukt. Mama, يا قلبي, jij hebt mij getoond wat het betekent om met zachtheid, wijsheid en moed in het leven te staan. Dankjewel voor alles. Papa, dankjewel om er altijd voor mij te zijn, en voor je steun tijdens de laatste loodjes van mijn masterproef. Jullie aanwezigheid is voor mij van onschatbare waarde geweest.

Aan mijn zussen, Nora en Chadia, bedankt om mijn masterproef na te lezen, voor jullie steun, onze leuke momenten samen, jullie liefde en vriendschap. Onze band betekent meer voor mij dan woorden kunnen zeggen. Ook bedankt aan mijn vrienden, om me te helpen wanneer ik vastzat, om me te blijven motiveren doorheen het jaar, voor de lange dagen samen in de bib, leuke pauzes, en jullie oprechte steun in alles wat ik onderneem. Zonder jullie was dit proces een stuk zwaarder geweest. Naoual, bedankt dat je er altijd voor me bent geweest en dat we samen zulke onvergetelijke jaren hebben gehad als huisgenoten en beste vriendinnen.

Aan mijn lieve vriendinnen Hajar, Naual, Imane en Amal: dank jullie wel voor jullie prachtige vriendschap die als familie aanvoelt. En Chaimae, jou wil ik in het bijzonder bedanken. Dankjewel dat je er altijd voor me bent geweest, voor je onvoorwaardelijke liefde, je steun, en voor wie jij bent als persoon. Samen begonnen we aan dit universitaire avontuur, en ik kijk ernaar uit om het ook samen af te ronden, إن شاء الله. Tot slot ben ik dankbaar voor mijn geloof, dat mij heeft gedragen in moeilijke momenten en mij steeds opnieuw rust, hoop en richting heeft gegeven.

Abstract

Deze masterproef onderzoekt hoe hulpverleners radicalisering bij adolescenten binnen een islamitische context begrijpen, met bijzondere aandacht voor de rol van identiteitsontwikkeling en de uitdagingen van de adolescentiefase. Sinds de aanslagen van 9/11 en de opkomst van *homegrown terrorism* is radicalisering een centraal thema geworden in zowel het publieke als wetenschappelijke discours. Desondanks ontbreekt een eenduidige definitie en worden radicalisering, extremisme en terrorisme vaak ten onrechte met elkaar en met de islam geassocieerd. Eerder onderzoek richtte zich vooral op justitiële dossiers of op de ervaringen van geradicaliseerde individuen, waardoor het perspectief van hulpverleners onderbelicht bleef. In dit kwalitatieve onderzoek werden twaalf bestaande, semi-gestructureerde interviews met Belgische hulpverleners geanalyseerd volgens een thematische analyse. De analyse toont dat hulpverleners radicalisering niet zien als een geïsoleerd ideologisch fenomeen, maar als een betekenisvolle oplossingspoging voor onderliggende psychische en sociale kwetsuren, vaak gerelateerd aan migratiepijn, structurele uitsluiting, intergenerationele conflicten en identiteitsproblemen. De adolescentiefase wordt door hulpverleners beschouwd als een periode van verhoogde kwetsbaarheid, waarin radicalisering kan fungeren als een poging om met gevoelens van onzekerheid, vervreemding en identiteitsvragen om te gaan. Deze bevindingen onderstrepen de noodzaak van een genuanceerde benadering van radicalisering, die oog heeft voor de individuele beleving en de bredere maatschappelijke context, en bieden waardevolle aanknopingspunten voor beleid en klinische praktijk.

Inhoud

Inleiding 1
Wat is radicalisering? 3
Definiëring 3
Radicalisering 3
Extremisme 3
Terrorisme (gewelddadig extremisme) 4
Radicalisering als proces 4
Psychologische modellen van radicalisering 7
The Staircase to Terrorism 7
De Radicaliseringspuzzel 8
Two-Pyramids Model 9
Social Ecology Model 10
Modellen van radicalisering binnen een West-Europese context 12
Motieven voor radicalisering 12
Kritiek op het concept radicalisering 14
De adolescentiefase 16
Adolescentie, wat is het? Een biopsychoscoiaal model 17
Adolescentie, een psychologische vertaling: separatie-individuatie 18
Adolescentie, een psychoanalytische lezing 19
(Post)freudiaans perspectief op adolescentie 19
(Post)lacaniaans perspectief op adolescentie 19
Adolescentie, concluderend 22
Adolescentie in het licht van homegrown terrorism 23
Een overmatige identificatie? De super-moslim 24
De houvast van een radicale groep, de sectaire grip 26
Voorlopige conclusie 28
Methode 30
Kwalitatief onderzoek 30
Steekproef en materiaal 30
Opzet en procedure 32

Kwaliteitscontrole 35
Resultaten 37
Thema 1: radicalisering als een Belgische cocktail 39
Thema 2: De adolescentie als cruciale levensfase 48
Thema 3: De adolescente moslim als identiteitszoeker 51
Discussie 68
Conclusie 68
Bespreking resultaten 69
Radicalisering als een betekenisvol symptoom 69
Het belang van religie: een antwoord op ‘trop d’être’? 71
Imploderen vs. exploderen 72
Sterktes en beperkingen 73
Suggesties voor vervolgonderzoek 74
Literatuurlijst I

Inleiding

Het begrip radicalisering is sinds de aanslagen op 11 september 2001, en die in Londen en Madrid in de vroege jaren 2000 sterk aanwezig in zowel het wetenschappelijke als het publieke discours. De uitstroom van jongeren uit West-Europa naar Syrië sinds 2012, met België als een van de koplopers (Benyaich, 2015; El-Omari, 2024), en de aanslagen in onder andere Brussel en Parijs enkele jaren later, hebben de nood aan een heldere conceptualisering van radicalisering onderstreept. Ondanks uitgebreid onderzoek naar het concept, ontbreekt een eenduidige en algemeen aanvaarde definitie (El-Omari, 2024).

Waar radicalisering voor 2001 in academische kringen voornamelijk werd gehanteerd om een verschuiving naar meer radicale politieke ideologieën aan te duiden – doorgaans niet geassocieerd met moslims – wordt het sinds de terreuraanvallen in de vroege jaren 2000 vaak rechtstreeks gekoppeld aan de islam (Coolsaet, 2019). Deze conceptualisering beïnvloedt het beleid rond radicalisering en is niet vrij van bias (El-Omari, 2024). Tegenwoordig vormt radicalisering een van de centrale aandachtspunten op zowel nationaal als internationaal niveau en is het binnen de 'Global War on Terrorism' hét kernbegrip geworden (Kundnani, 2012). De impact van de aanslagen reikt verder dan justitiële hervormingen en beïnvloedt ook maatschappelijke perspectieven op migratie en diversiteit (Coolsaet, 2019). De conceptualisering van radicalisering als een louter ideologisch probleem, zonder aandacht voor de bredere sociaal-maatschappelijke contexten, leidt tot vertekeningen in mediaberichtgeving en in politieke debatten over migratie en etniciteit (Larsen, 2020). Het radicaliseringsproces is echter per definitie niet beperkt tot een specifieke politieke, ideologische, religieuze of nationale groep (Coolsaet, 2019).

In de huidige context wordt radicalisering vooral begrepen als een proces dat kan leiden tot *homegrown terrorism* (Coolsaet, 2019; King & Taylor, 2011). Campelo et al. (2018) omschrijven dit als als volgt: "Since the 2010s, a new model of radicalization has appeared in Europe with the increase of 'homegrown' terrorists who remained marginal until then. Born and raised in Europe, these individuals adopt the ideology of violent radical Islamism" (Campelo et al., 2018, p.2). Jongeren blijken in het bijzonder kwetsbaar voor dit proces (Benyaich, 2015; Bouzar, 2014; Campelo et al., 2018), onder andere omdat religieus fundamentalisme een identiteitsfiguur biedt waarin jongeren een allesomvattende betekenis kunnen vinden (Campelo et al., 2018, p10). Vanuit die vaststelling richt deze masterproef zich op de adolescentie als levensfase binnen de context van *homegrown terrorism* in België. Meer bepaald wordt onderzocht hoe de specifieke uitdagingen van deze ontwikkelingsfase, met name de identiteitsconstructie, een rol spelen in het radicaliseringsproces, bekeken door de bril van hulpverleners.

Hoewel verschillende modellen radicalisering beschrijven als een proces beïnvloed door push- en pullfactoren op micro-, meso- en macroniveau (Campelo et al., 2018; Doosje et al., 2016), ontbreekt een universele verklarende theorie (Coolsaet, 2021). Veel van deze onderzoeken vertrekken vanuit het perspectief van 'geradicaliseerde' individuen, wat gekleurd wordt door beperkte data vanwege moeilijke toegang tot respondenten en de subjectiviteit van getuigenissen (Bouzar, 2018; Coolsaet, 2021; King &

Taylor, 2011). Bovendien zijn veel modellen gebaseerd op analyses van justitiële dossiers, zonder direct contact met geradicaliseerde individuen (Bouzar, 2014, 2018). Daarnaast hebben de modellen en theorieën die hieruit voortvloeien de neiging om het radicaliseringsproces te individualiseren en te reduceren tot een religieus probleem, zonder voldoende oog voor bredere maatschappelijke contexten (Coolsaet, 2019; Kundnani, 2014). Hulpverleners waarvan verondersteld wordt dat zij deradicaliseringstrajecten integreren in hun begeleiding botsen op de ambigue conceptualisering van radicalisering. Ondanks hun belangrijke rol bestaat er weinig onderzoek naar de perspectieven van hulpverleners op radicalisering. . Nochtans blijkt uit studies dat ook zij vatbaar zijn voor morele oordelen en bias in hun beoordeling van radicalisering (Puaud & Gonçalvès, 2019; Van de Weert & Eijkman, 2021).

Dit onderzoek bouwt voort op het kwalitatieve onderzoek van El-Omari et al. (2024), dat de perspectieven van Belgische hulpverleners betrokken bij de begeleiding van geradicaliseerde moslims in diverse zorginstellingen onderzocht. El-Omari et al. (2024) voerden een initiële overkoepelende analyse uit waaruit bleek dat hulpverleners radicalisering vaak beschouwen als een proces van vervreemding en ontworteling, waarbij individuen een *'bulletproof vest'* ontwikkelen als bescherming tegen ervaren onrecht. Daarbij wordt radicalisering door alle hulpverleners in verband gebracht met de existentiële onzekerheid en identiteitsontwikkeling die typerend zijn voor de adolescentie, wat kan resulteren in een gefragmenteerde identiteit (El-Omari et al., 2024). Dit onderzoek bouwt verder op deze bevindingen door de perspectieven van hulpverleners op het radicaliseringsproces verder te analyseren, met een specifieke aandacht voor de rol van adolescentie-uitdagingen en identiteitsconstructie binnen dit proces.

Deze masterproef opent met een inleidende literatuurstudie. Allereerst wordt een context geschetst door in te gaan op literatuur over radicalisering, waarbij aandacht wordt besteed aan definities, theoretische modellen en kritische reflecties op het concept. Vervolgens wordt de adolescentiefase onderzocht vanuit verschillende perspectieven, waaronder biopsychosociale, psychologische en psychoanalytische benaderingen. Het laatste hoofdstuk van de literatuurstudie brengt deze thema's samen door adolescentie te bespreken in het licht van *homegrown terrorism*, waarbij expliciet wordt stilgestaan bij de verbanden tussen beide onderwerpen. Aansluitend worden de resultaten van het kwalitatieve onderzoek gepresenteerd en besproken. Dit onderzoek biedt een antwoord op de centrale onderzoeksvraag: 'Hoe kijken hulpverleners naar radicalisering als een proces in relatie tot de adolescentie als levensfase?' Daarnaast wordt ook ingegaan op twee subvragen: 'Hoe beïnvloeden uitdagingen eigen aan de adolescentie het radicaliseringsproces?' en 'Hoe wordt de identiteitsconstructie beïnvloed door het radicaliseringsproces?'

Wat is radicalisering?

Definiëring

Radicalisering is een begrip dat afgelopen twee decennia een veelgebruikte term is geworden binnen zowel wetenschappelijk onderzoek als het maatschappelijk discours. Echter is er geen consensus over de definitie van radicalisering (Jacobsen, 2017). Vaak worden de termen radicalisering, extremisme en terrorisme foutief onder de noemer radicalisering gebracht en onterecht rechtstreeks met de islam geassocieerd (Benyaich, 2015; Lahnait, 2021). Benyaich (2015) argumenteert dat deze termen in werkelijkheid op een continuüm liggen. Het is belangrijk om in het kader van deze masterproef een duidelijk onderscheid te maken tussen deze begrippen en de gehanteerde definities te verduidelijken. In het volgende onderdeel volgt een bespreking van een algemene definitie van radicalisering, extremisme en terrorisme. Deze masterproef richt zich op radicalisering binnen een islamitische context, met een specifieke aandacht voor *homegrown terrorism.*

Radicalisering

Radicalisering wordt door Benyaich (2015) gedefinieerd als een proces van aliënatie en indoctrinatie, waarbij een individu een ideologie overneemt die streeft naar een breuk met de huidige status quo op politiek, economisch of religieus vlak. Benyaich (2015) stelt dat deze individuen niet alleen vervreemd raken van hun directe omgeving, maar evenals van de bredere samenleving, wat hen kwetsbaarder maakt voor zowel passieve blootstelling aan als actief opzoeken van propaganda. Benyaich (2015) stelt verder dat de oorzaken en risicofactoren voor radicalisering meervoudig zijn, interageren met elkaar en verschillen per individu. Een gedetailleerde bespreking van deze risicofactoren volgt in latere hoofdstukken. Er bestaat bijgevolg geen stereotiep beeld van een 'geradicaliseerd individu' (Benyaich, 2015). Psychoanalytici benadrukken de rol die onbewuste motieven kunnen spelen in het radicaliseringsproces (Bouzar & Campelo, 2018; Morel, 2018). Bouzar en Hefez (2017) beschrijven radicalisering als het resultaat van een psychologisch proces dat het cognitief kader van een individu wijzigt. Zij stellen dat er tijdens een persoonlijke zoektocht een verschuiving naar een ideologie verbonden aan een collectieve moslimidentiteit plaatsvindt, die gelinkt is aan een totalitair politiek plan dat door middel van geweld wordt gerealiseerd. Het is belangrijk om op te merken dat radicalisering niet per definitie problematisch is en resulteert in gewelddadig gedrag (Campelo et al., 2018).

Extremisme

Extremisme onderscheidt zich van radicalisering in de zin dat extremisten niet compromisbereid zijn (Benyaich, 2015). Extremisten hebben een hogere tolerantie voor geweld als een mechanisme om extreem gedachtengoed te installeren en de status quo te doorbreken (Benyaich, 2015; Denoeux & Carter, 2009; Hogg, 2013). De opvatting van wat onder extremisme valt, varieert in de loop van de tijd en is niet exclusief voor één etniciteit, religie of politieke stroming (Berger, 2018). Extremisten zetten zich vaak af tegen de rechtstaat die functioneert op basis van democratie (Denoeux & Carter, 2009; Hogg, 2013). Het

is echter belangrijk om te beseffen dat maatschappelijk extremisme een universeel menselijk verschijnsel is dat in de geschiedenis in verschillende samenlevingen, culturen en ideologieën voorkomt (Hogg, 2013). In het continuüm dat Benyaich (2015) bespreekt kan radicalisering overgaan tot extremisme.

Terrorisme (gewelddadig extremisme)

Wanneer radicalisering overgaat tot gewelddadig gedrag om politieke, religieuze of ideologische doeleinden te bereiken is er sprake van terrorisme of gewelddadig extremisme (Doosje et al., 2016). Men tracht de bestaande maatschappelijke, economische en politieke orde te ondermijnen door angst te zaaien, wat bijgevolg de polarisering in de bredere samenleving verhoogt (Benyaich, 2015). Daarnaast wordt er bij gewelddadig extremisme een duidelijke vijand gevormd, die het mikpunt van het geweld vormt (Lahnait, 2021). Terrorisme is aldus een mogelijke maar geen noodzakelijke uitkomst van radicalisering (Benyaich, 2015).

Radicalisering als proces

Verschillende onderzoekers benaderen radicalisering als een geleidelijk proces waarbij het overnemen van een extremistische ideologie mogelijks kan leiden tot geweld bij sommige individuen (Khosokovar, 2014). Borum (2011) en Campelo et al. (2018) maken een onderscheid tussen radicalisering en terrorisme door te benadrukken dat radicalisering een proces is dat mogelijk maar niet noodzakelijkerwijs leidt tot extremistisch geweld. Radicalisering wordt begrepen als een niet-lineair proces dat complex, gevarieerd en multifactorieel is (Campelo et al., 2018; Vergani et al., 2018).

Meerdere studies benaderen het radicaliseringsproces vanuit een push-pull model, dat een verklarend kader biedt voor verschillen in individuele kwetsbaarheid voor radicalisering (Dawson et al., 2016; Jacobsen, 2017; Vergani et al., 2018). Radicalisering ontwikkelt zich volgens dit model via een dynamische wisselwerking tussen push-factoren die vervreemding van de maatschappij veroorzaken, en pull-factoren die aantrekken tot gewelddadig extremisme (Jacobsen, 2017). Dawson et al. (2016) maken een onderscheid tussen socio-economische push- en existentiële pull-factoren. In lijn hiermee koppelt Vergani et al. (2018) push-factoren aan structurele, politieke en sociologische verklaringen, zoals relatieve sociale deprivatie, gepercipieerde onrechtvaardigheid, werkloosheid en een lager scholingsniveau. Pull-factoren hebben volgens hen betrekking op socio-cognitieve verklaringen op groepsniveau die extremistische groepen en levensstijlen aantrekkelijk maken. De meest significante pull-factor is de consumptie van extremistische propaganda, op zowel het groeps- als individueel niveau, die gewelddadigheid rechtvaardigt aan de hand van mechanismen van morele loskoppeling en dehumanisering. Daarnaast benadrukken Vergani et al. het belang van persoonlijke factoren die betrekking hebben op individuele, psychologische en biografische verklaringen. Deze push-, pull-, en persoonlijke factoren zijn onderling sterk verbonden en beïnvloeden elkaar wederzijds.

Zowel Jacobsen (2017) als Dawson (2016) uiten kritiek op het push-pull model. Ze wijzen erop dat hoewel deze factoren een belangrijke context bieden, ze onvoldoende verklaren waarom slechts een deel van de individuen die aan vergelijkbare omstandigheden worden blootgesteld daadwerkelijk radicaliseert. Dit impliceert dat push- en pull-factoren beschouwd moeten worden als noodzakelijke, maar op zichzelf niet voldoende voorwaarden om kwetsbaarheid voor radicalisering te verklaren (Jacobsen, 2017). Bovendien bestaat er aanzienlijke individuele variabiliteit in zowel de aanwezigheid als de impact van deze factoren (Vergani et al., 2018).

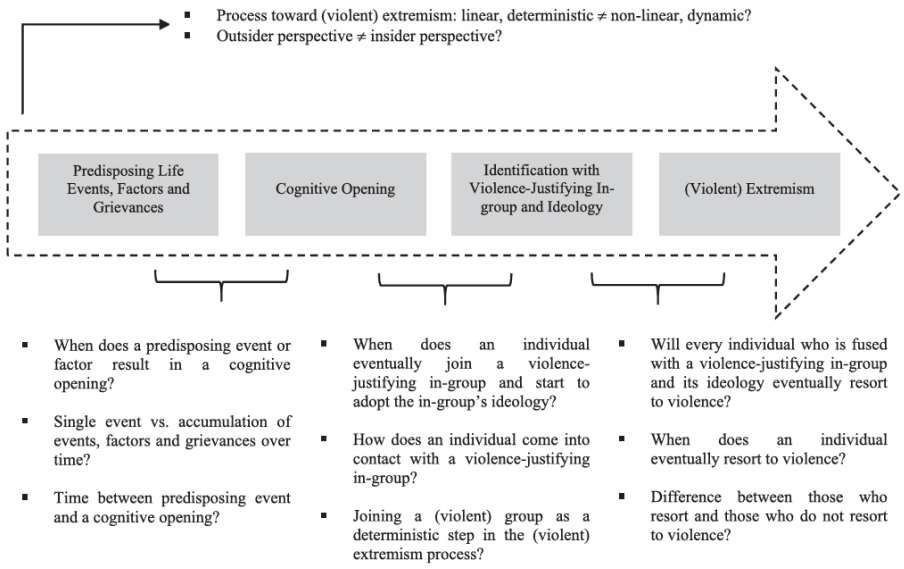
In lijn met de theorie van push- en pull factoren wordt radicalisering begrepen als het resultaat van complexe interacties tussen deze factoren die gelijktijdig opereren op het micro-, meso- en macroniveau (Doosje et al., 2016; Jacobsen, 2017). Het microniveau omvat interpersoonlijke factoren, zoals de zoektocht naar betekenis, gevoelens van persoonlijke onzekerheid en identiteitsvorming (Doosje et al., 2016; Jacobsen, 2017). Deze factoren vergroten de kans dat een individu zich aangetrokken voelt tot een groep die gevoelens van onzekerheid vermindert. Zulke groepen bieden duidelijke normen en waarden, evenals een gevoel van samenhorigheid, erkenning en heroïsme, wat de kans op radicalisering verhoogt (Doosje et al., 2016). Campelo et al. (2018) beschrijven het microniveau in hun drie-levelmodel van risicofactoren voor radicalisering als ‘individuele factoren’. Hieronder vallen psychiatrische stoornissen (hoewel zeldzaam), psychologische kwetsbaarheid, gepercipieerde onrechtvaardigheid, verlatingservaringen, ingrijpende of traumatische gebeurtenissen, adolescentie en onderliggende psychopathologische mechanismen. Betreffende de adolescentie beschrijven zij deze levensfase als een turbulente periode waarin jongeren geconfronteerd worden met verschillende uitdagingen, zoals het loskomen van de ouderlijke figuren en de identiteitsontwikkeling. Radicalisering bij jongeren kan in dit licht begrepen worden als een pathologische manifestatie van de adolescentie, die zich manifesteert in de moeilijkheden die gepaard gaan met deze ontwikkelingsuitdagingen (Campelo at al. 2018).

Factoren op het meso-niveau hebben betrekking op de sociale omgeving, zoals familieleden en peers (Campelo et al., 2018; Doosje et al., 2016). Hier spelen gevoelens van onrechtvaardigheid, discriminatie, vervreemding, een gebrek aan hechte sociale banden, familiale dysfunctie en banden met geradicaliseerde individuen een belangrijke rol. Tot slot betreffen factoren op het macro-niveau bredere maatschappelijke factoren zoals sociale polarisatie, religieus fundamentalisme, geopolitieke spanningen en toenemende globalisering (Campelo et al., 2018; Doosje et al., 2016). Het laatstgenoemde kan begrepen worden als ideologische propaganda gerelateerd aan het collectieve concept van de Ummah, een utopisch ideaal waar alle moslims welkom zijn (El-Omari, 2019). Het is de ideale islamitische gemeenschap waarin geloof en staat samenvallen en waartegen het Westen een dreiging vormt. Aldus kunnen factoren op verschillende niveaus, gerelateerd aan de persoonlijke en sociale identiteit, het radicaliseringsproces beïnvloeden.

De Pelecijn et al. (2021) bieden een model dat radicalisering als een dynamisch proces beschouwt, afgebeeld in Figuur 1. Prominent aan deze studie is dat het niet alleen een *outsider* perspectief op het radicaliseringsproces weergeeft, maar ook het *insiders* perspectief in acht neemt. In tegenstelling tot het *outsider* perspectief, waarbij de visie van een externe ander – zoals familieleden, vrienden, collega's, maatschappelijke werkers, academische onderzoekers – centraal staat, legt het *insider* perspectief de nadruk op hoe het individu het proces ervaart.

Figuur 1

The process toward (violent) extremism

Noot. Overgenomen uit "The process toward (violent) extremism: an integrated theoretical model using a theory knitting approach", door L. Pelecijn, 2021, *Psychology, Crime & Law*, p. 6 (https://doi.org/10.1080/1068316X.2021.2018437).

De start van het radicaliseringsproces wordt volgens dit model gekenmerkt door predisponerende levenservaringen op micro-, meso-, en macroniveau. De subjectieve interpretatie van een event bepaalt of het een causale rol speelt in het proces (Borum, 2017), wat wijst op het belang van het *insider* perspectief. Deze events kunnen vervolgens tot een cognitieve opening leiden, die fungeert als een mediator tussen de levensgebeurtenissen en de identificatie met een in-groep die geweld legitimeert en diens ideologie (De Pelecijn et al., 2015). De persoonlijke doelen van het individu worden vervolgens vervangen door de doelen van de groep, waardoor het individu in toenemende mate bereid is om gedrag te stellen dat de in-groep beschermt. Dit proces verschilt per individu en kan volgens het model van De Pelecijn et al. meteen na het significant life event of na een lange periode optreden, en kan zowel passief als actief plaatsvinden. De Pelecijn et al. benadrukken dat de laatste stap, (gewelddadig) extremistisch gedrag, een mogelijke, echter niet noodzakelijke uitkomst is. Opvallend is dat volgens De Pelecijn et al. (2021) de identificatie met de in-groep en haar ideologie niet noodzakelijk betekent dat het individu de 'volledige' ideologie en diens doelstellingen heeft overgenomen. Andere motieven zoals ergens bij horen, iemand zijn, geld, macht, vriendschap of loyaliteit kunnen een drijfveer zijn voor het plegen van

(gewelddadige) extremistische daden. Of een individu overgaat tot gewelddadig gedrag is enerzijds afhankelijk van externe factoren, zoals life events, triggerende gebeurtenissen, groep dynamieken en kansen. Anderzijds stellen zij dat de impact van deze externe factoren een belangrijke rol speelt op het individu, zoals de impact op iemand zijn doelen, religieuze waarden, overtuigingen, emoties en affecten.

Het model van Pelecijn et al. (2021) wijst wederom op het belang van persoonlijke factoren en identificaties als sociale processen die spelen tijdens het radicaliseringsproces. Binnen het radicaliseringsproces worden gevoelens van frustratie en gepercipieerde onrechtvaardigheid geïnternaliseerd, wat leidt tot een psychologische ontkoppeling van de samenleving en de oprichting van een alternatieve groep met gelijkgestemden (Coolsaet, 2019). Wanneer deze emoties worden gepolitiseerd, kan ideologie volgens Coolsaet worden gebruikt om de externe groep te ontmenselijken. Om deze reden stelt hij dat naast persoonlijke factoren ook bredere maatschappelijke factoren begrepen moeten worden, waaronder sociale onrechtvaardigheid, machtsmisbruik, marginalisatie en discriminatie. Deze factoren dragen bij aan sociale ongelijkheid, vergroten de kwetsbaarheid en treden als katalysatoren in het proces van radicalisering.

Psychologische modellen van radicalisering

Empirisch onderzoek suggereert dat de persoonlijke en sociale identiteit, alsook sociale verbondenheid, een substantiële invloed uitoefenen op het radicaliseringsproces (Dawson et al., 2016; Jacobsen, 2017; Pelecijn et al., 2021; Vergani et al., 2018). Gezien deze bevinding is het essentieel om nader te bekijken hoe bestaande modellen deze variabelen operationaliseren in de conceptualisering van radicalisering als een dynamisch proces. Hieronder volgt een beknopte bespreking van vier prominente modellen: *Staircase to Terrorism* (Moghaddam, 2005), de Radicaliseringspuzzel (Hafez & Mullins, 2015), het *Two-Pyramids Model* (McCauley & Moskalenko, 2017), en het *Social Ecology Model* van Dawson (2024).

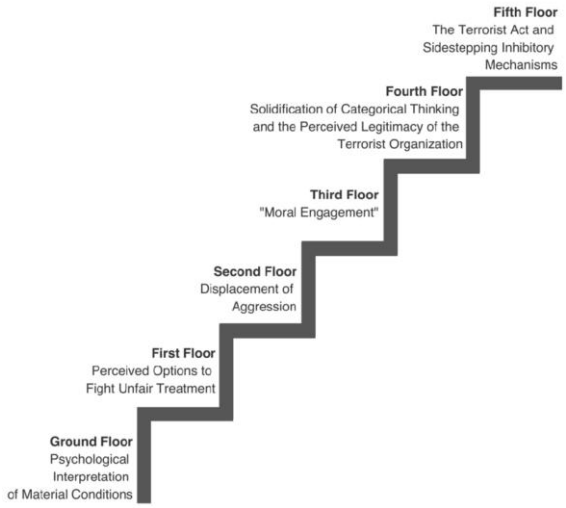
The Staircase to Terrorism

De *Staircase to Terrorism* van Moghaddam (2005) biedt een gestructureerd kader voor het begrijpen van het proces van radicalisering naar gewelddadige extremisme, zoals geïllustreerd in Figuur 2. Het model beschrijft een metaforische trap bestaande uit zes niveaus, waarbij elk niveau een specifieke fase in het radicaliseringsproces vertegenwoordigt. Op het eerste niveau, de begane grond, ervaren individuen gevoelens van maatschappelijk onrecht en relatieve deprivatie, wat de initiële aanzet vormt voor verdere escalatie. Moghaddam stelt dat individuen als gevolg kunnen bewegen naar de eerste verdieping, waar zij verschillende opties overwegen om met hun frustraties om te gaan. Op de tweede verdieping beschrijft hij een toenemende vijandigheid jegens vermeende veroorzakers van het ervaren onrecht, wat kan resulteren in het legitimeren van gewelddadige middelen als oplossing. Op de derde

verdieping vindt een morele heroriëntatie plaats, waarbij terrorisme wordt gerechtvaardigd als een ethisch verantwoorde reactie op het ervaren onrecht. De vierde verdieping markeert de toetreding tot een terroristische organisatie, waarbij individuen zich ideologisch en sociaal verbinden aan de extremistische groep. Tot slot, op de vijfde verdieping, wordt een daadwerkelijke terroristische daad uitgevoerd. De *Staircase to Terrorism* benadrukt de geleidelijke escalatie van gedachten en acties die leiden tot betrokkenheid bij terrorisme en beschrijft dit als een lineair proces.

Figuur 2

The Staircase to Terrorism

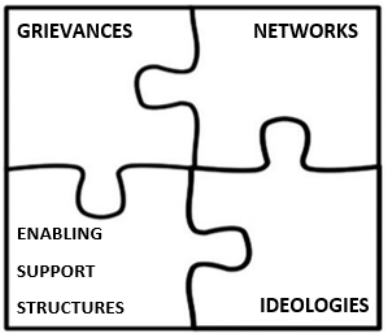
Noot. Overgenomen uit "Lone Actor Terrorists: The Performance of Hegemonic Masculinity through Acts of Violence", door B. Windisch, 2022, p. 23 (https://hdl.handle.net/10945/66050).

De Radicaliseringspuzzel

Hafez en Mullins (2015) introduceren met de Radicaliseringspuzzel een multifactoriële en gecontextualiseerde benadering voor het begrijpen van de evolutie van radicalisering richting gewelddadig extremisme. Deze 'puzzelmetafoor' benadrukt vier onderling verbonden factoren die cumulatief moeten samenvallen om tot terrorisme te leiden: (1) subjectieve ervaring van onrechtvaardigheid, (2) netwerken, (3) ideologieën, en (4) faciliterende omgevingscondities (zie Figuur 3). Hafez en Mullins beargumenteren dat westerse moslimjongeren vaak gevoelens van onrechtvaardigheid ervaren als gevolg van structurele discriminatie en politieke frustraties. Het model benadrukt dat radicalisering primair via intieme sociale relaties (familie, vriendenkringen) wordt gemedieerd, waarbij ideologie een sociaal bewegingskader vormt dat het gebruik van geweld legitimeert. Het laatste puzzelstuk, faciliterende omgevingscondities, omvat onder andere connecties op het internet als fysieke trainingskampen. Hafez en Mullins beschouwen radicalisering, in tegenstelling tot voorgaande modellen, als een dynamisch, niet-lineair proces waarbij de specifieke configuratie van factoren unieke uitkomstpatronen genereert. Hun onderzoek naar radicaliseringsprocessen richt zich specifiek op microgroepsdynamieken en toetredingsprocessen tot radicale groeperingen, waarbij ze de cruciale rol van groepsprocessen benadrukken.

Figuur 3

De Radicaliseringspuzzel

Noot. Uitgewerkt door auteur.

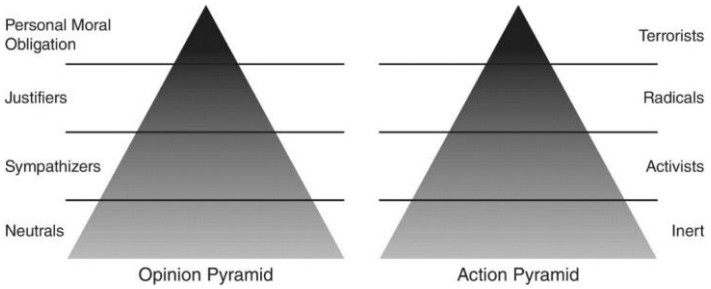
Two-Pyramids Model

Het *Two-Pyramids Model* van McCauley en Moskalenko (2017), geïllustreerd in Figuur 4, biedt een theoretisch kader om het radicaliseringsproces en de potentiële overgang naar terroristisch geweld te begrijpen. McCauley en Moskalenko maken een duidelijk onderscheid tussen radicalisering en terrorisme door middel van hun *Two-Pyramids Model*. Ze benadrukken dat er verschillende psychologische processen spelen bij het vormen van extremistische overtuigingen enerzijds en de stap naar gewelddadig extremisme anderzijds. De opiniepiramide beschrijft de gradaties in extremistische overtuigingen binnen een populatie. Aan de basis bevinden zich individuen met gematigde of conventionele opvattingen. In het midden staan personen die sympathiseren met extremistische ideeën zonder deze actief te ondersteunen. Aan de top bevinden zich individuen die volledig overtuigd zijn van extremistische ideologieën en deze actief promoten. Belangrijk is dat slechts een klein deel van degenen met radicale opvattingen daadwerkelijk overgaat tot gewelddadige acties. De actiepiramide illustreert volgens McClauley en Moskalenko de niveaus van betrokkenheid bij politieke acties. Aan de basis bevinden zich individuen die politiek passief zijn. In het midden staan personen die deelnemen aan legale politieke activiteiten, zoals demonstraties of campagnes. Aan de top bevinden zich individuen die betrokken zijn bij illegale of gewelddadige acties, inclusief terrorisme. Het model toont aan dat sommige mensen zonder radicale overtuigingen toch betrokken raken bij gewelddadige acties, mogelijk door groepsdruk, persoonlijke omstandigheden of andere motivaties.

Belangrijk om op te merken is dat dit model niet strikt trapsgewijze vooruitgang impliceert; individuen kunnen niveaus overslaan bij hun beweging omhoog en omlaag in de piramides. Daarnaast leidt radicalisering niet per definitie tot terroristisch geweld, wat benadrukt dat het proces niet lineair is en beïnvloed wordt door diverse psychologische en sociale factoren (McCauley & Moskalenko, 2017).

Figuur 4

Two-Pyramids Model

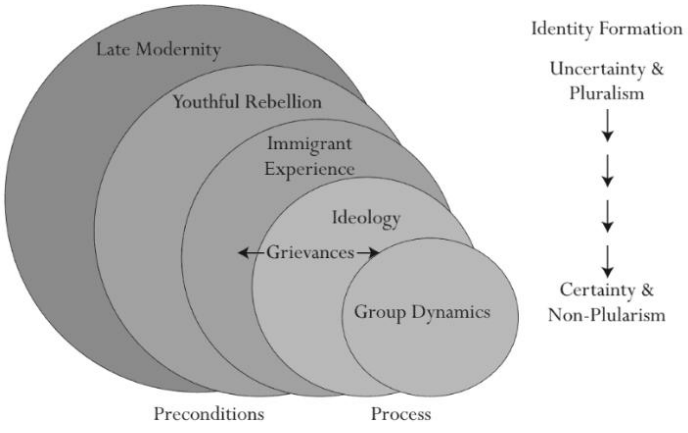
Noot. Overgenomen uit "Weaponized words: The strategic role of persuasion in violent radicalization and counter-radicalization", door K. Braddrock, 2020, *Cambridge University Press*, p. 29 (10.1017/9781108584517).

Social Ecology Model

In tegenstelling tot benaderingen die radicalisering als een lineair proces beschouwen, zoals Moghaddams (2005) *Staircase to Terrorism,* benadrukt Dawson (2022, 2024) in zijn *Social Ecology Model* de complexiteit van de interactie tussen individuele, sociale en maatschappelijke factoren in het dynamisch en multifactorieel proces naar *homegrown terrorism*. Een fundamenteel uitgangspunt van dit model is dat radicaliseringsprocessen zich op een unieke wijze manifesteren, waarbij er geen eenduidig of typisch profiel bestaat dat terroristisch geweld voorspelt (Horgan, 2008). Daarnaast onderstreept Dawson (2024) dat radicaliseringsprocessen slechts in een beperkt aantal gevallen resulteert in daadwerkelijk terroristisch gedrag. Het *Social Ecology Model* (zie Figuur 5) richt zich op vijf contexten op macro-, meso-, en microniveau die een rol lijken te spelen in de geleidelijke radicalisering van individuen. De eerste drie contexten – de sociale omstandigheden van de late moderniteit, de jeugdige rebellie, en de ervaringen van migrantengemeenschappen – vormen de voedingsbodem of 'precondities' voor radicalisering, terwijl de ideologische context en de dynamiek binnen kleine groepen de kern vormen van het daadwerkelijke 'proces'.

Figuur 5

Social Ecology Model

Noot. Overgenomen uit "THE SOCIAL ECOLOGY MODEL OF "HOMEGROWN" JIHADIST RADICALIZATION", door L. L. Dawson, 2024, *Radicalisation: A Global and Comparative Perspective*, 33, p. 40.

Volgens Dawson (2022, 2024) vindt de identiteitsconstructie plaats in een onzekere context. In deze context stelt hij dat *homegrown terrorism* voortkomt uit de huidige sociale omstandigheden, waaronder globalisering. De toenemende verwevenheid van lokale en mondiale gebeurtenissen, gecombineerd met directe mediablootstelling aan wereldwijde conflicten, wekt bij jongeren een gevoel van betrokkenheid en bezorgdheid op. Hoewel veel jongeren in de laatmoderne samenleving onzekerheid ervaren in een existentiële zoektocht naar houvast, betekenis, en erkenning, kan dit voor sommige islamitische jongeren met een migratieachtergrond een scherpere existentiële dimensie aannemen (Dawson 2024). Het model stelt dat bepaalde factoren de identiteitsconflicten die kenmerkend zijn voor de adolescentie kunnen versterken. Dit geldt in het bijzonder voor jongeren met een migratieachtergrond, die vaak te maken krijgen met sociale uitsluiting, discriminatie of een gevoel van culturele marginalisatie. Zij worden gedreven vanuit een behoefte om vermeende vernederingen te compenseren, op persoonlijk of op collectief niveau (de *Ummah*, waarmee zij hun nieuwe sociale identiteit construeren), alsook vanuit een sterker gevoel van morele betrokkenheid en plichtsbesef dan bij hun leeftijdsgenoten (Dawson, 2022).

Het radicaliseringsproces manifesteert zich volgens Dawson vanuit deze onderliggende condities. Het krijgt echter pas echt vorm in meer directe sociale omgevingen, met name door ideologische beïnvloeding en dynamieken binnen kleine groepen die emotionele steun en erkenning bieden. Individuen in een kwetsbare toestand vertonen een cognitieve openheid voor het terroristische narratief, wat hen volgens Dawson vatbaar maakt voor rekrutering. Deze ideologie presenteert een schijnbaar coherente verklaring en oplossing voor hun onbehagen. Ze plaatst hun persoonlijke worstelingen in een duidelijk betekeniskader, waardoor hun bestaan een ultiem en moreel superieur doel krijgt en hun individuele problemen worden verbonden met die van een bredere collectiviteit (Dawson, 2022; Dawson, 2024).

De *Staircase to Terrorism* van Moghaddam (2005), de Radicaliseringspuzzel van Hafez en Mullins (2015), het *Two-Pyramids Model* van McCauley en Moskalenko (2017), en het *Social Ecology* Model van Dawson (2024) zijn de bekendste modellen die het proces van radicalisering beschrijven. Alle vier de modellen benadrukken het belang van gevoelens van onrechtvaardigheid en het aandeel hiervan in het radicaliseringsproces. Radicalisering wordt volgens deze modellen begrepen als het resultaat van de interactie tussen maatschappelijke, sociale en individuele factoren. Dit impliceert dat diverse motieven kunnen leiden tot radicalisering (Morel, 2018). Morel benadrukt dat betrokkenheid bij radicalisering vaak gebaseerd is op onbewuste motivaties en keuzes, die diepgeworteld en moeilijk te identificeren zijn zonder een theoretisch kader dat aandacht heeft voor onbewuste processen, zoals de psychoanalyse. Deze onbewuste processen kunnen onder meer gevoelens van wraak, haat en afgunst omvatten, die worden aangewakkerd door een gevoel van ontworteling en een gebrek aan verbondenheid met de samenleving (El-Omari, 2023). El-Omari benadert radicalisering als een uniek proces, waardoor onbewuste processen weergegeven kunnen worden om zo iemands motieven om de ideologie van radicale islam over te nemen te verduidelijken.

De vier modellen (Dawson, 2022, 2024; Hafez & Mullins, 2015; McCauley & Moskalenko, 2017; Moghaddam, 2005) zijn ontwikkeld op basis van kwalitatief onderzoek. Dit omvatte het verzamelen van data via diverse methoden zoals casestudies, interviews, literatuuranalyse en andere kwalitatieve benaderingen. Om een grondiger inzicht te krijgen in het proces van radicalisering, is het echter een meerwaarde om in het volgend onderdeel onderzoek te bespreken dat zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoeksmethoden integreert om een uitgebreider begrip van het radicaliseringsproces te bieden, meer specifiek binnen de West-Europese context en met focus op onbewuste motieven.

Modellen van radicalisering binnen een West-Europese context

Binnen de West-Europese context heeft zich, in de periode volgend op 9/11 en de terroristische aanslagen in het begin van de jaren 2000, een nieuw fenomeen gemanifesteerd, namelijk *homegrown terrorism* (Doosje et al., 2016; Khosrokhavar, 2014). Dit vraagt nieuwe modellen om het concept radicalisering te begrijpen (Campelo et al., 2018). De voorheen beschikbare modellen beschreven terrorisme gericht naar een ander land of nationale libratie (Campelo et al., 2018). Binnen deze modellen wordt er vaak een onderscheid gemaakt tussen individuen die in groep functioneren en de *'lone wolves'* die meer geïsoleerd handelen (Corner & Gill, 2015). Tegenwoordig heeft radicalisering niet langer uitsluitend betrekking op buitenlandse extremisten, maar op jongeren geboren en opgegroeid in het Westen (Khosrokhavar, 2014). Het toegenomen gebruik van het internet door radicale groeperingen als propagandamiddel, vanaf de jaren 2000, draagt bij aan deze veranderingen in de organisatiestructuur van radicale groepen (Doosje et al., 2016). In contrast met hiërarchische organisaties zoals Al-Qaeda, worden radicale groeperingen na de jaren 2010 gekenmerkt door een minder georganiseerde en gecentraliseerde structuur (Doosje et al., 2016). Deze groepen zijn kleiner, meer discreet, en bestaan uit jongere en meer kwetsbare individuen die makkelijk beïnvloed worden door ronselaars (Doosje et al., 2016; Kepel, 2016; Khosrokhavar, 2014; Nesser, 2008; Reardon, 2015). Het zijn vaak jongeren die geen grondige kennis van islam bezitten die vertrekken. Dit wijst op de invloed van bredere maatschappelijke en politieke spanningen op het proces van radicalisering, evenals op het belang van de adolescentiefase (El-Omari, 2019, 2023; Coolsaet, 2014).

Motieven voor radicalisering

Studies naar motieven voor radicalisering bestaan voornamelijk uit kwalitatief onderzoek of casestudies (Bouzar & Campelo, 2018). Om die reden hanteerden Bouzar en Campelo een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek door middel van een statistische analyse toe te passen op verschillende motieven die jongeren aanzetten om zich bij IS aan te sluiten? weergegeven in tabel 1. Hieruit kwamen zij tot een omvangrijke samenstelling van motieven die statistische factoren definieerden, parallel met de types beschreven door Bouzar en Martin (2016) en Bouzar (2017). Binnen de verschillende motieven wordt er gedifferentieerd tussen belangrijke motieven op basis van voorkomen

bij een bepaald geslacht (Bouzar, 2017). Het is mogelijk dat jongeren zich identificeren met meerdere motieven of dat dit verschuift over de tijd heen.

Tabel 1

Overzicht motieven voor radicalisering

Meisjes	Jongens
Mythe van IS-land	Mythe van de Verlosser
Mythe van Moeder Theresa	Mythe van Lancelot
Mythe van Doornroosje	Mythe van Zeus
	Mythe van het Fort

Het onderzoek van Bouzar en Martin (2016) en Bouzar (2017) belicht drie essentiële motiverende aspecten die overwegend bij meisjes voorkomen. Het eerste motief dat zij benoemen, de Mythe van IS-land, omschrijft het idee van een utopische wereld waar moslims in broederschap samenleven en de 'ware islam' wordt toegepast. De Mythe van Moeder Theresa handelt over het humanitaire aspect van dit utopisch ideaal. Naast een ontsnapping uit de echte wereld is hier mogelijk een impliciete zoektocht naar een humanitair superheld-zelfideaal aanwezig. Tot slot wordt de Mythe van Doornroosje frequent geconstateerd bij deze groep (Bouzar, 2017). Binnen de utopie die hier wordt nagestreefd staat het huwelijk, zuiverheid, en de ideale echtgenoot die fysieke en emotionele zekerheid zal bieden door altijd van haar te houden en haar te beschermen centraal (Bouzar & Martin, 2016). Deze groep heeft vaak te maken gehad met het systematisch ervaren van seksueel geweld (Bouzar & Martin, 2016; Campelo et al., 2022).

Daarnaast beschrijven Bouzar & Martin (2016) vier mythes die overwegend bij jongens worden teruggevonden. De *Mythe van de Verlosser* wordt gekenmerkt door een zoektocht naar verlossing. Jongeren proberen zichzelf en hun dierbaren een plaats in het paradijs te verzekeren door te sterven op heilige grond, gedreven door de overtuiging dat het einde van de wereld nabij is (Bouzar & Martin, 2016). Het thema van ridderlijke heldhaftigheid staat centraal in de Mythe van Lancelot, waarbij een ideaal van gerechtigheid voor de onderdrukten en de herstelling van de verloren eer van de moslims door een gewapende strijd centraal staat (Bouzar, 2017). Jongeren die zich identificeren met de Mythe van Zeus streven expliciet naar de invoering van de sharia, en worden impliciet gemotiveerd door het streven naar almacht en overheersing van anderen (Bouzar & Martin, 2016). Deze groep ervaart vaak een gevoel 'nergens vandaan te komen' en heeft frequent een verleden van delinquentie, drugsverslaving, risicovol en/of agressief gedrag (Bouzar & Campelo, 2018). Zowel bij de Mythe van Lancelot als bij de Mythe van Zeus wordt er een interesse in geweld, wapens, avontuur, 'mannelijke waarden', en indicaties van een grootheidswaan teruggevonden. Tot slot hebben jongens die zich identificeren met de Mythe van het Fort een obsessie met seksuele thema's en/of het gebruik van alcohol of cannabis, die beide een acuut schuldgevoel opwekken (Bouzar & Marin, 2016). Bij deze individuen wordt er vaak een frequente

geschiedenis van mishandeling teruggevonden (Bouzar & Campelo, 2018). Deze groep streeft het ideaal van een 'beter zelf' na, waarbij een radicale interpretatie van de islam als een geruststellend en omhullend kader wordt ervaren dat hen beschermt tegen de seksuele obsessie en/of consumptie van verdovende middelen (Bouzar & Martin, 2016).

Bouzar en Martin (2016) onderscheiden verschillende houdingen ten aanzien van de dood, afhankelijk van de onderliggende mythe. Tijdens de voorbereiding op het vertrek is er volgens hen geen sprake van een doodswens bij de Mythe van IS-land, Moeder Teresa en Doornroosje. Daartegenover staat dat de dood als mogelijke uitkomst wordt geaccepteerd bij de Mythe van Lancelot en Zeus. Wat betreft de Mythe van de Verlosser en van het Fort lijkt de dood enkel het doel te zijn wanneer de religieuze rituelen niet voldoen om hen in bedwang te houden (Bouzar & Martin, 2016). Cruciaal hierbij is dat, zodra de ideologie van radicale islam de volledige identiteit en psyche omvat, alle jongeren, ongeacht de initiële motieven, het stadium bereiken waarin de dood als enige oplossing wordt ervaren (Bouzar & Martin, 2016; Bouzar, 2017). Factoranalyse wijst bovendien uit dat in praktijk vaak sprake is van een samenspel van deze mythes, die zowel inspelen op de persoonlijke als sociale identiteit (Bouzar & Campelo, 2018).

Er blijkt aldus geen exhaustief en definitief model of theorie te bestaan over radicalisering (Dawson, 2016). Kritiek luidt dat de risicofactoren geen verklaring bieden voor de variatie in radicalisering onder individuen die aan dezelfde factoren worden blootgesteld (Dawson, 2016; Jacobsen, 2017), waardoor deze worden begrepen als noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarden voor radicalisering (Jacobsen, 2017). Voorts differentiëren onderzoekers tussen radicalisering als een vorm van protest of een weg naar verandering, en een vorm van radicalisering die als 'problematisch' wordt geconceptualiseerd (Coolsaet, 2019; Kundnani, 2012). Zij begrijpen radicalisering als een complex en gelaagd verhaal dat binnen een bredere context begrepen dient te worden (Sageman, 2017), dat vaak onterecht rechtstreeks met de islam wordt geassocieerd (Borum, 2011).

Kritiek op het concept radicalisering

In de loop van de afgelopen decennia heeft het begrip radicalisering een opvallende ontwikkeling doorgemaakt. Waar het oorspronkelijk werd gebruikt om een algemene verschuiving naar extremere politieke overtuigingen te duiden, is de term na de aanslagen van 9/11 en latere incidenten in Europa steeds meer verbonden geraakt aan islamitisch geïnspireerd extremisme (Coolsaet, 2010; Borum, 2011; Coolsaet, 2019; El-Omari, 2024). Deze verschuiving in betekenis heeft niet alleen het publieke debat, maar ook wetenschappelijk onderzoek sterk beïnvloed. Radicalisering is een complex en gelaagd begrip dat moeilijk te vatten valt onder een eenduidige definitie, en waarvan geen typisch profiel bestaat (Sageman, 2017). De verscheidenheid aan definities, theorieën en modellen over dit proces illustreren

deze complexiteit. Hieruit ontstaat veel kritiek rond de bruikbaarheid en onduidelijkheid omtrent de betekenis van radicalisering (Dawson, 2016). Verschillende onderzoekers pleiten voor een meer genuanceerde benadering van dit concept (Coolsaet, 2019; Sageman, 2017). Sageman (2017) bekritiseert modellen die radicalisering als een lineair proces voorstellen en de rol van extremistische ideologieën overschatten. Hij benadrukt het belang van de complexiteit van individuele processen en sociaal-maatschappelijke invloeden die vaak weggecijferd worden in traditionele radicaliseringsmodellen.

De etymologie van radicalisering impliceert dat deze term niet noodzakelijkerwijs de connotatie van geweld met zich meedraagt en niet enkel verband houdt met extremistische vormen van de islam (El-Omari, 2019; Galella, 2022; Vergani et al., 2018). Zoals eerder aangegeven, wordt radicalisering in de publieke opinie echter vaak ten onrechte uitsluitend aan de islam toegeschreven (Coolsaet, 2019; Kundnani, 2012). De reductie van radicalisering tot een individueel en islamitisch probleem, waarbij de islam vaak gelijkgesteld wordt aan terrorisme, leidt tot polarisering en stigmatisering van moslims in het Westen. Radicalisering wordt gezien als een proces dat zich in een vacuüm manifesteert zonder aandacht voor de bredere culturele, sociale of politieke context (Coolsaet, 2019; El-Omari, 2023; Lahnait, 2021). Radicalisering wordt een ideologisch probleem, waarbij de vermeende ideologische aard van de islam negatief wordt bekritiseerd en de focus op het individu ligt zonder de rol van de westerse samenleving in rekening te brengen (Coolsaet, 2016; Kundnani, 2012). Dit hanteren veiligheidsinstanties als rechtvaardiging van beleidsprogramma's tegen en ter preventie van radicalisering waarbij moslims worden geprofileerd en afgeschilderd als verdacht (Borum, 2011; Coolsaet, 2019; El-Omari, 2024). Kenmerken eigen aan praktiserende moslims, zoals het dragen van traditionele islamitische kledij, het laten groeien van een baard, betrokken raken bij sociaal activisme en stoppen met roken worden in deze programma's indicatoren voor radicalisering (Kundnani, 2012). Deze beleidsprogramma's richten zich op extremistische ideeën, maar ook op moskeeën, imams, studentenverenigingen, cafés, slagers en boekenwinkels. Dit leidt tot de perceptie van een hele gemeenschap als een potentiële bedreiging voor de samenleving, die daarnaast fundamenteel verschillend van de doorsnee Westerling wordt afgebeeld (Crone, 2016; Kundnani, 2012; Marusek, 2018). Hoewel diverse modellen het belang van socialisatieprocessen benadrukken in de aanpak van radicalisering, wordt dit aspect veelal verwaarloosd in beleidsprogramma's die zich baseren op de vage conceptualisering van radicalisering als een ideologieprobleem (El-Omari, 2024; Kundnani, 2012). Dit maakt dat de effectiviteit en nauwkeurigheid van beleidsprogramma's voor het aanpakken van radicalisering in vraag gesteld kan worden. De profilering van moslims in deze programma's zorgt er eveneens voor dat de professionele vertrouwelijkheid in de gezondheidszorg wordt betwist (Kundnani, 2012; Sageman, 2017).

De polarisering tussen moslims en niet-moslims en de zogenaamde 'islamisering van radicalisering' opent het debat naar de plaats van islam in het Westen met de focus op de mogelijke bedreiging die moslims kunnen vormen voor de maatschappij, met islamofobie als resultaat (El-Omari,

2024; Marusek, 2018). Politzer (2023) observeert eveneens dat de berichtgeving van westerse mediakanalen na de aanslagen in de jaren 2010 mogelijk gekenmerkt wordt door bevooroordeeldheid of islamofobie. Bovendien impliceert deze benadering het gevaar dat alle vormen van radicale opstand, waaronder rechtmatig verzet tegen corrupte en gewelddadige autoritaire regimes, gereduceerd worden tot illegitiem extremistisch geweld (Bötticher, 2017). Autoritaire regimes portretteren radicalisme vaak als terrorisme omdat dit hen in staat stelt hun eigen positie, als enige mogelijkheid tot relatieve stabiliteit, tegenover gewelddadig extremistische vormen van de islam te plaatsen (Bötticher, 2017; Kundnani, 2012; Mura, 2020). In aanvulling hierop stelt Mura (2020) dat radicale opinies niet per definitie negatief geconnoteerd hoeven te zijn, en dat iedereen wel eens radicale opvattingen kan hebben. Coolsaet (2014) beargumenteert dat radicalen die zich hebben verzet tegen ervaren onrecht de geschiedenis hebben geschreven. Het in vraag stellen van de bestaande status quo heeft in verschillende gevallen geleid tot meer democratische vrijheid (Coolsaet, 2019). Khan (2024) stelt dat termen zoals 'radicalisering' en 'terrorisme' constructies zijn die raciale, gendergerelateerde en koloniale implicaties en veronderstellingen met zich meebrengen. Het gebruik van deze termen vormt volgens haar telkens een vorm van geweld, omdat het deze implicaties blijft bestendigen. Het is dan ook cruciaal te erkennen dat radicalisering niet uitsluitend betrekking heeft op een radicaal-islamitische ideologie en dat radicalisering in de context van de islam breder reikt dan een louter theologisch proces (Coolsaet, 2019; Kundnani, 2012). Sociale en persoonlijke processen spelen een substantiële rol binnen het radicaliseringsproces (Sageman, 2017). Bovendien onderscheiden onderzoekers radicalisering als een vorm van verzet, die een katalysator voor verandering kan zijn, van 'problematische radicalisering' (Coolsaet, 2019).

In aansluiting op deze kritische benadering van het begrip radicalisering, verschuift de aandacht van deze literatuurstudie naar de specifieke levensfase van de adolescentie. Campelo et al. (2018) beschrijven radicalisering bij jongeren als een psychopathologische manifestatie van uitdagingen die kenmerkend zijn voor deze periode. Vanuit deze invalshoek richt deze masterproef zich op de vraag welke rol de adolescentie-uitdagingen kunnen spelen binnen het proces van radicalisering, in het bijzonder bij *homegrown terrorism*. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is het essentieel om eerst stil te staan bij de adolescentiefase zelf. In het volgende hoofdstuk wordt daarom de adolescentie vanuit verschillende theoretische perspectieven belicht, met bijzondere aandacht voor identiteitsontwikkeling en de psychosociale dynamieken die jongeren in deze levensfase doormaken. Deze inzichten vormen de basis voor een verdiepend begrip van de mogelijke verbanden tussen adolescentie en radicalisering.

De adolescentiefase

De invulling van de adolescentie varieert tussen verschillende theoretische kaders. Binnen dit hoofdstuk wordt de adolescentie vanuit drie perspectieven benaderd. Allereerst zal een algemene beschrijving van de adolescentie vanuit een biopsychosociaal model besproken worden, met focus op

biologische, psychologische en sociale factoren die een belangrijke invloed hebben tijdens de adolescentie (Hall, 1905). Ten tweede wordt adolescentie vanuit een psychologisch kader besproken als een fase van separatie en individuatie (Blos, 1989). Tot slot volgt er een psychoanalytische vertaling van de adolescentie, met focus op identiteitsconstructie en sociale processen. Verschillende kaders en theorieën bespreken het belang van de identiteitsontwikkeling tijdens de adolescentie (Diem-Wille, 2020; Dupont, 2016; Miller, 2015; Ubbels, 2009; Vanheule & Verhaeghe, 2009), wat een belangrijke rol speelt tijdens het radicaliseringsproces (Dawson, 2024). Hoe dit precies een rol speelt wordt verduidelijkt in het laatste hoofdstuk *'Adolescentie in het licht van homegrown terrorism'*.

Adolescentie, wat is het? Een biopsychoscoiaal model

Er heerst behoorlijk wat discussie rond de precieze invulling van de adolescentie. Verschillende perspectieven die al dan niet overlappen dragen bij tot deze discussie. Zo kan de adolescentie begrepen worden vanuit de chronologische definitie, maar ook vanuit biologische, psychologische en sociologische definities (Miller, 2015). In wat volgt wordt er ingegaan op de biopsychosociale visie op adolescentie.

De adolescentie wordt door (ontwikkelings)psychologen begrepen als een biopsychosociaal proces waarin individuen zich voorbereiden op de volwassenheid (Neinstein, 2009; Jonckheere, 2019). De grondlegger voor dit biopsychosociaal model is Stanley Hall, die dit perspectief reeds in 1905 introduceerde (Hall, 1905). De etymologie van het woord duidt deze overgang aan. Adolescentie komt van het Latijnse *adolescens*, wat verwijst naar 'groeien naar' – in deze context – de volwassenheid (Miller, 2015). De biopsychosociale visie op adolescentie erkent dat de ontwikkeling van jongeren wordt bepaald door een samenspel van biologische, psychologische en sociale factoren (Hall, 1905). De adolescentie door cultureel en maatschappelijk invloeden verschillend afgebakend, wat leidt tot variabele leeftijdsgrenzen (Jonckheere, 2019). De WHO spreekt van tien tot negentien jaar, terwijl in Europa vaak zestien tot vierentwintig jaar wordt gehanteerd (Diem-Wille, 2020). Door socio-culturele en economische veranderingen lijkt deze levensfase steeds verder op te schuiven (Jonckheere, 2019).

De adolescentie is een cruciale overgangsfase (Xiang, 2019; Zaky, 2017), die in hedendaagse discussies steeds vaker even belangrijk wordt beschouwd als de eerste drie levensjaren (Diem-Wille, 2020; Jonckheere, 2019). Zowel tijdens de adolescentiefase, als tijdens de eerste drie levensjaren, worden er cruciale aspecten van de persoonlijkheid gevormd, met als resultaat een stabiel en coherent zelfbeeld, waarbij de adolescent tegelijkertijd wenst en vreest volwassen te worden (Diem-Wille, 2020). Het is een turbulente fase van radicale psychologische ontwikkelingen en veranderingen zoals het loskomen van de ouders, een zoektocht naar identiteit, verbondenheid en antwoorden op existentiële vraagstukken. Daarnaast is het ook een periode waarin zich vaak problemen voordoen op sociaal vlak zoals op het gebied van familie, vrienden, school en de bredere omgeving (Diem-Wille, 2020; Parmaksız, 2020). Tijdens de adolescentie ervaren jongeren op biologisch vlak een maturatie van het lichaam, hormonale

veranderingen en hersenontwikkeling, wat kan leiden tot gevoelens van angst en onzekerheid (Diem-Wille, 2020). Deze factoren interageren op complexe wijze en vormen samen de unieke ervaringen en uitdagingen van de adolescentie volgens het biopsychosociaal model (Jonckheere, 2019).

Adolescentie, een psychologische vertaling: separatie-individuatie

De maturatie die jongeren tijdens de adolescentie doormaken, gaat gepaard met het proces van separatie en individuatie, een kernconcept binnen de psychologie, dat wordt beschouwd als een essentieel aspect van zowel de adolescentie als de opkomende volwassenheid (Beyers et al., 2024). Het intrapsychisch proces van separatie houdt in dat een individu zich losmaakt van de ouders, terwijl individuatie betrekking heeft op het ontwikkelen van een eigen identiteit (Levy-Warren, 1999). Separatie-individuatie wordt beschouwd als een normatieve ontwikkelingstaak waarbij adolescenten loskomen van het geïdealiseerd beeld van hun ouders en meer onafhankelijk beslissingen nemen (Beyers et al., 2024). Het zijn twee complementaire ontwikkelingen met kritieke perioden in de eerste levensjaren en de adolescentie (Blos, 1989; Tanner, 2005).

Het vermogen tot separatie dat zich tijdens de adolescentie ontwikkelt, manifesteert zich in een toenemende capaciteit tot autonome besluitvorming, het hanteren van grenzen, het distantiëren van de ouderlijke invloed, en een groeiende financiële en emotionele onafhankelijkheid (Parmaksız, 2020). Parallel aan de fysieke en mentale maturatie ondergaan adolescenten een transformatie in hun perceptie van ouders als primaire autoriteitsfiguren (Levy-Warren, 1999; Parmaksız, 2020). Adolescenten beschouwen hun ouders niet langer als vanzelfsprekend competent en ontwikkelen een groeiend gevoel van onafhankelijkheid, waarin jongeren zichzelf steeds meer als separate entiteiten van hun primaire hechtingsfiguren beschouwen (Levy-Warren, 1999; Parmaksız, 2020). Een fundamentele uitdaging binnen het separatie-individuatieproces voor adolescenten is de zoektocht naar een balans tussen nabijheid en afstand binnen de ouderrelatie, wat gepaard gaat met gevoelens van angst en verwarring (Levy-Warren, 1999; Parmaksız, 2020). Deze periode gaat frequent gepaard met toenemende conflicten binnen de ouder-kindrelatie en een significante toename in het belang van de peergroup (Blos, 1989). Hoewel het ontwikkelen van autonomie en emotionele afstand van de ouders als gezonde aspecten van separatie-individuatie worden beschouwd, kunnen moeilijkheden in deze periode, zoals separatie-individuatie-angst, leiden tot psychologische moeilijkheden in de volwassenheid (Blos, 1989; Diem-Wille, 2020).

Binnen het psychologische kader wordt adolescentie voornamelijk begrepen vanuit het separatie-individuatie-perspectief. In het volgende onderdeel volgt er een bespreking van de adolescentie bekeken vanuit een psychoanalytisch perspectief, met een focus op de identiteitsconstructie.

Adolescentie, een psychoanalytische lezing

(Post)freudiaans perspectief op adolescentie

Een prominente postfreudiaans figuur, die het expliciet over het belang van de identiteitsconstructie tijdens de adolescentiefase heeft, is Erik Erikson. Erikson bood een nieuw perspectief over het belang van het ontwikkelen van een individuele identiteit binnen de adolescentiefase in een destijds nieuw theoretisch kader. Erikson beschrijft de adolescentiefase als een ontwikkelingsopdracht, met het idee dat er in deze fase een volledig afgeronde identiteitsconstructie tot stand komt. Hij verwijst naar identiteit als iets dat tot stand komt onder invloed van verschillende factoren. Een belangrijke factor daarin is de neurobiologische ontwikkeling, die het vermogen tot zelfreflectie en abstract denken vergroot en nieuwe vormen van integratie mogelijk maakt. Adolescenten worden geconfronteerd met existentiële thema's en vragen over wie ze zijn, wat ze kunnen en wat ze willen, wat leidt tot een voortdurende zoektocht en herdefiniëring van hun identiteit. Erikson beschouwt dit als een fundamentele psychosociale taak waarbij adolescenten zichzelf en hun plaats in de wereld moeten begrijpen en definiëren. Het identiteitsgevoel komt volgens Erikson tot stand wanneer er een antwoord op deze vragen kan worden geformuleerd waardoor er een evenwicht ontstaat tussen de buiten- en innerlijke wereld. Erikson markeert in zijn theorie het belang van anderen tijdens de identiteitsvorming. De adolescent stemt volgens Erikson de eigen innerlijke behoeften af op de betekenis die ze hebben voor anderen, met als doel iemand te worden die zichzelf herkent, één en dezelfde persoon voelt, en wordt herkend door anderen (Erikson, 1994; Ubbels, 2009).

Erikson (1994) benadrukt het belang van de identiteitsvorming tijdens de adolescentiefase. De ontwikkeling van een coherent identiteitsgevoel evolueert voortdurend tijdens de adolescentie en is onderhevig aan onbewuste processen (Ubbels, 2009). Waar bekende postfreudianen zoals Erikson de adolescentie benaderen als een ontwikkelingstaak die resulteert in een volledig gevormde identiteit, zien postlacaniaanse theoretici identiteitsvorming als een voortdurend en nooit volledig voltooid proces (Jonckheere, 2019; Miller, 2015).

(Post)lacaniaans perspectief op adolescentie

De postlacaniaanse traditie beschrijft de adolescentie als een cruciale periode van subjectwording (Cahn, 1998; Jonckheere, 2019; Miller, 2015). In eerste instantie zal in algemene termen worden toegelicht wat subjectwording precies inhoudt, gevolgd door een specifieke toepassing op de adolescentiefase. Lacan (1993) stelt dat de identiteit geen inherente, statische eigenschap is, maar veeleer een construct dat zich continu construeert binnen de intersubjectieve ruimte. Dit proces, door Lacan aangeduid als subjectwording, articuleert zich primair via een identificatie met de verlangens en verwachtingen van anderen (Miller, 2015; Ubbels, 2009; Vanheule & Verhaeghe, 2009). Subjectwording is een levenslang proces dat overwegend onbewust werkzaam is (Verhaeghe, 2009). Volgens Lacan (1993) wordt de vraag "Wie ben ik?" beantwoord door de positionering van het subject als het 'Ik' in

verhouding tot anderen. Deze identificatie, een vorm van spiegeling, vormt de basis van de subjectieve identiteitsconstructie (Lacan, 1993; Verhaeghe, 2009). Vanaf de vroegste kindertijd internaliseren individuen de verwachtingen en gedragscodes die door anderen worden gecommuniceerd via diens reacties en taal (Verhaeghe, 2009).

In Lacans theorie staat de Ander[1] cruciaal. Dit is niet alleen een ander persoon, maar de hele wereld van taal, cultuur en sociale normen waarin we leven. De verlangens en verwachtingen van anderen beïnvloeden hoe we onszelf zien (Žižek, 2006). Het zijn anderen die beelden en woorden aanreiken en waarmee we ons identificeren. Zo stelt Lacan (1993) dat wanneer een kind huilt en de ouder reageert, het kind begint te begrijpen wat het betekent om hongerig of dorstig te zijn, en hoe het deze gevoelens kan uitdrukken. Naarmate het kind ouder wordt, neemt de behoefte aan separatie van de ouders en anderen toe. Indien deze separatie niet plaatsvindt, zal het individu nooit een eigen subjectiviteit ontwikkelen, omdat het op deze manier voor altijd volledig afhankelijk blijft van het verlangen van de Ander. Onze subjectwording is een voortdurende wisselwerking tussen identificatie en separatie (Verhaeghe, 2009), wat te vergelijken valt met de separatie-individuatie fase beschreven in het psychologisch kader rond adolescentie (Levy-Warren, 1999). Subjectwording is zodoende geen geïsoleerd proces. We aanvaarden taal en beelden van anderen als poging antwoorden te vinden op onze existentiële vragen. De constructie van onze identiteit hangt samen met de identiteit van de Ander, en ruimer met de bredere samenleving en diens dominant discours (Verhaeghe, 2009).

Een belangrijk aspect van Lacans (1994) theorie is dat onze identiteit altijd verdeeld en onvolledig is. We kunnen nooit volledig beantwoorden aan alle verlangens en verwachtingen van de Ander, wat zorgt voor een gevoel van verdeeldheid en een structureel tekort. Daarnaast lukt het ons niet om sluitende antwoorden te vormen op existentiële vragen en wat de Ander van ons verlangt. De veelheid aan sociale interacties en belangrijke anderen in ons leven zorgt ervoor dat we vaak met verscheidene wensen en verlangens te maken hebben. Er zal altijd een tekort zijn, die zorgt voor verdeeldheid. Deze verdeeldheid is een blijvend onderdeel van onze subjectwording (Lacan, 1973,1998; Verhaeghe, 1998).

Onze identiteit wordt dus niet zelfstandig gevormd, maar is een levenslang proces van wisselwerking tussen identificatie met anderen en de poging om een eigen, unieke identiteit te vormen. Dit proces verloopt grotendeels onbewust en wordt sterk beïnvloed door de taal en beelden die ons door de Ander worden aangereikt (Evans, 1996; Fink, 1995). Identiteit wordt niet gezien als een proces van ontplooiing of een ontwikkelingstaak die leidt tot een vastomlijnde identiteit, zoals Erikson (1994) beschrijft, maar als een levenslange constructie (Verhaeghe, 2009). Om deze reden wordt de term subjectwording gebruikt om dit proces te beschrijven (Lacan, 1993). Onze identiteit biedt ons een basis van stabiliteit en helpt ons begrijpen wie we zijn in relatie tot de Ander. Tegelijkertijd blijft het een

[1] Wanneer we binnen deze masterproef de Ander met een hoofdletter schrijven, verwijzen we naar het Lacaniaanse begrip van de Ander dat niet enkel betrekking heeft op een concrete persoon, maar op de bredere Ander van taal, cultuur en sociale normen.

dynamisch en voortdurend evoluerend proces, gevoed door onze sociale interacties en de symbolische orde waarin we leven (Van Haute & Geysken, 2007). Subjectwording is een levenslang proces (Lacan, 1993), maar hoe manifesteert dit zich tijdens de adolescentie?

Adolescenten worden geconfronteerd met een steeds groter wordend bewustzijn van hun verlangens en behoeften en die van de Ander (Ubbels, 2009). Centraal in de postlacaniaanse visie op adolescentie staat het concept van verlangen, dat wordt gezien als een drijvende kracht achter de subjectwording (Miller, 2015; Ubbels, 2009). Jongeren komen tijdens deze fase los van hun ouders, die hen in staat stelt een eigen subjectiviteit te ontwikkelen. Hierdoor worstelen adolescenten vaak met het vinden van een plaats binnen de maatschappij en worden ze geconfronteerd met existentiële vraagstukken (Verhaeghe, 2009). Thema's waar een antwoord op tracht gevonden te worden hebben betrekking op (gender)identiteit, seksualiteit en zingeving. Het is een fase van enorm veel keuzemogelijkheden, waar adolescenten typisch mee experimenteren tijdens de zoektocht naar identiteit (Ubbels, 2009). Steeds weer worden adolescenten geconfronteerd met veranderingen in de binnen- en buitenwereld, waaraan betekenissen worden verleend die alsmaar consistenter worden en leiden tot een meer coherent identiteitsgevoel. De adolescentie wordt gezien als een tijd van intense symbolische transitie, waarin individuen zich losmaken van de identificaties van de kindertijd (Diem-Wille, 2020; Ubbels, 2009). Subjectwording wordt, in lijn met de psychologische theorie, gezien als een continu samenspel van identificatie en separatie (Verhaeghe, 2009).

Een essentieel aspect van de subjectwording tijdens de adolescentie is de relatie tot de Ander. Er vindt een desidealisering en loskomen van de ouders plaats, terwijl er gezocht wordt naar meer autonomie. Veel adolescenten ervaren hun gezin, school en de maatschappij als onrechtvaardig en stellen autoriteit in vraag (Roy, 2009). Als gevolg van het desidealiseren van de ouders verliest de adolescent de basis voor zijn narcisme, wat hier kortweg wijst op het ervaren van een positieve zelfwaardering (Jonckheere, 2019). Gevoelens van nergens bij te horen, eenzaamheid, geen plek op deze wereld vinden, zijn eigen aan deze fase. Dupont (2019) hanteert de Lacaniaanse term *l'escabeau* om dit aan te duiden. Adolescenten moeten een *escabeau*, of 'opstapje', construeren dat dit verlies vervangt waardoor ze zichzelf terug positief ervaren (Dupont, 2019). Deze constructie gebeurt aan de hand van betekenissen en beelden die adolescenten uit hun omgeving halen, alsook op het internet via sociale media, series, films (Dupont, 2016; Miller, 2015). De realiteit van anderen biedt tevens een kader om beelden van zichzelf en anderen te corrigeren (Fonagy & Target, 2007). Jongeren worden geconfronteerd met de verwachtingen, oordelen en invloeden van anderen en de maatschappij (Ubbels, 2009). Vaak worstelen adolescenten met de spanning tussen hun eigen verlangens en de verlangens van anderen en de samenleving, wat resulteert in een gevoel van crisis en onzekerheid, eigen aan de adolescentiefase (Ubbels, 2009). Deze crisis biedt een mogelijkheid voor het herdefiniëren van identiteit. Er ontstaan echter problemen wanneer het conflict tussen de innerlijke wereld en de sociale verwachtingen van de buitenwereld te groot wordt, waarbij het

gevoel van identiteit verloren gaat of bedreigd wordt (Fonagy & Target, 2007). Het proces van subjectwording kan tijdens de adolescentie leiden tot confrontatie met innerlijke betekenissen die bedreigend zijn voor het zelfgevoel, waarbij zowel het lichaam als de buitenwereld vreemd wordt (Cahn, 1998). In dergelijke situaties kunnen jongeren in paniek raken en streven naar een vertrouwde wereld, zelfs als dit gepaard gaat met gewelddadige handelingen (Kennedy, 2000), zoals bij radicale groeperingen (Benslama, 2016).

Samengevat biedt de adolescentie, beschouwd als een cruciale periode binnen zowel postfreudiaanse als postlacaniaanse perspectieven, een hernieuwde confrontatie met de uitdagingen van het leven. Terwijl de postfreudiaanse traditie de nadruk legt op het vormen van een stabiele identiteit (Erikson, 1994), richt de postlacaniaanse benadering zich op het voortdurende proces van subjectwording (Lacan, 1993). Dit proces, gekenmerkt door de wisselwerking tussen identificatie met de Ander en de behoefte aan autonomie en separatie, vormt de kern van de adolescentiefase. Het is een tijd van intense symbolische transitie, waarin individuen zich losmaken van de identificaties van de kindertijd en nieuwe zelfbeelden ontwikkelen (Lacan, 1993; Verhaeghe, 2009). Deze benaderingen benadrukken de complexiteit en dynamiek van de adolescentie als een essentiële periode voor de ontwikkeling van identiteit en subjectiviteit, en benadrukken de noodzaak om deze uitdagingen aan te gaan en er een nieuwe vorm aan te geven (Ubbels, 2009; Vanheule & Verhaeghe, 2009).

Adolescentie, concluderend

Dit hoofdstuk biedt een overzicht van de adolescentiefase binnen diverse psychologische kaders, met een nadruk op de centrale rol van identiteitsvorming. Over de verschillende perspectieven heen spelen identiteitskwesties een centrale rol, zij het met verschillende benaderingen. Ook komt het belang van sociale identiteit terug in verschillende visies. Zo legt het biopsychosociaal model de nadruk op de adolescentiefase als een proces van groei, gekenmerkt door een turbulente periode van fysieke, psychologische en sociale veranderingen, waarbij het ontwikkelen van een stabiele identiteit centraal staat (Diem-Wille, 2020; Parmaksız, 2020). De psychologische benadering waarin adolescentie wordt beschouwd als een fase van separatie en individuatie benadrukt het belang van relaties buiten het gezin, zoals leeftijdsgenoten, die steeds belangrijker worden tijdens de zoektocht naar autonomie (Blos, 1989; Tanner, 2005). Zowel de postfreudiaanse als postlacaniaanse visie op de adolescentie onderstreept het belang van de persoonlijke en sociale identiteit, en de zoektocht naar antwoorden op existentiële kwesties (Blos, 1989; Erikson, 1994; Lacan, 1993). In tegenstelling tot Erikson (1994), beschouwt Lacan (1993) identiteit niet als een afgeronde taak die voltooid is aan het einde van de adolescentie, maar eerder als een voortduren proces van subjectwording.

In het vervolg van deze masterproef ligt de focus voornamelijk op de postlacaniaanse visie die de adolescentie beschouwt als een intense periode van subjectwording, waarbij het verlangen en de identiteit van de Ander centraal staat (Verhaeghe, 2009). Bijgevolg is onze identiteit altijd onvolledig en verdeeld, omdat we geen sluitende antwoorden kunnen formuleren op het verlangen van de Ander en existentiële vraagstukken, wat resulteert in een gevoel van structureel tekort en verdeeldheid (Lacan, 1993).

Adolescentie in het licht van homegrown terrorism

Tijdens de adolescentiefase zijn jongeren meer kwetsbaar voor radicalisering (Campelo et al., 2022). Het zijn bijgevolg voornamelijk jongeren uit het Westen die zich aangetrokken voelen tot radicale interpretaties van de islam (Benyaich, 2015). Daarom wordt er nader ingegaan op de mogelijke rol van de uitdagingen die inherent zijn aan de adolescentiefase in het radicaliseringsproces. Zoals besproken in het vorige hoofdstuk ervaren jongeren tijdens de adolescentie een scala aan uitdagingen, waaronder het loskomen van de ouders en het autonoom ontwikkelen van een eigen identiteit (Diem-Wille, 2020; Roy, 2009). Moeilijkheden met separatie en individuatie tijdens de adolescentie zorgen voor problemen met het zelfgevoel. Autonomie wordt hierdoor als ontwrichtend ervaren in plaats van een opstap naar adolescentie (El-Omari et al., 2024). Radicalisering wordt volgens Campelo et al. (2018) beschreven als een psychopathologische manifestatie van separatie- en individuatieproblemen die zich voordoen tijdens de adolescentie.

Het vinden van een eigen plek en identiteit is een cruciale uitdaging voor elke adolescent (Campelo et al., 2018). Dit proces kan echter gepaard gaan met gevoelens van angst en onzekerheid, wat sommigen ertoe aanzet hun toevlucht te nemen tot radicale ideologieën (Benslama, 2016). Radicaal gedachtengoed biedt adolescenten een houvast dat hen afschermt van de confrontatie met hun veranderende lichaam en de existentiële angsten die daarmee gepaard gaan (Benslama, 2016). Doordat jongeren de veranderingen eigen aan de adolescentie op deze wijze kunnen ontkennen, ontstaat er een tijdelijke oplossing voor de crisis die ze ervaren (Campelo et al., 2022). Volgens Ludot et al. (2016) opent de zoektocht naar identificaties en idealen tijdens de adolescentie de weg naar radicale ideologieën. Het is de betekenis die martelaarschap geeft aan iemands kwetsbaarheden, die het aantrekkelijk maakt voor jongeren (Campelo et al., 2018). De dood krijgt bijvoorbeeld een verlossende functie en belooft toegang tot het paradijs in het hiernamaals.

Ludot et al. (2016) observeren gelijkenissen tussen de psychopathologische manifestatie van de adolescentie en de mechanismen werkzaam tijdens het radicaliseringsproces. Zij stellen dat problemen met uitdagingen die betrekking hebben op separatie en individuatie tijdens de adolescentiefase het radicaliseringsproces kunnen versterken. Jongeren die radicaliseren worstelen met deze kwesties, zoals blijkt uit hun moeite om symbolische grenzen te accepteren, alsook door hun aantrekkingskracht tot de geïdealiseerde plaats die door radicale groeperingen wordt gepropageerd (Campelo et al., 2018). Deze

adolescenten blijken aanzienlijk afhankelijk te zijn van anderen en ondervinden moeilijkheden bij het stellen van gepaste grenzen in hun sociale relaties (Ludot et al., 2016). Tijdens de adolescentiefase gaan jongeren op zoek naar betekenis en kampen ze met persoonlijke onzekerheden (Doosje et al., 2016). Deze elementen verhogen de waarschijnlijkheid dat een individu zich identificeert met een groep die deze gevoelens van onzekerheid vermindert door heldere normen en waarden te presenteren, terwijl ze tegelijkertijd een gevoel van samenhorigheid, respect en heroïsme biedt (Doosje et al., 2016).

In het volgende onderdeel volgt een verdere uitwerking van de adolescentie in het licht van *homegrown terrorism* aan de hand van twee auteurs die expliciet de adolescentie benoemen in hun onderzoek naar radicalisering. Enerzijds komt Fethi Benslama (2016) aan bod, met een focus op de identificatieprocessen die in werking treden tijdens het radicaliseringsproces. Anderzijds wordt er ingezoomd op Dounia Bouzar (2014, 2015) die in haar werk via de sectaire grip het belang van de sociale identiteit of band sterk in de verf zet door parallellen te leggen tussen het proces van radicalisering en dat van een sekte.

Een overmatige identificatie? De super-moslim

Identificatieprocessen die plaatsvinden tijdens de adolescentie spelen een belangrijke rol in het proces van radicalisering (Benslama, 2016). Tijdens de adolescentiefase zijn jongeren op zoek naar bepaalde beelden waar ze zich mee kunnen identificeren, om zo een coherent identiteitsgevoel te ontwikkelen (Diem-Wille, 2020; Ubbels, 2009). Wat betreft jongeren die zich identificeren met radicale interpretaties van de islam, spreekt Benslama (2016) over een soort uitstelperiode van de adolescentie, waardoor de crisis die gepaard gaat met de constructie van de identiteit wordt verlengd. Benslama introduceert het concept van de *surmusulman*, of de 'super-moslim'. Er vindt een overmatige identificatie plaats met het beeld van dé islam en dé moslim en een desidentificatie met de mensheid (El-Omari, 2019, p5). Een absolute versie van de islam biedt een sluitend antwoord op existentiële angsten en de onzekerheden eigen aan de adolescentiefase en het huidige tijdperk. Deze overmatige identificatie biedt een denkbeeldige bescherming tegen het gevoel nergens bij te horen (Benslama, 2016), gevoelens van vervreemding en onzekerheid over de eigen moslimidentiteit (El-Omari, 2019). Het is opvallend dat het vaak jongeren geboren in het Westen met een migratieachtergrond zijn die gevoelig zijn aan radicalisering (Coolsaet, 2021; El-Omari, 2019). Migratiegeschiedenis speelt aldus een cruciale rol bij dit fenomeen. De zoektocht naar een stabiel identiteitsgevoel is inherent aan de adolescentiefase (Mura, 2020; Ubbels, 2019). Niettemin ervaren jongeren met een migratieachtergrond vaak dat zowel België als het land van herkomst geen adequaat identiteitsbeeld toereikt (El-Omari, 2019), wat leidt tot een permanent gevoel nergens thuis te horen (Benyaich, 2013). De identiteitskwestie wordt volgens El-Omari (2023) bij deze jongeren intenser ervaren. Hij argumenteert dat radicalisering binnen dit kader begrepen kan worden als een reactie op de uitdagingen van identiteitsontwikkeling en de waargenomen moeilijkheden bij

assimilatie in westerse culturen. Zo kadert hij radicalisering als een manier om met integratieproblemen om te gaan en vragen over hun persoonlijke en sociale identiteit, die voortkomen uit sociale uitsluiting en racisme. Radicalisering wordt omgevormd tot een breder narratief waarin de westerse samenleving wordt gepercipieerd als potentieel gevaar en zet deze individuen aan tot de bevrijdende strijd (El-Omari, 2023; Mura, 2020).

Radicale interpretaties van de islam bieden jongeren absolute, zwart-wit antwoorden op de existentiële en identiteitsvragen waarmee zij worstelen. Door de identificatie met een absolute islam ziet men zichzelf als iemand met absolute antwoorden, terwijl de verdeeldheid aan de vijand wordt toegeschreven. Men verwerpt religie als een traditie die door generaties heen wordt overgeleverd en nauw verweven is met familiepraktijken en sociale banden. In plaats daarvan kiest men voor een blinde gehoorzaamheid aan een totalitair systeem dat als nieuwe sociale band fungeert. In het onderbewuste ontstaat het geloof in eigen onsterfelijkheid en ervaart men geen angst voor de dood omdat het eeuwige leven in het hiernamaals beloofd wordt (Morel, 2018). De radicale ideologie biedt een illusie van zekerheid en controle op de onzekerheid die adolescenten ervaren. De religieuze identiteit wordt het primaire identificatiebeeld (El-Omari, 2019). De band met het land van herkomst wordt minder belangrijk, terwijl de identificatie met radicale groepen en interpretaties op de voorgrond wordt gezet (Benyaich, 2015). Ergens willen bij horen, een identiteit vormen, zich ergens thuis voelen zijn thema's die terugkomen in dit verhaal, en niet zozeer de ideologie van radicale interpretaties van islam op zich. Het gaat volgens Coolsaet (2021) niet langer zozeer om een ideologiekwestie, maar over een jongerenkwestie.

Žižek (2016) beschrijft het misbruik van religie om geweld te legitimeren als een gefrustreerd verlangen naar participatie aan de maatschappij. Adolescenten zoeken typisch naar hun plek in de maatschappij, en stellen daarbij zowel hun directe als bredere omgeving in vraag (Roy, 2009). Jongeren met een migratieachtergrond, waarbij de identiteitskwestie uitvergroot is, ervaren vaak meer moeilijkheden met een plek in de maatschappij te vinden. Een falend migratiebeleid (El-Omari, 2019), ervaringen van discriminatie, dubbele standaarden in de media (Campelo et al., 2018), profilering en stigmatisering van moslims in het Westen (Coolsaet, 2019), dragen bij aan gevoelens van vervreemding die deze jongeren ervaren (El-Omari, 2023). Het hedendaagse radicaal-islamitische denken kan volgens El-Omari (2019) beschouwd worden als een symptoom van onze samenleving, eerder dan een terugkeer naar traditie of een zuiver religieuze tendens. Vandaar dat men radicalisering eerder als een politieke en sociale beweging dient te begrijpen. Jongeren die radicaal gedachtengoed overnemen proberen vaak de samenleving te vernietigen die hen in deze onzekere situatie heeft geplaatst, om zo een nieuw maatschappelijk model te installeren (Benslama, 2016).

We zien een transformatie van de moslim naar de super-moslim waarbij de identificatie met dit ideaalbeeld kan resulteren in de opvatting dat men als een soort beschermer van het geloof handelt in de

naam van God (Benslama, 2016). Terwijl gelovigen op zoek zijn naar God, gelooft de super-moslim dat hij door God is uitgekozen (El-Omari, 2023, p463). Er treedt een legitimatie van extremistisch geweld op om de Ummah te installeren (Žižek, 2016). Dit gebeurt indien nodig via geweld (El-Omari, 2019). Door een externe vijand – de ongelovige – te identificeren aan wie men zijn eigen gevoelens van tekort toekent, kunnen gevoelens van vervreemding ontkend worden (Devisch & De Kesel, 2007). Door het collectief centraal te stellen, hoeven adolescenten zich niet langer bezig te houden met hun identiteitszoektocht of hun plaats in de samenleving. Gevoelens van vervreemding verdwijnen tijdelijk, maar ook elke vorm van individualiteit wordt onderdrukt (Benslama, 2016).

In Lacan's termen kan de overidentificatie als super-moslim gezien worden als een *escabeau,* of een opstapje, dat adolescenten horen te construeren als compensatie voor het desidealiseren van de ouders. Als oplossing construeren adolescenten opstapjes aan de hand van informatie uit hun omgeving, alsook het internet (Dupont, 2016; Miller, 2015). Propaganda van radicale groeperingen kan fungeren als een manier om dit opstapje te creëren en te compenseren voor het gevoel nergens thuis te horen. De overidentificatie met dé moslim en dé islam, in Benslama's (2016) termen, vormt de oplossing of opstapje voor deze jongeren. Khosrokhavar (2014) beschouwt het identificeren met radicale interpretaties van de islam die absolute antwoorden bezit als een manier om om te gaan met ervaringen van vervreemding op zowel sociaal, cultureel en persoonlijk vlak. De identificatie met een collectief gedachtengoed kan volgens Benslama (2016) worden geïnterpreteerd als een strategie om te ontsnappen aan de kwetsbaarheid en fragiliteit die kenmerkend is voor de huidige samenleving en de adolescentiefase als zodanig. Het idee zichzelf te beschouwen als super-moslim, als degene die uitverkoren is, kan dienen als een defensie tegenover ervaringen van minderwaardigheid en existentiële angsten, wat kan voortkomen uit een fundamenteel verlangen naar een gevoel van verbondenheid en eenheid (El-Omari, 2019, Mura, 2020). Naast deze individuele identificatieprocessen, spelen de sociale identiteit en groepsdynamieken een belangrijke rol tijdens de adolescentiefase (Lacan 1993; Miller, 2015; Ubbels, 2009) en het radicaliseringsproces van jongeren (Campelo et al., 2022). Echter, welke processen binnen een radicale groepering verklaren de sterke greep die zij op hun leden uitoefenen?

De houvast van een radicale groep, de sectaire grip

Dounia Bouzar (2014), de grondlegger van de CPDSI of *Centre de Prévention des Dérives Sectaires liées à l'Islam,* introduceert de theorie van de sectaire grip om de invloed die radicale groepen op hun leden hebben te duiden. Bouzar legt paralellen tussen de mechanismen die spelen binnen sectaire groepen en het proces van radicalisering, specifiek met betrekking tot adolescenten. Haar werk biedt inzicht in de complexe processen die ten grondslag liggen aan radicalisering en hoe jongeren vatbaar worden voor extremistische ideologieën. Radicalisering wordt gezien als een resultaat van sectaire

controle, wat verwijst naar de invloed en macht die een sekte of radicale groep uitoefent over haar leden (Lahnait, 2021).

Radicale groepen ronselen jongeren vaak via propaganda op het internet, die aangepast wordt aan het individu dat geronseld wordt (Bouzar, 2014; Campelo et al., 2018). Ronselaars zetten deze jongeren onder psychologische druk om de banden met familie en vrienden te breken en radicale opvattingen over te nemen (Campelo et al., 2018). Bouzar (2014) beschrijft de isolatie van het individu van de omgeving als de eerste van vier stappen die ronselaars hanteren om jongeren te rekruteren en dehumaniseren. In de tweede fase van het rekruteringsproces observeert Bouzar de destructie van de individuele identiteit, waarbij ronselaars streven naar het opheffen van de unieke persoonlijkheid van het individu ten gunste van de groep. In de derde fase van dit proces staat het omarmen van de radicale ideologie centraal. Vervolgens, in de vierde stap, stelt Bouzar dat het individu een proces van ontmenselijking ondergaat, zowel ten opzichte van zichzelf als tegenover potentiële toekomstige slachtoffers. De adolescent wordt op het einde van dit proces losgekoppeld van de eigen omgeving en maakt volledig deel uit van de groep. Radicale groeperingen rekruteren jongeren door een gevoel van verbondenheid en een plaats binnen de groep aan te bieden, in ruil voor hun toewijding en onderwerping aan de groep (Campelo et al., 2022). Volgens Bouzar (2014) gebeurt dit op persoonlijk niveau, aangezien ronselaars zich aanpassen aan de verlangens en behoeftes van het individu. Ronselaars hanteren verleidings- en manipulatietactieken om adolescenten aan te trekken, waarbij een narratief gehanteerd wordt dat gericht is op heroïsche idealen zoals strijdlust, krijgerschap, huwelijk en ouderschap. De strikte regels van het ideologische systeem dienen als een manier individuen te dwingen zich te gedragen volgens vastgestelde groepsnormen (Campelo et al., 2022). Tegelijkertijd staat deze ideologie agressie en geweld toe en spoort het dit zelfs aan.

Daarnaast fungeert het idee van groepszuiverheid als een veelgebruikte tactiek in sectaire groepen en radicale islamitische propaganda (Bouzar, 2015). Het narratief van het radicaal-islamitisch discours streeft ernaar moslims en niet-moslims terug te leiden naar de ‘ware islam’, en propageert een terugkeer naar de oorsprong. Dit impliceert dat de hedendaagse islam moet worden gezuiverd van al haar vermeende onvolkomenheden door de invloeden van de westerse cultuur. Aanhangers van de ‘zuivere’ islam beschouwen zichzelf als een superieure selecte groep die de waarheid in pacht heeft. De notie van groepszuiverheid creëert twee gescheiden werelden – de zuivere en de onzuivere wereld – waardoor er een wij-zij denken tot stand komt ((Bouzar 2014, 2015). De ‘ware’ moslim identificeert zichzelf met de groep van ‘zuivere’ moslims, en niet langer met de westerse cultuur, land van herkomst, of ‘niet-zuivere’ islam (Bouzar, 2015). Bouzar (2014) legt de nadruk op de complexe relatie tussen psychologische kwetsbaarheid en sociopolitieke kwesties. Ze beschrijft hoe ronselaars herinneringen kunnen vervangen door het verkondigen van een binair narratief waarin de vijandige wereld tegenover de ‘ware moslims’ wordt geplaats. Geïndoctrineerde individuen voelen zich emotioneel verbonden met de groep en hebben het gevoel gedeelde emoties te ervaren. Binnen dit paranoïde kader heerst een fundamenteel wantrouwen

jegens anderen, wat resulteert in de afwijzing van externe informatiebronnen en het aannemen van een collectieve identiteit. Door de heersende paranoia over het voortbestaan van de radicale groep, wordt geweld als zelfverdediging tegenover de vijand gelegitimeerd (Campelo, 2018; Jacobsen et al., 2017).

De identificatieprocessen, beschreven door zowel Benslama (2016), als de sociale invloeden, onderzocht door Bouzar (2014, 2015), werkzaam tijdens het radicaliseringsproces van adolescenten, vinden voornamelijk onbewust plaats (Morel, 2018). Motivatie voor radicalisering komt volgens Morel voort uit onbewuste, diep verankerde, moeilijk te identificeren motivaties en keuzes. Gevoelens van wraak, haat en afgunst ten gevolge van een gevoel van ontworteling en een gebrek aan verbondenheid kunnen onbewust een rol spelen in het radicaliseringsproces. Ook Bouzar en Campelo (2018) en Bouzar en Martin (2016) spreken over onbewuste motieven voor radicalisering bij jongeren.

Voorlopige conclusie

Radicalisering is een complex, uniek, multifactorieel en niet-lineair proces (Bouzar & Campelo, 2018; Camepelo et al., 2018), waarbij een individu een ideologie overneemt die streeft naar een breuk met de huidige status quo en tegelijkertijd vervreemd geraakt van zijn omgeving (Benyaich, 2015). Radicalisering ligt op een continuüm met extremisme en terrorisme, aldus Benyaich (2015). Hoewel radicalisering niet noodzakelijk leidt tot terroristische activiteiten en niet per definitie geassocieerd is met de islam (Benyaich, 2015), wordt de beeldvorming in de media dikwijls gekenmerkt door een directe associatie met extremistisch islamitisch geweld (Coolsaet, 2021). Deze masterproef kadert binnen de context van *homegrown terrorism*.

Het zijn vaak jongeren die radicale interpretaties van de islam overnemen, wat aangeeft dat de adolescentiefase een cruciale rol speelt binnen het radicaliseringsproces (Benyaich, 2015; Bouzar, 2014; Campelo et al., 2018). Moeilijkheden met uitdagingen eigen aan de adolescentie, zoals het loskomen van de ouders, het ontwikkelen van een eigen identiteit (Beyers et al., 2024), omgaan met de verlangens en verwachtingen van anderen (Lacan, 1993), een eigen plek vinden in de maatschappij (Verhaeghe, 2009), zorgen dat adolescenten meer kwetsbaar zijn voor radicaliseringsprocessen (Campelo et al., 2018; El-Omari et al., 2024). Jon geren met een migratieachtergrond ondervinden aanzienlijk meer moeilijkheden tijdens de zoektocht naar een stabiel identiteitsgevoel (Benyaich, 2013), aangezien ze zich noch met België, noch met het land van herkomst identificeren (El-Omari, 2019). Gevoelens van nergens bij te horen worden intenser ervaren bij deze jongeren, mede als gevolg van confrontaties met discriminatie, racisme, profilering en stigmatisering van moslims (Coolsaet, 2019; El-Omari, 2023). Een radicaal-islamitische ideologie biedt een sluitend antwoord op de vele onzekerheden waar adolescenten mee worstelen (Benslama, 2016). Radicalisering wordt beschouwd als een potentiële uitweg voor de moeilijkheden die adolescenten ervaren (Mura, 2000), vooral voor jongeren van wie de culturele identiteit binnen de samenleving vervaagd is (Benslama, 2016).

Net zoals er bias bestaat in de rapportering van radicalisering in de media, zijn beleidsprogramma's, die moslims profileren, hier eveneens gevoelig aan (Coolsaet, 2019). Ook onderzoek naar radicalisering kent bias, waarbij radicalisering vaak wordt gereduceerd wordt tot een religieus en individueel probleem (Bouzar, 2018; Coolsaet, 2021; Kundnani, 2014). Onderzoek richt zich vaak op het perspectief van de geradicaliseerde. De beschikbare data is echter beperkt, aangezien getuigenissen subjectief zijn, niet iedereen is teruggekeerd of bereid is om deel te nemen aan onderzoek, en er vaak gebruik wordt gemaakt van justitiële dossiers (Bouzar, 2018). Daarnaast bestaat er weinig onderzoek naar het perspectief van hulpverleners op radicalisering, terwijl er van hen verwacht wordt dat zij deradicaliseringstrajecten integreren in hun begeleiding. Voorgaand onderzoek naar dit perspectief toont aan dat ook zij, binnen de context van een antiterrorismebeleid, gevoelig kunnen zijn voor bias in hun beoordeling hiervan (Puaud & Gonçalvès, 2019; Van de Weert & Eijkman, 2021). Om deze redenen is het een meerwaarde om het perspectief van hulpverleners die werken met geradicaliseerde individuen nader te onderzoeken. Zij vormen een unieke informatiebron doordat ze zowel een *insider*- als *outsider*perspectief kunnen bieden op de personen die zij van dichtbij begeleiden. Om die reden kunnen zij meer zicht bieden op de motieven die iemand drijven tot radicalisering. Als *outsider* kunnen zij een extra dimensie in informatie verschaffen over het *insider* perspectief vanuit hun professionele achtergrond. Bovendien kan meer zicht op de visie van hulpverleners op radicalisering bijdragen aan een beter inzicht in het proces van radicalisering en aldus mogelijks bijdragen tot deradicalisering en disengagement.

Deze masterproef fungeert als een vervolgonderzoek op het kwalitatieve onderzoek van El-Omari et al. (2024) waarbinnen een eerste overkoepelende analyse werd gemaakt van het perspectief van hulpverleners op radicalisering. Hulpverleners die deelnamen aan dit onderzoek wijzen op het belang van de adolescentiefase en de identiteitsconstructie binnen het radicaliseringsproces. Dit onderzoek bouwt hierop voort door het perspectief van hulpverleners op het radicaliseringsproces te onderzoeken, met aandacht voor de uitdagingen en identiteitsconstructie tijdens de adolescentie.

Methode

Kwalitatief onderzoek

Voor deze masterproef is er bewust gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksmethode om een gefundeerd antwoord te formuleren op de onderzoeksvragen. Waar kwantitatief onderzoek vooral gericht is op het meten van objectieve gegevens en het vinden van causale verbanden, staat bij kwalitatief onderzoek de beleving, interpretatie en context van de deelnemers centraal (Malterud, 2001).

Kwantitatief onderzoek vertrekt vanuit het positivistische paradigma, dat uitgaat van één objectieve werkelijkheid, meetbare feiten en zich richt op het meten van objectieve, kwantificeerbare data om hypothesen te toetsen en algemene wetmatigheden te formuleren (Ponterotto, 2005). Kwalitatief onderzoek daarentegen kent zijn oorsprong in het constructivisme. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat de werkelijkheid meervoudig en contextgebonden is, en dat begrip ontstaat door het interpreteren van subjectieve ervaringen. Kwantitatief onderzoek werkt vaak met grote steekproeven, gesloten vragen en statistische analyses om causale verbanden te verklaren, terwijl kwalitatief onderzoek zich richt op diepgaande beschrijvingen, open interviews en het analyseren van betekenissen en thema's in de taal van de deelnemers (Braun & Clarke, 2006).

Het doel van deze studie is niet om algemene wetmatigheden te formuleren, maar om inzicht te krijgen in de diversiteit en nuance van individuele verhalen (Malterud, 2001). Door te kiezen voor kwalitatief onderzoek streven we ernaar om de rijkdom en gelaagdheid van de ervaringen van de participanten zo goed mogelijk te begrijpen en te beschrijven. Meer specifiek wordt er als kwalitatieve data-analysemethode een thematische analyse van Braun en Clarke (2006) toegepast, waarbij er thema's geïdentificeerd, geanalyseerd en gerapporteerd worden binnen de dataset.

Steekproef en materiaal

Mijn masterproef sluit aan bij het bredere doctoraatsonderzoek van mijn begeleider Amar El-Omari naar religieus radicalisme binnen de context van de islam. Binnen dit brede onderzoeksonderwerp werd een deelstudie rond het perspectief van professionals die werken met geradicaliseerde moslims op radicalisering uitgewerkt. Mijn masterproef vormt een vervolgonderzoek op deze deelstudie. El-Omari et al. (2024) voerden een initiële, overkoepelende analyse uit. Mijn masterproef bouwt hierop voort door dieper in te gaan op hoe hulpverleners de rol van adolescentie en identiteitsontwikkeling begrijpen binnen het radicaliseringsproces.

Voorafgaand aan de deelstudie werd goedkeuring verkregen van de Ethische Commissie van de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen (FPPW) aan de Universiteit Gent. Aangezien dit onderzoek zich kadert binnen een breder doctoraatsonderzoek, werd de rekrutering van participanten en de dataverzameling reeds uitgevoerd door mijn begeleider. Hij nam contact op met professionals met

verschillende functies, opleidingsachtergronden en werkzaam in uiteenlopende settingen die zowel vrijwillige als verplichte begeleiding bieden aan geradicaliseerde moslims. De werving van participanten gebeurde aan de hand van verschillende strategieën. Allereerst werden alle gespecialiseerde hulpdiensten rond radicalisering in België gecontacteerd aan de hand van een flyer (bijlage 2) waarin het onderzoek werd toegelicht. Daarna consulteerde mijn begeleider professionals die verantwoordelijk zijn voor het radicaliseringsbeleid, die op hun beurt contactgegevens van potentiële deelnemers bezorgden. Vervolgens werd er contact opgenomen met diverse stedelijke preventiediensten met een actief beleid rond radicalisering. Daarna werd er gefocust op specifieke professionele omgevingen, zoals centra voor algemeen welzijn, de geestelijke gezondheidszorg en justitiehuizen. Mijn begeleider maakte gebruik van *'snowball sampling'* (Atkinson & Flint, 2001), waar reeds geïnterviewde professionals andere deelnemers doorverwezen.

In totaal namen 34 Belgische professionals deel aan de studie, waaronder 13 mannen en 21 vrouwen. De interviews vonden plaats tussen maart 2022 en maart 2023. Vooraleer de interviews werden afgenomen, ontvingen de participanten een informatiebrief (bijlage 3). Deze brief gaf informatie over de beschrijving en het doel van de studie, de verwerking van de data, vertrouwelijkheid, en vroeg om toestemming voor deelname. Mijn begeleider gebruikte semigestructureerde interviews om te onderzoeken hoe zij naar (de)radicalisering kijken, waarbij hij voldoende ruimte liet voor de inbreng van de participanten. De interviews werden zowel online als fysiek afgenomen, en werden met toestemming van de deelnemers opgenomen. De interviews duurden telkens ongeveer anderhalf tot twee uur.

Voor mijn masterproef maakte ik samen met mijn begeleider een selectie van twaalf participanten die relevant leken voor mijn onderzoeksvraag. De eerste interviews werden geselecteerd op basis van hun relevantie en variatie in expertise, waaronder participanten met veel praktijkervaring en een onder andere psychoanalytische benaderingen in de begeleiding van jongeren. De laatste vijf interviews werden vervolgens toegevoegd als verdere nuancering en toetsingsmateriaal om na te gaan of zij nog nieuwe inzichten boden of eerder bevestiging en verfijning van reeds bestaande thema's. De geselecteerde deelnemers bestonden uit hulp- en dienstverleners met uiteenlopende achtergronden, met als doel een representatief beeld te geven van de oorspronkelijke steekproef. Zo bestaat mijn steekproef uit zes mannen en zes vrouwen uit variërende leeftijdscategorieën, Frans- als Nederlandstalig, met en zonder migratieachtergrond, afkomstig uit Vlaanderen en Brussel, met of zonder migratieachtergrond, en met verschillende beroepsfuncties. Deze diversiteit leverde diepgaande inzichten op voor mijn analyse. Om de vertrouwelijkheid van alle participanten te waarborgen, worden er geen aanvullende individuele details over hun professionele achtergrond vermeld. Bij de weergave van de resultaten wordt gebruikgemaakt van pseudoniemen. Tabel 2 toont een kort overzicht van de participanten.

Tabel 2

Informatie participanten

Participant	*Pseudoniem*	*Geslacht*	*Taal*	*Leeftijds-categorie*	*Migratie-achtergrond*	*Beroepscategorie*
P001	Lauren	V	NL	Midden 30	Nee	Gezins- en jongerenbegeleider
P002	Titus	M	NL	Begin 40	Nee	Gezins- en jongerenbegeleider
P003	Yassin	M	NL	Eind 40	Ja	Gezinsbegeleider
P004	Sami	M	FR	Vijftiger[2]	Ja	Psychotherapeut
P005	Yara	V	NL	Begin 40	Nee	Psychotherapeut
P006	Naoual	V	NL	Begin 50	Ja	Preventief werk
P007	Béline	V	NL	Eind 40	Nee	Preventief en curatief werk (casemanager)
P008	Jess	M	FR	Eind 40	Nee	Preventief en curatief werk (forensische context)
P009	Nora	V	NL	Begin 40	Nee	Preventief en curatief werk (forensische context)
P010	Nauman	M	NL	Begin 30	Ja	Preventief en curatief werk (forensische context)
P011	Florent	M	FR	Veertiger	Nee	Preventief en curatief werk
P012	Eugénie	V	FR	Vijftiger	Nee	Psychosociale begeleiding

Opzet en procedure

Zoals eerder vermeld gebeurde het analyseren van de data aan de hand van een thematische analyse van Braun en Clarke (2006). Thematische analyse is een gestructureerde analysemethode die tegelijkertijd ruimte biedt voor interpretatie en creativiteit. Deze benadering stelt onderzoekers in staat om diepgaande inzichten te ontwikkelen op basis van hun data. De methode werd tevens gekozen vanwege haar toegankelijkheid en flexibiliteit, wat haar geschikt maakt voor uiteenlopende onderzoeksvragen en verschillende datatypes. Om deze redenen is thematische analyse een veelgebruikte techniek binnen kwalitatief onderzoek. Thematische analyse biedt de mogelijkheid om thema's systematisch te identificeren, analyseren en rapporteren binnen een dataset. Deze aanpak stelt de onderzoeker in staat om complexe menselijke ervaringen op een diepgaande en betekenisvolle manier te begrijpen. Deze masterproef beoogt de subjectieve beleving van de geselecteerde hulpverleners in kaart te brengen. Aangezien thematische analyse rijke en gedetailleerde inzichten uit kwalitatieve data genereert, vormt dit de meest aangewezen analysemethode voor dit onderzoek. Braun en Clarke benoemen zes verschillende stappen in een thematische analyse, weergegeven in tabel 3.

[2] Van niet alle participanten is de exacte leeftijd geweten.

Tabel 3

De zes fasen van thematische analyse (Braun & Clarke, 2006)

(1) vertrouwd geraken met de data	Data transcriberen, lezen en herlezen van de data, initiële ideeën noteren
(2) initiële codes genereren	Interessante passages coderen op een systematische manier over heel de dataset, samenvoegen van data onder codes
(3) zoeken naar thema's	Samengevoegde codes in thema's onderbrengen, alle data per thema samenvatten
(4) thema's herzien	De thema's herzien in samenhang met de bestaande codes en de volledige dataset, construeren van een thematische kaart
(5) thema's definiëren en benoemen	Analyse verderzetten om te thema's verder te verfijnen in relatie tot het overkoepelend verhaal, duidelijke definiëring en namen voor elk thema genereren
(6) het rapport opstellen	De laatste stap van de analyse, terugkoppeling naar de onderzoeksvraag en literatuur om zo een rapportage van de analyse te bekomen

Volgens Braun en Clarke (2006) is thematische analyse een recursief proces, waarbij de onderzoeker voortdurend heen en weer beweegt tussen de data en de verschillende fasen van de analyse. Het is geen lineair stappenplan, maar eerder een dynamisch proces waarin eerdere beslissingen regelmatig worden heroverwogen in het licht van nieuwe inzichten. Gedurende het volledige analyseproces heb ik deze benadering toegepast door regelmatig terug te keren naar de oorspronkelijke interviews, codes en thema's, om de samenhang en relevantie ervan kritisch te blijven evalueren.

In de eerste fase werd het verzamelde materiaal grondig en herhaaldelijk gelezen. Aangezien ik met data van mijn begeleider werkte, waren de interviews reeds getranscribeerd. Deze stap was een eerste kennismaking met de data door de interviews een eerste keer te lezen. Op die manier kon ik me volledig inleven in de inhoud. Op basis van de inhoud selecteerde ik, in samenspraak met mijn begeleider, twaalf interviews voor mijn steekproef. Tijdens het herlezen van de interviews noteerde ik mijn eerste associaties en opvallende patronen en markeerde ik interessante passages. Dit legt de basis voor de latere analyse.

De tweede stap in de thematische analyse volgens Braun en Clarke (2006) betreft het genereren van initiële codes. Hierbij worden betekenisvolle elementen in de data geïdentificeerd die relevant kunnen zijn voor de onderzoeksvraag. Ik herlas de interviews zorgvuldig en codeerde interessante fragmenten in het document via opmerkingen. Aanvankelijk kreeg ik de feedback dat mijn codering zowel te gericht als te breed was, wat het risico met zich meebracht dat ik te veel vanuit eigen veronderstellingen werkte. Daarom ging ik vervolgens gedetailleerder te werk en liet ik mijn onderzoeksvraag tijdelijk los. Zo bracht ik meerdere codes aan binnen één zin en gaf elk betekenisvol fragment een aparte code. Abstracties en associaties noteerde ik in een aparte kolom. Deze aanpak leidde tot meer en fijnmazigere codes. Ik bleef dicht bij de bewoording van de participanten en verkende de data zo breed mogelijk. Regelmatige feedback van mijn begeleider en medestudenten hielp om mijn interpretaties kritisch te blijven benaderen.

In de daaropvolgende fase werden de codes geanalyseerd en gegroepeerd in overkoepelende, potentiële thema's. Ik stelde een eerste boomstructuur op, waarbij de bomen de thema's representeerden en de takken de bijbehorende codes. Codes die geen duidelijke plaats vonden, werden ondergebracht in een apart subthema voor eventueel later gebruik. Vanuit de ethiek om zo dicht mogelijk bij de data te blijven, probeerde ik in deze fase theoretische assumpties zoveel mogelijk los te laten. Na het coderen van de eerste drie interviews begon zich al een voorlopige boomstructuur af te tekenen. Mijn begeleider gaf als feedback dat ik nog te dicht bij de letterlijke bewoordingen van de participanten bleef en meer moest abstraheren in relatie tot mijn onderzoeksvraag. Vervolgens codeerde ik twee bijkomende interviews en herwerkte ik op basis van deze feedback de boomstructuur. Dit proces herhaalde ik meerdere keren, waarbij ik thema's samenvoegde, verwijderde of toevoegde in functie van mijn onderzoeksvraag. Elk overkoepelend thema werd daarbij onderverdeeld in verschillende subthema's.

In de vierde fase wordt de voorlopige indeling in thema's herbekeken (Braun & Clarcke, 2006). Hierbij wordt beoordeeld of elk thema logisch is opgebouwd en of de grenzen tussen de thema's voldoende duidelijk zijn. Sommige thema's blijken mogelijk minder relevant of kunnen beter worden geïntegreerd in andere, bredere categorieën. Een nuttig denkkader hierbij is het onderscheid tussen interne homogeniteit en externe heterogeniteit zoals beschreven door Patton (1990). Binnen elk thema wordt gezocht naar interne homogeniteit, wat wil zeggen dat de codes inhoudelijk goed bij elkaar moeten passen en gezamenlijk een duidelijk verhaal vertellen. Tegelijkertijd is het belangrijk dat thema's voldoende van elkaar verschillen en elk thema iets uniek bijdraagt aan de analyse, wat wijst op externe heterogeniteit. Toch moeten we erkennen dat volledige scheiding tussen thema's zelden mogelijk is. Omdat alle thema's gebaseerd zijn op dezelfde interviews, is er altijd sprake van onderlinge beïnvloeding en overlapping. De thema's staan dus niet los van elkaar, maar zijn eerder verweven en beïnvloeden elkaar wederzijds (Braun & Clarke, 2006).

Aangezien elk interview een uniek perspectief biedt en kwalitatief onderzoek gericht is op het diepgaand begrijpen van persoonlijke ervaringen in plaats van het formuleren van algemeen geldende uitspraken, zijn niet alle thema's en subthema's relevant voor elk individueel interview. Braun en Clarke (2006) merken op dat deze vierde fase van thematische analyse potentieel eindeloos kan doorgaan. Zij onderstrepen het belang van het als onderzoeker kunnen bepalen wanneer verdere herwerking geen betekenisvolle meerwaarde meer oplevert. In overleg met mijn begeleider heb ik op basis van mijn onderzoeksvraag nog enkele thema's en subthema's bijgestuurd. Deze herziening resulteerde uiteindelijk in drie centrale thema's. Elk van deze hoofdthema's bevat drie tot vijf subthema's die samen een genuanceerd beeld schetsen van de verzamelde data.

Vervolgens werden de thema's verder verfijn en duidelijk gedefinieerd in de vijfde stap zoals beschreven door Braun en Clarke (2006). Deze fase draait om het helder afbakenen van de inhoud en grenzen van elk thema, zodat duidelijk wordt welke betekenis elk thema draagt binnen het geheel van de

data. Voor elk thema en subthema werd een naam gekozen die de essentie ervan weergeeft. Dit helpt om de inhoud op een heldere manier te communiceren naar de lezer, maar ook om het overzicht voor mezelf als onderzoeker te bewaren. Om de thema's te onderbouwen en hun inhoud te illustreren, integreerde ik relevante codes en representatieve citaten uit de interviews in de structuur. Aan het einde van deze stap was het essentieel om van elk thema een duidelijk en afgebakend beeld te hebben.

Tenslotte werd er in de zesde en laatste stap een samenhangend en uitgebreide beschrijving van de analyse gemaakt. In deze fase proberen we de resultaten op een heldere manier over te brengen aan de lezer. Het doel is om de rijkdom van de data toegankelijk te maken zonder te vervallen in een eenvoudige opsomming van citaten of beschrijvingen. Het is cruciaal dat duidelijk wordt waarom bepaalde fragmenten geselecteerd zijn en hoe deze passen binnen het geheel van de verzamelde data. De gekozen passages moeten niet alleen illustratief zijn, maar ook betekenisvol in relatie tot de thema's. De analyse moet tonen hoe uitspraken passen binnen het bredere narratief en bijdragen aan het beantwoorden van de onderzoeksvragen (Braun en Clarke, 2006).

Kwaliteitscontrole

Bij kwalitatief onderzoek wordt er, net zoals bij kwantitatief onderzoek, gebruik gemaakt van betrouwbaarheid en validiteit bij de evaluatie van het onderzoek (Silverman, 2001). Deze begrippen worden echter op een andere manier toegepast binnen kwalitatief onderzoek (Plochg & Van Zwieten, 2007). In plaats van te streven naar objectiviteit, wordt erkend dat kwalitatieve resultaten tot stand komen door de actieve betrokkenheid van de onderzoeker, die als primair instrument fungeert. Waarneming, interpretatie en persoonlijke reflectie zijn onlosmakelijk verbonden met het proces van kennisproductie.

In dit kader verwijst validiteit naar de mate waarin de interpretaties in overeenstemming zijn met de originele data (Golafshani, 2003). Om dit te bevorderen, heb ik de analyse onderbouwd met relevante citaten uit de dataset, waarbij ik zo dicht mogelijk bij de bewoordingen van de participanten bleef. Dit om over-interpretatie te vermijden en de geloofwaardigheid van de bevindingen te versterken. Betrouwbaarheid verwijst binnen deze context niet naar herhaalbaarheid in traditionele zin, maar eerder naar de consistentie en transparantie van de gehanteerde werkwijze (Stiles, 1993).

Om transparantie te waarborgen, werd het onderzoeksproces uitvoerig en gedetailleerd beschreven, zodat de lezer de gevolgde stappen kan reconstrueren. Zowel de dataverzameling als de analyse werden op systematische wijze aangepakt, waarbij ik nauwgezet de richtlijnen van Braun en Clarke (2006) volgde. Hoewel ik zelf niet betrokken was bij de afname van de interviews, werd het volledige kwalitatieve analyseproces zorgvuldig gedocumenteerd. Mijn methodologische keuzes en overwegingen zijn uitvoerig toegelicht in deze methodesectie en in het bijgevoegde onderzoeksdagboek (bijlage 1), waarin ik ook reflecteer op mijn rol als onderzoeker.

Een belangrijke strategie om de kwaliteit van dit onderzoek te versterken, was het hanteren van *triangulatie*. Dit werd gerealiseerd door regelmatige overlegmomenten met mijn begeleider, waarbij alle stappen van het analyseproces – van het coderen tot het benoemen en structureren van thema's – kritisch werden besproken. Ook medestudenten leverden feedback op mijn coderingsproces, wat hielp om mijn eigen aannames en interpretatiekaders te bevragen.

Daarnaast werd expliciet aandacht besteed aan *reflexiviteit*. In lijn met Stiles (1993) en Timulak & Elliott (2018) werd mijn rol als onderzoeker niet geminimaliseerd, maar net zichtbaar gemaakt. Aangezien ik zelf geen controle had over de inhoud van de interviews, lag mijn invloed vooral in de interpretatie van de bestaande data. Om bewust te blijven van deze invloed hield ik een onderzoeksdagboek bij, waarin ik systematisch reflecteerde op mijn eigen perspectieven, ervaringen en gevoelens die het analyseproces konden beïnvloeden. Door het schrijven in de ik-vorm benadrukte ik bovendien mijn positie als onderzoeker binnen het proces, in lijn met het reflexiviteitsprincipe.

Ten slotte werd ook gestreefd naar *systematiek*, zoals voorgesteld door Meyrick (2006). Door de hele studie consequent te structureren volgens een duidelijk en herhaalbaar stappenplan, werden de geloofwaardigheid en consistentie van de bevindingen versterkt. Ook werd gekozen voor het gebruik van *thick description* (Polit & Beck, 2010), zodat de context en complexiteit van de data behouden blijven en de lezer voldoende inzicht krijgt in de betekenis die deelnemers aan hun ervaringen toekenden.

Resultaten

In deze sectie volgt een uitgebreide bespreking van de resultaten van mijn thematische analyse, met als doel een antwoord te formuleren op de centrale onderzoeksvraag: 'Hoe kijken hulpverleners naar radicalisering als een proces in relatie tot de adolescentie als levensfase?' Daarnaast poogt dit onderdeel ook de twee subvragen te beantwoorden, namelijk: 'Hoe beïnvloeden uitdagingen die eigen zijn aan de adolescentie het radicaliseringsproces?' en 'Hoe wordt de identiteitsconstructie beïnvloed door het radicaliseringsproces?'

De resultaten worden gestructureerd aan de hand van verschillende thema's en subthema's, waarbij citaten uit de interviews gebruikt worden om zo dicht mogelijk bij de beleving van de participanten te blijven. In tabel 4 wordt een overzicht van de verschillende (sub)thema's afgebeeld, evenals het aantal participanten bij wie het thema aan bod komt, aangeduid met n = x (x staat voor het aantal participanten).

De analyse van de verzamelde data gebeurde in twee fases. Tijdens de initiële fase van de thematische analyse, waarin ik vertrouwd raakte met de data, bleek het noodzakelijk om allereerst de eerste twee hoofdthema's, *'Radicalisering als een Belgische cocktail'* en *'De adolescentie als cruciale levensfase'*, afzonderlijk te concretiseren en in kaart te brengen. Deze stap was essentieel om de beleving en visies van hulpverleners te kunnen contextualiseren. Hun perspectief op radicalisering als concept, evenals hun opvattingen over de adolescentie als levensfase, geven namelijk inzicht in hoe, wanneer en waarom zij beide met elkaar in verband brengen. Door te definiëren wat hulpverleners onder 'radicalisering' en 'adolescentie' verstaan, kon een basis gelegd worden voor verdere analyse in het kader van mijn onderzoeksvraag. In deze analyse verwijst de term 'radicalisering' naar wat hulpverleners verstaan onder 'problematische radicalisering'. Dit zijn de vormen van radicalisering die door hulpverleners als potentieel deviant worden beschouwd.

Het eerste hoofdthema, *'Radicalisering als een Belgische cocktail'*, duidt de gelaagde en complexe aard van radicalisering, waarbij de context van migratie een centrale rol speelt in de perceptie van de hulpverleners. Het is opvallend dat alle participanten deze link expliciet benoemen in hun beschrijvingen van 'geradicaliseerde moslims'. Het tweede hoofdthema, *'De adolescentie als cruciale levensfase'*, ontstond vanuit de centrale bevinding dat zo goed als alle participanten, ongeacht de doelgroep waarmee zij werken, aangeven dat het radicaliseringsverhaal vaak in de adolescentie zijn oorsprong kent. Door eerst te analyseren hoe hulpverleners deze levensfase definiëren en welke uitdagingen zij hieraan koppelen, biedt dit een context om de perspectieven van hulpverleners op het radicaliseringsproces in relatie tot de adolescentie als levensfase diepgaand te analyseren.

Deze twee thema's vormen de basis voor het derde en centrale thema van deze analyse: *'De adolescente moslim als identiteitszoeker'*. Dit hoofdthema brengt de bevindingen uit de eerste twee

thema's samen en analyseert hoe deze met elkaar in verband staan als antwoord op mijn onderzoeksvraag. Concreet toont dit thema hoe de context en gelaagdheid van radicalisering (thema 1), in combinatie met de kenmerken en uitdagingen eigen aan de adolescentie (thema 2), leiden tot specifieke dilemma's en uitdagingen voor adolescente moslims tijdens hun identiteitsontwikkeling. Hulpverleners verwijzen, zowel expliciet als impliciet, naar moslim-zijn als een dynamische identiteitsconstructie die tijdens de adolescentie en jongvolwassenheid sterk aanwezig is, wat aan de basis ligt van de titel van deze masterproef en het derde en centrale thema: '*De adolescente moslim als identiteitszoeker'*.

De ontwikkeling van de religieuze identiteit vindt volgens hulpverleners niet plaats in een vacuüm, maar vormt een onderdeel van de typische ontwikkelingsopgaven die kenmerkend zijn voor de adolescentiefase. Hulpverleners geven aan dat jongeren voor de fundamentele uitdaging staan om hun identiteit te herdenken in relatie tot zichzelf, maar ook tot het gezin en de bredere buitenwereld, waarbij vragen als 'Wie ben ik?', 'Waar kom ik vandaan?' en 'Waar wil ik naartoe?' centraal staan. Zij benadrukken dat voor veel jongeren de moslimidentiteit een houvast kan bieden in deze zoektocht, waarbij de specifieke invulling hiervan sterk individueel bepaald is. Waar sommigen er vooral sociale verbondenheid in vinden, vormt het voor anderen een moreel kompas, of fungeert het juist als een vorm van verzet tegen structurele uitsluiting en discriminatie.

Deze zoektocht speelt zich volgens hulpverleners af in voortdurende wisselwerking met de directe omgeving en de bredere maatschappelijke context, die sterk gekleurd is door geopolitieke gebeurtenissen zoals 9/11, en de daaropvolgende aanslagen in West-Europa. In dit klimaat wordt de zoektocht naar een identiteit als moslim onterecht al te vaak benaderd als een teken van radicalisering of afwijkend gedrag. Hulpverleners stellen dat binnen deze wisselwerking enerzijds de blik van buitenaf indringend kan zijn, doordat jongeren worden vastgepind op een foutieve identiteit die hen tot 'de vreemde', 'de geradicaliseerde' of zelfs 'de gevaarlijke' reduceert. Anderzijds beïnvloedt deze dominante framing ook hoe jongeren zélf hun identiteit vormgeven. Dit is volgens hulpverleners niet los te koppelen van de historische tijd en maatschappelijke context waarin zij opgroeien.

Dit is volgens hulpverleners niet per definitie 'problematisch', maar wordt vanuit de buitenwereld wel vaak als zodanig benaderd. Om die reden kiezen hulpverleners er bewust voor de beleving van de mensen met wie zij werken niet primair te benaderen als radicaliseringsprocessen, maar eerder te begrijpen als een zoektocht naar identiteit, wat een belangrijke nuance vormt binnen deze analyse. Om deze reden is de contextualisering van wat hulpverleners begrijpen onder 'radicalisering' en 'de adolescentie' in thema 1 en thema 2 cruciaal. Hulpverleners benadrukken daarbij twee belangrijke nuances. Ten eerste dat het maatschappelijke debat over radicalisering vaak weinig raakvlakken heeft met hoe zij zelf naar deze processen kijken. Ten tweede dat lang niet alle jongeren die als geradicaliseerd worden bestempeld daadwerkelijk voldoen aan wat hulpverleners als problematisch zouden beschouwen. Deze dubbele positionering vormt de kern van deze studie: een verschuiving van het kader van 'radicalisering' naar dat van identiteitszoektocht als een gedeeld en universeel ontwikkelingsproces,

waarbij hulpverleners specifieke elementen benoemen die, in combinatie met bepaalde contextfactoren, mogelijk kunnen leiden tot wat hulpverleners vanuit hun ervaring als zorgwekkende radicalisering herkennen.

Onderstaande tabel (Tabel 4) geeft een overzicht van de verschillende hoofdthema's en subthema's. De opdeling tussen de verschillende thema's is artificieel, aangezien alles sterk met elkaar samenhangt, maar dient om een helder overzicht te bieden van de bekomen resultaten.

Tabel 4

Overzicht (sub)thema's

Onderzoeksvraag: Hoe kijken hulpverleners naar radicalisering als een proces in relatie tot de adolescentie als levensfase? *Subvraag 1: Hoe beïnvloeden uitdagingen eigen aan de adolescentie als levensfase het radicaliseringsproces?* *Subvraag 2: Hoe wordt de identiteitsconstructie beïnvloed door het radicaliseringsproces?*	
Thema 1: Radicalisering als een Belgische cocktail	**N = 12**
1.1. Radicale gedachten versus problematisch gedrag	N = 12
1.1.1. Radicale gedachten in en democratische samenleving	N = 8
1.1.2. Handelen vanuit angst: justitieel discours	N = 10
1.1.3. Extreemrechts versus islamitisch radicalisme	N = 6
1.2. De plaats van religie en islam in het Westen	N = 9
1.3. Radicalisering en migratiepijn	N = 12
Thema 2: De adolescentie als cruciale levensfase	**N = 12**
1.1. Een brein dat groeit	N = 5
1.2. Herdenken van psychosociaal weefsel in relatie tot individuatie en separatie	N = 7
1.3. Confrontatie met existentievragen	N = 7
Thema 3: De adolescente moslim als identiteitszoeker	**N = 12**
1.1. Dilemma's eigen aan existentievragen	N = 12
1.2. Dilemma's eigen aan de sociale identiteit	N = 9
1.3. Dilemma's eigen aan de familiale identiteit	N = 11
1.4. Dilemma's eigen aan de religieuze identiteit	N = 9
1.5. Dilemma's eigen aan de maatschappelijke plaats	N = 10

Thema 1: radicalisering als een Belgische cocktail

Radicalisering is volgens hulpverleners een complex en veelzijdig concept dat niet eenduidig te vatten is. In dit thema, *Radicalisering als een Belgische cocktail*, wordt radicalisering benaderd vanuit het perspectief van hulpverleners als een gelaagd proces dat niet losstaat van de maatschappelijke, politieke en sociale context waarin het ontstaat. Hulpverleners beschrijven bijgevolg de voedingsbodem voor radicalisering als een samenspel van factoren, of zoals participant Lauren het verwoordt: *"een Belgische cocktail."*

"Er wordt altijd gedaan alsof jongeren die radicaliseren vreemde beestjes zijn. We moeten niet vergeten dat het onze jongeren zijn die radicaliseren. De jongeren die vertrekken, die hebben een Belgische cocktail wanneer ze vertrekken." (Lauren)

Radicalisering wordt volgens vrijwel alle hulpverleners begrepen als het resultaat van een diepgewortelde malaise. Zij beschouwen radicalisering als een tijdsgebonden fenomeen. Hiermee wordt bedoeld dat radicalisering enerzijds gerelateerd is aan een geopolitieke context, maar ook verwijst naar een dieperliggende problematiek die zich door de tijd heen op verschillende manieren uit. Deze onderliggende malaise is niets nieuws volgens hulpverleners, en is gerelateerd aan kwetsuren rond migratie en integratie. Sami, psycholoog, ziet radicalisering als *"een secundair effect van een problematiek"*. Verschillende hulpverleners, waaronder Yara, begrijpen radicalisering als een betekenisvol symptoom als oplossingspoging voor een onderliggend conflict. Lauren vergelijkt het met *"een jasje"* voor een diepgewortelde pijn:

"Ik denk dat radicalisering eerder een antwoord is op een identitaire kwestie, een diepere malaise. Het religieuze is gewoon een jasje dat wordt aangedaan, en wordt gebruikt door terroristische organisaties."

Opvallend is dat de manier waarop hulpverleners radicalisering benaderen mede wordt gekleurd door hun opleiding, professionele context, theoretisch referentiekader en persoonlijke ervaringen. Psychologen duiden radicalisering vooral in psychologische termen en verklaringen, terwijl preventiewerkers vaker contextuele en maatschappelijke factoren benadrukken. Deze subjectiviteit maakt dat er binnen het hulpverlenersveld verschillende accenten worden gelegd, en dat een sluitende, uniforme beschrijving van radicalisering vrijwel onmogelijk is. Sommige hulpverleners begrijpen radicalisering hoofdzakelijk als een uiting van structureel onrecht. Lauren stelt bijvoorbeeld dat radicalisering *"geen individuele kwestie is, maar de grondslagen veel groter zijn"*. Hoewel geen enkele hulpverlener structurele factoren uitsluit, zijn er hulpverleners die eerder de nadruk leggen op de individuele beleving hiervan. Yara en Eugénie benadrukken dat niet iedere persoon die structureel onrecht ervaart, radicaliseert, maar dat de subjectieve ervaring een belangrijke rol speelt in hoe iemand omgaat met het ervaren onrecht:

"Voor mij is het vooral belangrijk om naar de singuliere logica te kijken en naar hun eigen integratie-, migratieverhaal, hun eigen worstelingen rond tussen twee werelden zitten. Heel vaak draait het ook om kwetsuren door het eigen land vergeten te zijn, of op de achtergrond te komen staan, waardoor de kwetsuren van de integratie in dit land veel meer gaan doorwegen." (Eugénie)

Dit hoofdthema beoogt de gelaagdheid en de bredere context van het radicaliseringsverhaal vanuit het perspectief van hulpverleners kort te duiden. Vier samenhangende subthema's belichten daarbij

elk een ander aspect van hoe zij radicalisering begrijpen. Het eerste subthema, *Radicale gedachten versus problematisch gedrag*, vormt de basis van deze analyse. In dit onderdeel onderscheiden hulpverleners radicale gedachten, die mogen bestaan in een democratische samenleving, van problematisch gedrag, dat leidt tot geweld en dehumanisering. Hulpverleners plaatsen dit tegenover de neiging radicaal gedachtengoed justitieel al te snel te problematiseren, in plaats van te onderzoeken welke onderliggende lijdensdruk eraan ten grondslag ligt en radicalisering te benaderen als betekenisvol gedrag.

Dit hangt samen met het daaropvolgend subthema die de plaats van religie, en de islam in het bijzonder, in het Westen belichten. Hulpverleners merken op dat de afnemende rol van religie in het algemeen, evenals de negatieve houding tegenover de islam, voor specifieke uitdagingen zorgt voor mensen met een islamitische achtergrond die op zoek zijn naar hun plaats in de maatschappij. Dit vormt de directe link naar het volgende subthema, *Radicalisering en migratiepijn*, waar hulpverleners radicalisering kaderen binnen een breder migratie- en integratieverhaal. Dit subthema bespreekt hoe ervaringen van structurele uitsluiting, discriminatie en racisme kunnen leiden tot diepgewortelde kwetsuren, die een voedingsbodem kunnen vormen voor radicalisering.

1.1. Radicale gedachten versus problematisch gedrag

Dit subthema belicht drie belangrijke nuances die hulpverleners centraal stellen met betrekking tot hoe zij radicalisering begrijpen. Ten eerste geven hulpverleners aan dat radicaal denken een plaats heeft in een democratische samenleving en een motor voor verandering kan zijn. Dit plaatsen hulpverleners tegenover problematisch, gewelddadig gedrag. Hulpverleners benoemen in het volgende onderdeel hoe justitiële instanties sterk inzetten op veiligheid, en interpreteren dit als een manier om met angst om te gaan. Tot slot plaatsen hulpverleners radicalisering vanuit een islamitisch kader tegenover extreemrechtse radicalisering. Zij geven aan dat beide vormen van radicalisering voortkomen uit een onderliggende malaise, waarbij de pijnervaringen van uitsluiting en vervreemding worden gemaskeerd. Vanuit deze logica wordt radicalisering binnen deze analyse begrepen, waarbij ook problematisch gedrag in die bredere context wordt geplaatst.

Hulpverleners achten het cruciaal om deze nuances duidelijk voor ogen te houden en radicalisering te begrijpen als een gelaagd concept. Wanneer dit onderscheid niet gemaakt wordt, kan alles wat als radicaal wordt gezien ten onrechte als storend of niet-passend worden bestempeld. Dit leidt volgens hulpverleners vaak tot een justitiële benadering, waarbij radicalisering veelal wordt benaderd als een veiligheidsprobleem en gereduceerd wordt tot een associatie met islam en problematisch, betekenisloos gedrag.

1.1.1. Radicale gedachten in een democratische samenleving

Verschillende hulpverleners maken een duidelijk onderscheid tussen twee vormen van radicaliteit. Enerzijds benoemen zij radicaal gedachtengoed, dat in een democratische samenleving mag

bestaan en een hefboom kan vormen voor maatschappelijke vooruitgang. Anderzijds spreken zij over problematisch gedrag, waarbij de ander wordt gedehumaniseerd en geweld wordt gelegitimeerd. Béline vat dit als volgt samen:

> *"Je mag van mij radicaal denken, ik denk over sommige dingen ook radicaal. Dat is wat de maatschappij doet groeien. Maar als er geweld bij komt kijken, als je de ander die anders denkt niet meer als mens ziet, als je constant voor conflicten zorgt, dan zijn er wel problemen.*"

Meerdere participanten beargumenteren dat radicale gedachten een plaats hebben in een democratische samenleving. Naoual beschouwt radicalisering als *"inherent verbonden aan democratie"* en beschrijft een democratie als *"een systeem van het organiseren van meerstemmigheid waarbij je ook een plek geeft voor radicale stemmen in de samenleving".* Verschillende hulpverleners benadrukken dat radicale gedachten een motor voor maatschappelijke groei kunnen zijn en zo een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan een democratische samenleving. In lijn hiermee benadrukt Yara het belang van *"vrije meningsuiting"* en stelt Naoual:

> *"Wie zegt dat je in een democratie niet radicaal mag denken? Gaan wij een gedachtepolitie worden?"*

Volgens Sami kan iedereen in zijn of haar leven wel eens een radicaal zijn, een uitspraak die bij meerdere hulpverleners terugkomt. Eugénie beschrijft radicaliteit als *"iets moois"* en voegt daaraan toe dat er vormen van radicaliteit bestaan die volledig legitiem zijn. Deze opvattingen benadrukken dat het hebben van radicale gedachten niet per definitie negatief is en binnen een democratische samenleving kan bijdragen aan belangrijke sociale en politieke veranderingen wanneer de heersende normen worden uitgedaagd.

1.1.2. Handelen vanuit angst: justitieel discours

"Je bent een dossier, je bent een nummer, je bent een veiligheidsprobleem voor de maatschappij."

Yassin verwoordt in dit citaat treffend de kern van dit subthema: moslims worden vanuit het justitieel discours gereduceerd tot een veiligheidsprobleem. Niet alle jongeren die als geradicaliseerd worden beschouwd vanuit justitie of de maatschappij, zijn dat ook volgens wat hulpverleners als mogelijk problematisch beschouwen. Vrijwel alle geïnterviewde hulpverleners merken op dat er in de westerse samenleving een zeer negatief beeld heerst over de islam, dat veelal gekoppeld is aan problematische radicalisering en resulteert in islamofobie. Ze stellen dat het zich louter identificeren als moslim al als verdacht wordt beschouwd. Lauren merkt op dat moslimjongeren vanuit het justitieel kader *"vaak snel bestempeld worden als geradicaliseerd"*. Béline beschrijft dit als een *"achtervolgend label dat tot op de dag van vandaag negatieve effecten heeft"*. Ook Titus stipt deze tendens tot generalisatie aan, terwijl vrijwel alle hulpverleners benadrukken dat een stereotiep of typisch profiel niet vatbaar is voor radicalisering:

"Ik denk dat ongeveer elke Marokkaanse jongere op een lijst stond, waardoor heel veel jongeren tot op de dag van vandaag problemen kunnen ondervinden, zoals op de luchthaven. Vanuit een niet-weten worden ze toch maar op de lijst gezet. [Iedere moslim] wordt over dezelfde kam geschoren, terwijl het een belachelijk kleine minderheid is [die radicaliseert]."

Hulpverleners spreken van een antiterrorismebeleid dat zich excessief richt op veiligheidsmaatregelen, gedreven door de maatschappelijke en politieke druk op veiligheid in de nasleep van 9/11 en aanslagen in West-Europa. Sami beschrijft 9/11 als een *"oermythe die het beeld van de islam voorgoed heeft veranderd en een keurpunt naar een andere wereld vormt".* Florent geeft aan:

"Na 9/11 werden Maghrebijnen plots moslims. Iedereen. Mensen met zeer verschillende gebruiken werden over één kam geschoren."

Volgens Lauren en Titus manifesteert dit zich in een dominant *"veiligheidsdiscours"* dat radicalisering toeschrijft aan een islamitische basis, in plaats van het te benaderen als een complex en gelaagd fenomeen binnen een Belgische cocktail. Radicalisering wordt gereduceerd tot een individueel en religieus probleem waarbij "*terrorisme wordt gelijkgesteld aan moslims"*, zoals Eugénie het verwoordt. Hulpverleners stellen dat deze simplistische benadering heeft geleid tot stigmatisering en profilering van moslims: er heerst een overmatige focus op het controleren van individuen met een islamitische achtergrond, ten koste van hun welzijn. Extreme opvattingen hebben in het kader van islam wordt meteen geproblematiseerd en gereduceerd tot een veiligheidsprobleem, zonder oog voor de onderliggende lijdensdruk die volgens hulpverleners een belangrijke rol speelt. Participanten beargumenteren dat de aanname dat het label 'geradicaliseerd' voorspelbaarheid van gewelddadig gedrag zou genereren, problematisch is, aangezien het mensen reduceert tot een label en contextuele en individuele factoren buiten beschouwing laat.

Verschillende hulpverleners beschouwen de huidige aanpak als een vorm van angsthantering, die ook in de zorg doorsijpelt. Vrijwel alle hulpverleners benoemen dat er zowel bij justitie en bij hulpverleners, als in de bredere maatschappij, veel angst rondom islam en radicalisering heerst. Dit uit zich onder andere in de overname van justitiële terminologie. Lauren spreekt bijvoorbeeld over *"paniekdossiers"* en "*terrordossiers",* waarbij minderjarigen, inclusief kinderen van terugkeerders, als *"toekomstige daders"* worden gezien. Titus signaleert eveneens een *"hysterie bij professionals"* die vanuit diverse instanties de opdracht kregen om gevallen waar er sprake kan zijn van radicalisering meteen te melden. Yara beargumenteert dat de maatschappij vanuit deze angst een simplistische kijk heeft aangenomen, waar er geen onderscheid meer wordt gemaakt tussen verschillende vormen van radicaliteit:

"Eigenlijk hebben wij één betekenaar gekleefd op radicaliseren en hebben wij als samenleving eigenlijk niet meer kunnen schuiven. Ik denk dat daar te veel paniek is geweest en een te kortzichtige positie van onze kant ook."

Het veiligheidsdiscours leidt volgens hulpverleners tot aanzienlijke spanningen. Door de vage definiëring van radicalisering is het volgens hulpverleners vaak onduidelijk of er daadwerkelijk sprake is van radicalisering. Dit staat in schril contrast met de neiging om vanuit justitie snel te labelen. Naoual illustreert de ambiguïteit die er heerst omtrent radicalisering binnen de hulpverlening:

> *"Het is iets dat leidt tot spanningen. Mede door de vage definiëring heb je vaak gesprekken over: is dit wel radicalisering? Hoort dit wel aangemeld te worden als een vorm van radicalisering? Is dit niet een vorm van zoeken naar identiteit? Wat zijn de identiteitszoekers en wat is radicalisering?"*

1.1.3. Extreemrechts versus islamitisch radicalisme

'Islamitische' radicalisering wordt binnen het justitiële discours vaak snel geproblematiseerd en als betekenisloos gedrag beschouwd. Dit gebeurt volgens hulpverleners in tegenstelling tot extreemrechts geweld, dat veel minder snel als problematisch wordt erkend. Verschillende participanten, waaronder Yara, benadrukken dat *"vrijheid van meningsuiting"* ook van toepassing is binnen een religieus kader. Religieuze tolerantie voor de islam blijkt in de praktijk echter minder vanzelfsprekend, zoals eerdere subthema's aantonen. Extreemrechtse opvattingen en wereldbeelden, die soms eveneens tot geweld leiden, vinden daarentegen vaak onder de radar plaats, zoals Lauren aangeeft:

> *"Er zijn jongeren die heel hard worden aangetrokken door extreemrechts en dat gebeurt nu onder de radar, maar het zijn geen gezelligere groepjes hé, die wil je ook niet tegenkomen 's nachts. Er zijn ook al aanslagen geweest vanuit extreemrechts."*

Verschillende hulpverleners benadrukken de discrepantie tussen de manier waarop 'islamitische' en extreemrechtse radicalisering wordt benaderd. Ze stellen dat de maatschappelijke en justitiële radar voor dreiging onevenredig gericht lijkt op 'islamitische' radicalisering, terwijl het gevaar van extreemrechts wordt onderschat. Dit gebeurt volgens hen mede door de invloed van extreemrechtse ideologieën binnen politieke en maatschappelijke structuren. Extreemrechtse radicalisering wordt volgens hulpverleners beschouwd als een maatschappelijk probleem, waarbij individuele verantwoordelijkheid verloren gaat. In contrast hiermee stellen hulpverleners dat bij 'islamitische radicalisering' de nadruk ligt op het individu, zonder rekening te houden met structurele oorzaken of onderliggende kwetsuren. Zo stelt Lauren:

> *"Als het daadwerkelijk ging om het welzijn van de jongeren, dan zou het accent liggen op structurele zaken zoals racisme, armoede en werkloosheid."*

Niet alleen de maatschappelijke en justitiële radar, maar ook hulpverleners zelf lijken overgevoelig voor 'islamitische' radicalisering, terwijl extreemrechtse radicalisering vaak over het hoofd

wordt gezien. Béline wijst op de normalisering van extreemrechtse radicaliteit binnen de maatschappij en de onzichtbaarheid hiervan binnen de hulpverlening:

> *"Een ander probleem met onze dienst is dat extreemrechts bijna nooit als bezorgdheid bij ons binnenkomt. Ik denk dat wij hier maatschappelijk met een probleem zitten, de gemiddelde Belg is minder bang voor extreemrechts, terwijl islamitisch extremisme schrik opwekt. Beide zijn even gevaarlijk. […] Plus rechts heeft heel veel politieke macht, zit in heel veel systemen, dus ze werken er bewust naar dat daar niet mee wordt gewerkt."*

Meerdere hulpverleners benadrukken dat beide vormen van radicalisering een uiting zijn van een bredere maatschappelijke malaise. Radicalisering, ongeacht de ideologie, ontstaat volgens hulpverleners vaak vanuit gevoelens van vervreemding, onbehagen en het ontbreken van een plaats binnen de samenleving. Volgens de participanten kunnen jongeren die zich niet erkend voelen in de maatschappij en daardoor worstelen met diepgewortelde kwetsuren, vatbaar zijn voor radicale ideologieën die beantwoorden aan hun malaise door een gevoel van gemeenschap, identiteit en betekenis te bieden. Hulpverleners stellen dat deze onderliggende psychosociale factoren relevant zijn voor zowel radicalisering binnen een islamitisch kader alsook extreemrechtse radicalisering. Zo stelt Lauren:

> *"Ik denk dat we niet uit het oog mogen verliezen dat een deel van de jongeren zich heel slecht in zijn vel voelt, antwoorden zoekt die de samenleving niet biedt en dat zij zich structureel niet op hun plaats voelen."*

1.2. De plaats van religie en islam in het Westen

Meerdere participanten benadrukken dat radicalisering begrepen moet worden in de context van bredere maatschappelijke factoren, waaronder migratie en integratie, alsook de westerse opvattingen over religie en meer specifiek de islam. Hulpverleners geven aan dat het onmogelijk is radicalisering te bespreken zonder kritisch te kijken naar hoe de samenleving religie en islam percipieert en positioneert. Verschillende hulpverleners merken op dat religie aan betekenis lijkt te verliezen in de westerse samenleving. Religieuze bronnen, die traditioneel een essentiële rol speelden in het bieden van zingeving en identiteit, kennen volgens hen steeds minder waarde. Nora verwoordt dit als volgt:

> *"We leven in een samenleving die steeds meer seculier wordt, waar religie tout court nog weinig rol van betekenis heeft."*

Yara en Lauren voegen daaraan toe dat *"de westerse samenleving steeds minder ruimte biedt voor symboliek en existentiële betekenisverlening*." Waar religie traditioneel een kader bood voor existentiële vraagstukken, biedt de westerse samenleving volgens hen hier steeds minder ruimte voor. Hulpverleners geven aan dat de nadruk in de westerse samenleving op concrete, rationele kennis en economische productiviteit ligt. Lauren merkt op:

“De kennismaatschappij moeite heeft om het emotionele en subtielere, dat religie bij kan brengen, te omarmen.”

Volgens hulpverleners speelt het kapitalisme een belangrijke rol in het verlies van religieuze betekenis. Religie, gericht op uitgestelde beloning en spirituele groei, staat tegenover een consumptiemaatschappij die draait om directe behoeftebevrediging. Yara stelt:

"Het kapitalisme, gedreven door commerciële drijfveren en de technologische revolutie, is gebaseerd op constante behoeftebevrediging en onmiddellijk genot, gestimuleerd door een economie waarin bedrijven primair gericht zijn op het nastreven van winst.”

In een maatschappij waarin men niet langer vasthoudt aan één enkele wet of waarheid door de focus op consumptie en rationaliteit, ontstaat er volgens hulpverleners wantrouwen tegenover religie, die fungeert als dé waarheid. Yara vat dit samen:

“In de westerse, postmoderne samenleving zijn er geen absolute waarheden meer; we hebben dé wet losgelaten. Daardoor staan we wantrouwend tegenover religie, die dat wel nog probeert te doen.”

Hoewel dit spanningsveld religie in het algemeen betreft, merken hulpverleners op dat de islam hierin een bijzonder kwetsbare positie inneemt. Volgens vrijwel alle hulpverleners wordt het islamitisch kader in het Westen bijzonder moeilijk geaccepteerd. Zij kaderen de negatieve verhouding van het Westen ten opzichte van de islam als een maatschappelijk probleem, dat spanningen en polarisatie bevordert. Nora legt het verband tussen de negatieve houding perceptie van de islam en de secularisatie van de westerse samenleving:

“Moesten wij nog een heel gelovige samenleving zijn, dan zou dat hele islamstuk misschien ook veel minder geproblematiseerd worden, maar nu wordt islam vaak geduid vanuit een atheïstisch wereldbeeld.”

Yara en Eugénie bekritiseren de rol van de media in de negatieve beeldvorming van moslims, die vaak *“ontbreekt aan de nuance die aanwezig is binnen de islam”*. Eugénie kaart aan dat de media vaak *“erg reducerend is door te spreken over ‘een moslimgemeenschap’,”* waardoor alle moslims over één kam worden geschoren en *“de fantasie van een homogene moslimgemeenschap wordt versterkt.”* Deze beeldvorming draagt volgens hulpverleners bij aan stigmatisering, profilering en structurele uitsluiting van moslims, iets wat ook zichtbaar is binnen justitiële instanties.

Verschillende hulpverleners stippen aan dat veel moslims een gevoel van ontworteling ervaren in een samenleving waar de plaats van de islam niet vanzelfsprekend is. Dit gevoel van ontworteling,

verder uitgewerkt in het volgende subthema *Radicalisering en migratiepijn,* kan een voedingsbodem voor radicalisering vormen.

1.3. Radicalisering en migratiepijn

Dit subthema bespreekt radicalisering vanuit een breder migratie- en integratieverhaal. Uit de interviews blijkt dat vrijwel alle hulpverleners radicalisering kaderen in de context van migratie en de daarmee gepaard gaande kwetsuren. Hoewel er ook sprake is van bekeerlingen die zijn vertrokken, ligt de impliciete focus in de gesprekken veelal op jongeren met een migratieachtergrond. Dit toont iets van de subjectiviteit van de hulpverleners, wat verder wordt besproken in het laatste subthema.

Een centraal begrip in deze analyse is *"migratiepijn"*. Yassin beschrijft dit als de diepgewortelde kwetsuren die individuen met een migratieachtergrond kunnen ervaren. Deze kwetsuren ontstaan als gevolg van de confrontatie met structurele mechanismen van uitsluiting, discriminatie en racisme. Zo stelt Yassin:

> *"Ervaringen rond uitsluiting, racisme en dergelijke zijn gewoon de realiteit in onze samenleving. Zowel de zichtbare uitingen van racisme als het verdoken racisme zijn even erg. Jongeren vragen zich hierdoor soms af: 'Ben ik hier welkom of niet? En is dat omwille van mijn geloof, omwille van wie ik ben?'."*

Ervaringen van uitsluiting en discriminatie dragen significant bij aan de migratiepijn die deze individuen ervaren. Dit wordt bevestigd door Nora, die spreekt over *"een gevoel van geen stem te hebben",* en Béline, die opmerkt dat mensen met een migratieachtergrond zich vaak *"een tweederangsburger voelen en ook zo worden behandeld, ongeacht in welke generatie zij geboren zijn"*.

Net zoals de vage definiëring van radicalisering, bestaat er geen duidelijke definitie van integratie. Participanten stellen dat wanneer de verwachtingen en criteria voor integratie niet helder zijn, het moeilijk is om daaraan te voldoen en zich volwaardig onderdeel van de maatschappij te voelen. Dit kan volgens hen leiden tot gevoelens van onzekerheid en vervreemding en bevestigt het idee dat er geen plaats is voor hen in deze samenleving. Naoual kaart dit aan:

> *"Je ziet dat er door de jaren heen nooit een duidelijke en vastomlijnde definitie van integratie is geweest. Wat houdt het precies in? Is het assimilatie? Is het jezelf volledig kunnen zijn? Is het participatieve inclusie, of wordt het op een exclusieve manier ingevuld? Voor mij blijft dit tot op de dag van vandaag erg onduidelijk."*

Volgens participanten kunnen de onduidelijke verwachtingen omtrent integratie, alsook de ervaren migratiepijn als gevolg van structureel onrecht, mogelijk een voedingsbodem vormen voor

radicalisering. Radicalisering wordt volgens hen begrepen als een uiting van een onderliggende malaise. Hoe dit zich manifesteert, komt uitgebreider aan bod in het derde thema.

Thema 2: De adolescentie als cruciale levensfase

Dit thema, *De adolescentie als cruciale levensfase,* zoomt in op hoe de adolescentie als levensfase voor hulpverleners verschijnt en de uitdagingen die zij hiermee verbinden. Om te begrijpen hoe de adolescentie en radicalisering samenhangen, is het vooreerst noodzakelijk om kort te kaderen hoe hulpverleners naar de adolescentie als levensfase kijken. Elke hulpverlener, inclusief degenen die met volwassenen werken, wijst op het belang van de adolescentie binnen het radicaliseringsproces.

In lijn met het vorige thema, waar radicalisering vooral in het licht van migratie werd benaderd, wordt ook de adolescentie voornamelijk in relatie tot migratie besproken in de interviews. Een van de participanten, Sami, duidt dit het best in zijn referentie naar de plaats van jongeren met een migratieachtergrond in de wereld:

> *"We moeten nadenken over de kwestie van de plaats van deze jongeren in onze samenleving. De plaats van bepaalde ideologieën en religie in onze samenleving. Maar ook over de plaats van deze jongeren in hun migratieproces. Het zijn over het algemeen kinderen van immigranten."*

Binnen dit thema zullen vooral universele thema's aan bod komen. Hulpverleners benaderen de adolescentie als een cruciale ontwikkelingsfase, gekenmerkt door zowel biologische als psychologische veranderingen. Participanten benoemen hoe het groeiende brein van adolescenten hun risicogedrag beïnvloedt en benadrukken het belang van de zoektocht naar identiteit binnen deze levensfase. Daarbij introduceren zij het concept van het *"psychosociaal weefsel"*, dat de interactie tussen de innerlijke en uiterlijke wereld van de adolescent beschrijft. Ten slotte wordt ingegaan op de existentiële vragen waarmee adolescenten worstelen, zoals hun identiteit, hun plaats in de wereld en de zoektocht naar zingeving. In het volgende thema zal uitgediept worden hoe deze algemene uitdagingen eigen aan de adolescentie in het algemeen, versterkt kunnen worden door migratiepijn.

2.1. Een brein dat groeit

De adolescentie wordt door vrijwel alle hulpverleners benaderd als een belangrijke levens- en ontwikkelingsfase. Hulpverleners benadrukken dat er tijdens de adolescentie talrijke biologische en hormonale veranderingen plaatsvinden. Participanten stippen aan dat doordat het brein nog volop aan het ontwikkelen is, het kenmerkend is voor adolescenten om minder snel risico's in te schatten, meer impulsief te handelen en avontuur en nieuwe ervaringen op te zoeken. Zo vertelt Naoual:

> *"Het brein groeit nog tot vijfentwintig jaar. Voor een adolescent wordt gevaar niet gezien, maar eerder een kick of avontuur."*

Het is volgens hulpverleners typerend voor deze periode om extremen op te zoeken als een manier om vanzelfsprekendheden in vraag te stellen. Adolescenten denken vaak meer ideologisch na over de wereld om hen heen, waarbij het volgens hulpverleners normaal is om radicale gedachten te hebben. Zo stelt Béline:

"Ik vind radicalisering iets positiefs dat ook veel jongeren doorgaan."

Radicale gedachten worden door hulpverleners begrepen als een manier om de status quo uit te dagen en eigen waarden te ontwikkelen. Het is volgens Titus *"typisch voor deze levensfase om wat extremer te durven denken".* Deze uitspraken benadrukken dat radicale gedachten in de adolescentie vaak een uiting zijn van een diepere zoektocht naar identiteit en betekenis.

2.2. Herdenken van psychosociaal weefsel in relatie tot individuatie en separatie

Tijdens de adolescentiefase worden jongeren volgens hulpverleners geconfronteerd met verschillende uitdagingen. Sami verwijst in zijn interview naar wat hij benoemt als het *"psychosociaal weefsel"*. Het psychosociaal weefsel fungeert als een soort venster met een semipermeabele wand dat de grens tussen de binnen- en buiten wereld vormt. Het is volgens Sami een kader om na te denken over de eigen identiteit, de relatie met anderen en de maatschappij. Het psychosociaal weefsel staat toe om in interactie te treden met de buitenwereld, of om zich juist terug te plooien in zichzelf.

De adolescentie kan volgens Sami begrepen worden als een levensfase waarin het psychosociaal weefsel wordt herdacht. Andere hulpverleners refereren hier naar het proces van individuatie en separatie. Het hertekenen van de boord en de inhoud van het psychosociaal weefsel is een andere manier om dat proces te benaderen. Zo stellen hulpverleners dat adolescenten tijdens de individuatie typisch geconfronteerd worden met uitdagingen rond de identiteitsconstructie. Dit slaat op het herdenken van het intrapersoonlijke luik van het psychosociaal weefsel. Het is volgens alle hulpverleners een kwetsbare periode voor adolescenten die op zoek zijn naar identificatiebeelden om een identiteit aan op te bouwen. Zo stelt Jess:

"Op het moment dat je je identiteit aan het opbouwen bent, zijn er momenten van kwetsbaarheid."

Deze identiteitsconstructie en zoektocht naar identificatiebeelden kan op verschillende manieren gebeuren en wordt beïnvloed door de bredere omgeving. Yara wijst bijvoorbeeld op de rol van media en rolmodellen:

> *"Jongeren die heel veel met media te maken krijgen, gaan veel van hun identiteit daar rond opbouwen."*

Tegelijkertijd benoemen hulpverleners uitdagingen op het interpersoonlijk vlak van het psychosociaal weefsel, wat andere hulpverleners benoemen als het separatieproces. Hulpverleners stellen dat wanneer adolescenten een eigen identiteit ontwikkelen, ze parallel daaraan loskomen van de ouders in een zoektocht naar onafhankelijkheid en zelfstandigheid. De banden met het gezin van herkomst komen meer op de achtergrond te staan, terwijl relaties met leeftijdsgenoten en sociale banden buiten het gezin een toenemend belang kennen. Florent beschrijft dit als volgt:

> *"Het is als een overgangsritueel tussen de adolescentie en de volwassenheid, om aan te geven: ik kan nu de leiding nemen, ik kan mijn eigen weg volgen."*

Deze processen helpen jongeren zich volgens hulpverleners opnieuw te verhouden tot zichzelf en hun omgeving, wat leidt tot een herdefiniëring van het psychosociaal weefsel.

2.3. Confrontatie met existentievragen

De adolescentie is een fase gekenmerkt door talrijke veranderingen op verschillende niveaus. Het herdenken van het psychosociaal weefsel ten gevolge van existentiële uitdagingen is een manier om deze uitdagingen te begrijpen. Deze existentievragen houden verband met de eigen identiteit, alsook de plaats in de wereld en hoe men zich verhoudt en positioneert ten aanzien van anderen, maatschappelijke vraagstukken en wereldproblemen. Lauren duidt de adolescentie als *"een fase waarin jongeren zoeken naar antwoorden op identitaire kwesties",* met vragen zoals: "Wie ben ik?"

Verschillende participanten benoemen dat adolescenten niet alleen op zoek zijn naar hun eigen identiteit, maar ook worstelen met hoe zij zichzelf ervaren in verhouding tot anderen. Dit vertaalt zich volgens hulpverleners in een verlangen naar verbondenheid, ergens bij te horen en psychologische erkenning. Titus ziet dit vaak terugkomen bij jongeren met wie hij werkt:

> *"Een verlangen om graag gezien te worden […] een bepaalde nood aan, 'zie mij graag', 'ik wil gehoord worden', 'ik wil meetellen'."*

Florent, evenals andere hulpverleners, geeft aan dat veel adolescenten *"op zoek zijn naar zingeving",* als een antwoord op existentiële vraagstukken. Eugénie bespreekt hoe de adolescentiefase gekenmerkt wordt door een zoektocht naar de zin en betekenis van het leven:

> *"We komen terug op existentiële vragen: Wat is het doel van mijn leven? Wat doe ik hier?"*

Titus spreekt over een *"verlangen om geïnspireerd te worden"* binnen deze zoektocht naar betekenis. Zoals eerder besproken, zijn adolescenten volgens hulpverleners vaak op zoek naar rolmodellen buiten de ouders, die kunnen helpen met het formuleren van antwoorden op de vraagstukken waar ze mee worstelen. Vrijwel alle hulpverleners wijzen erop dat adolescenten een houvast zoeken in

deze turbulente fase, en hierdoor gevoelig kunnen zijn voor invloeden die antwoorden bieden op de complexe levensvragen waarmee zij worstelen. Hulpverleners merken op dat adolescenten vaak aangetrokken worden tot zwart-wit denkbeelden vanuit een verlangen naar duidelijkheid en zekerheid.

Deze vraagstukken zijn typisch voor de adolescentie, een fase waarin jongeren hun eigen identiteit verkennen, een plek in de wereld willen vinden en op zoek zijn naar betekenisvolle verbindingen. In het volgende thema zullen deze uitdagingen verder uitgediept worden en gerelateerd worden aan radicalisering.

Thema 3: De adolescente moslim als identiteitszoeker

De vorige twee thema's toonden reeds aan hoe hulpverleners kijken naar radicalisering enerzijds en adolescentie anderzijds. Deze thema's vormen de achtergrond voor dit laatste thema, dat rechtstreeks in relatie staat tot mijn onderzoeksvraag.

Het eerste thema onderzocht hoe hulpverleners radicalisering benaderen. Zij zien structureel onrecht en de daarmee samenhangende 'migratiepijn' als mogelijke voedingsbodem voor radicalisering. Waar radicalisering maatschappelijk vaak als problematisch wordt gezien vanuit een veiligheidsdiscours, beschouwen veel hulpverleners het juist als een reactie op diepere gevoelens van onrecht en malaise. Wat door de buitenwereld als radicalisering wordt bestempeld, kan in feite een uiting zijn van een innerlijke worsteling. Hulpverleners maken daarbij een belangrijk onderscheid tussen radicale gedachten en problematisch gedrag. In deze analyse verwijst radicalisering naar het laatste. Volgens hen is dit onderscheid niet kwantitatief van aard: een sterkere identificatie met de moslimidentiteit impliceert niet noodzakelijk een verhoogd niveau van radicalisering. Hulpverleners stellen hierbij de subjectieve ervaring van het individu centraal.

In thema 2 werd vervolgens belicht hoe hulpverleners adolescentie conceptualiseren. Dit biedt de nodige nuance om stil te staan bij de vraag hoe de adolescentie als levensfase al dan niet verband houdt met radicaliseringsprocessen. Een centrale bevinding binnen mijn thematische analyse, los van mijn onderzoeksvraag, is dat hulpverleners de uitdagingen eigen aan de adolescentie in verband brengen met zowel risico- als beschermende factoren bij problematisch radicaliseren. Dit geldt ongeacht de doelgroep waarmee de hulpverleners werken. Hulpverleners beschrijven de adolescentie als een ontwikkelings- en levensfase waarin jongeren geconfronteerd worden met existentievragen en verschillende uitdagingen zoals separatie en individuatie, alsook het herdenken van het psychosociaal weefsel.

Binnen mijn thematische analyse, waarin ik het verband tussen radicalisering en de adolescentie onderzoek, hanteer ik als rode draad de herstructurering van het psychosociaal weefsel als een centrale uitdaging inherent aan de adolescentiefase. Ik gebruik dit concept om de vorige twee thema's te verbinden door de uitdagingen rond het herstructureren van het psychosociaal weefsel te relateren aan dilemma's

waarmee adolescente moslims geconfronteerd worden. De dilemma's brengen in kaart hoe hulpverleners begrijpen dat universele uitdagingen en identiteitsprocessen binnen de adolescentie kunnen uitmonden in radicalisering en mogelijk problematisch gedrag. De dilemma's zijn allemaal manieren waarop jongeren proberen vorm te geven aan fundamentele vragen rond hun eigen plaats in de wereld en hun kijk op de wereld: "Wie ben ik, waar hoor ik bij, en hoe moet ik mij verhouden tot anderen en de samenleving?" Deze existentiële vragen hangen nauw samen met hoe jongeren ideologisch denken over zichzelf en hun omgeving. De dilemma's hebben betrekking op een variatie aan uitdagingen gerelateerd aan de constructie van verschillende deelidentiteiten. Hieronder valt de confrontatie met existentievragen, het herdenken van de sociale, religieuze en familiale identiteit, en de zoektocht naar een plaats binnen de maatschappij.

Ik introduceer het concept van dilemma's als een manier om mijn thematische analyse te structureren en tegelijkertijd trouw te blijven aan de beleving van de hulpverleners. De opdeling van de dilemma's in verschillende subthema's dient om de resultaten overzichtelijk en synthetisch weer te geven, hoewel de dilemma's in werkelijkheid met elkaar in verband staan. Ik heb de keuze gemaakt om alle dilemma's onder één overkoepelend thema te plaatsen, aangezien alle onderdelen met elkaar verbonden zijn. Het verder opdelen in losstaande thema's zou te artificieel zijn en te sterk afwijken van de beleving van de participanten.

Zoals vermeld benadrukken hulpverleners dat het onderscheid tussen radicale gedachten en problematisch gedrag niet kwantitatief van aard is. Hulpverleners benoemen dilemma's eigen aan de adolescentie, die samenvloeien in het psychosociaal weefsel, als een manier om dit verschil aan te stippen. Zij geven aan dat deze dilemma's in de adolescentie typisch als een hindernis ervaren kunnen worden en tot interne conflicten kunnen leiden. Wanneer deze hindernissen echter ervaren worden als onoverkomelijk, kan dit volgens hulpverleners leiden tot het rafelen en scheuren van het psychosociaal weefsel. Hulpverleners stellen dat jongeren als gevolg het gevoel hebben te leven in een 'wij-zij-ik-alleen'-wereld, een beleving die later nader wordt toegelicht. De onmogelijkheid om met de dilemma's om te gaan, vormt volgens hulpverleners een mogelijke risicofactor voor radicalisering. Hulpverleners benadrukken dat een overmatige religieuze identificatie op zich niet problematisch is en dat problematische radicalisering geen noodzakelijk gevolg hiervan is; radicalisering is geen eenduidig lineair proces. Hulpverleners markeren de subjectieve ervaring van de dilemma's in het radicaliseringsproces, wat het uitgangspunt is van dit thema. Elk subthema binnen dit thema belicht een ander aspect de adolescentie-uitdagingen en laat zien hoe de onmogelijkheid om hiermee om te gaan kunnen uitmonden in radicalisering of problematisch gedrag.

3.1. Dilemma's eigen aan existentievragen

Dit subthema vertrekt vanuit de stelling van hulpverleners dat de zoektocht naar antwoorden op existentiële vragen, zoals vragen over identiteit, betekenis en zingeving, een uitdaging vormt die inherent

is aan de adolescentiefase. Er wordt als antwoord op mijn onderzoeksvraag onderzocht hoe dit dilemma, inherent aan de adolescentiefase, in relatie kan staan met radicaliseringsprocessen.

'Mag ik wel bestaan?'. Een terugkerend thema onder alle hulpverleners is dat moslimjongeren vaak meer moeite ervaren met het formuleren van antwoorden op existentievragen. Dit dilemma, eigen aan de adolescentie, kan in sommige gevallen als onoverkomelijk ervaren worden. Zo kan de zoektocht naar identiteit, waar men een antwoord probeert te formuleren op de vraag 'Wie ben ik?', verschuiven naar de vraag 'Mag ik wel bestaan?'. De vraag of men wel mag bestaan houdt verband met betekenisgeving en zingeving, maar ook met thema's zoals identiteit, erkenning en de plaats in de maatschappij. Dit kan volgens hulpverleners leiden tot een existentiële crisis die door deze jongeren wordt ervaren als een onoverkomelijke hindernis. Laurens beschrijft dit gevoel bij de mensen met wie ze werkt:

> *"Wat er bij mij opkomt is altijd de kwetsuur rond er niet mogen zijn. Op één of andere manier is dat een gevoel dat altijd terugkwam."*

'Ik besta niet!': een gefragmenteerde identiteit. Hulpverleners stellen dat sommige jongeren zodanig worstelen met de vraag of ze wel mogen bestaan, dat dit kan leiden tot een gevoel niet te bestaan. Participanten geven aan dat deze jongeren zich nergens echt thuis voelen en daardoor geen voldoende grond vinden om zich te wortelen en een volledig identiteitsgevoel te ontwikkelen. Deze jongeren ervaren volgens hulpverleners een gebrek aan positieve identificatiefiguren, die een belangrijke rol spelen tijdens de identiteitsontwikkeling. Florent stipt aan:

> *"Precies hier voelen ze zich geen Belgische burgers. En voor de jongeren die ik heb ontmoet, als ze naar Marokko gaan, wordt gezegd dat ze buitenlanders zijn."*

Hulpverleners merken op dat het gevoel niet te bestaan ertoe kan leiden dat deze jongeren de wereld ervaren als 'wij-zij-ik-alleen', waarbij zij tussen de westerse samenleving ('wij') en de migrantengemeenschap ('zij') lijken te vallen. Sami omschrijft dit als een *"psychische ghetto, geïsoleerd van de buitenwereld"*. Dit psychisch ghetto heeft niet alleen een psychologische, maar ook een sociale dimensie die eerder aan bod kwam in thema 1. Volgens hulpverleners spelen structurele uitsluitingsmechanismen een belangrijke rol in het gevoel van fundamentele eenzaamheid en ontworteling waar veel jongeren met een migratieachtergrond mee worstelen. Het gevoel niet te bestaan en uitgesloten in een 'wij-zij-ik-alleen'-wereld te leven, kan volgens Sami tot een *"gefragmenteerde identiteit"* leiden, met het verder rafelen en scheuren van het psychosociaal weefsel als gevolg. Dit komt ook terug bij andere hulpverleners, die opmerken dat deze jongeren geen ruimte of mogelijkheid krijgen om hun identiteit op een natuurlijke manier te verkennen en vorm te geven. Omdat ze geen stevige basis vinden om zich volledig te ontwikkelen binnen dit dilemma, wordt er volgens hulpverleners een zeer nauwe, gefragmenteerde identiteit gevormd, zonder ruimte voor nuance of complexiteit. Zo stelt Jess:

> *"De vragen die vaak op tafel kwamen, hadden meer te maken met de identiteitsconstructie. Er was een soort verarming van de identiteit, een moeilijkheid om iemands identiteit te vatten als complex."*

Overidentificatie met islam als reddingsboei. Hulpverleners stellen dat deze jongeren teruggrijpen naar hun identiteit als moslim als een manier om het dilemma gerelateerd aan existentievragen, dat als onoverkomelijk wordt ervaren, te ontwijken. *"Deze adolescenten zoeken naar dogma's en externe structuren om hun identiteit te kaderen"*, vertelt Jess. Daarnaast proberen ze het rafelen en scheuren van het psychosociaal weefsel te stoppen, wat ontoereikend is vanuit het psychische ghetto waarin ze zich bevinden. De identiteit als moslim wordt de belangrijkste nieuwe bouwsteen van het psychosociaal weefsel en fungeert als het venster waardoor de wereld, anderen en het zelf worden bekeken. Sami spreekt van een *"overidentificatie met islam"* als een oplossingspoging om de scheuren in het psychosociaal weefsel te herstellen en een manier om de complexe en overweldigende dilemma's van de adolescentie te navigeren:

> *"Er is een tendens naar een vorm van gefragmenteerde identiteit. Er vindt daar een soort van identificatie of overidentificatie met de islam plaats. Dit was voor hen een soort reddingsboei. […] Het zijn jongeren die in een proces van een breuk terechtkomen en een ander identificatiesysteem opbouwen dat hun leven en keuzes bepaalt."*

Overidentificatie met islam als een middel tot zuiverheid. Volgens hulpverleners fungeert religie voor sommige jongeren als een middel tot volledige lichamelijke en spirituele zuiverheid. In deze context belichamen ronselaars een ideaalbeeld dat aansluit bij de diepgewortelde verlangens van jongeren. Dit aanbod sluit nauw aan bij het gemis aan positieve identificatiefiguren, verder toegelicht in het volgende subthema. Volgens Sami, alsook andere hulpverleners, beantwoorden ronselaars aan de *"buitengewone drang naar zuiverheid"* die veel van deze jongeren ervaren:

> *"Een ander fenomeen dat we zien, is de buitengewone drang naar het zoeken van zuiverheid. Zuiverheid in de brede zin. Het gaat niet alleen om zuiverheid van de geest, maar zelfs van het lichaam: een vorm van lichamelijke, culturele en psychische reiniging. Daarnaast is er ook het verlangen naar het wegwassen van de zonden."*

Béline, evenals andere hulpverleners, stelt dat ronselaars *"inspelen op de noden van deze jongeren door een kant-en-klare islam aan te bieden, die in deze context een aantrekkelijk antwoord vormt"*. Hulpverleners geven aan dat het aanbod van ronselaars een duidelijk kader biedt dat betekenis en structuur brengt in de malaise. Het is volgens hen een duidelijke zwart-witversie van de islam die ze niet moeten interpreteren en die duidelijke antwoorden biedt op hun existentiële worstelingen, aldus Lauren. Jess beschrijft het als een *"geruststellend discours dat beantwoordt aan de kwetsbaarheden van*

adolescenten" en tegemoetkomt aan de behoefte van volledige zuiverheid en reiniging. Yara interpreteert dit als volgt:

> *"Het is eigenlijk een beetje wat hen samenhoudt, hè, wat voor hen een betekenisgeving kan zijn, wat voor hen identiteit kan zijn."*

Dit aanbod van ronselaars, dat volgens Titus "*een rooskleurige toekomstvisie lijkt te bieden, maar dat in praktijk niet is",* speelt in op de diepgewortelde behoefte aan zingeving, verbinding en identiteit, en biedt een antwoord op de schijnbaar onoverkomelijke dilemma's gerelateerd aan existentiële worstelingen.

3.2. Dilemma's eigen aan de sociale identiteit

Dit subthema onderzoekt hoe jongeren tijdens de adolescentie hun sociale identiteit herdenken binnen het bredere psychosociale weefsel, en hoe dit proces kan samenhangen met radicalisering. Hulpverleners identificeren verschillende deelaspecten van de sociale identiteit, zoals het toenemend belang van relaties met leeftijdsgenoten, sociale druk en de zoektocht naar identificatiefiguren. Deze deelaspecten zijn onderling verbonden en zijn universeel onderdeel van de adolescentie. Deze zoektocht speelt zich volgens hulpverleners af in een kapitalistische samenleving die individualisme en zelfredzaamheid benadrukt, wat volgens hulpverleners kan bijdragen aan gevoelens van eenzaamheid en vervreemding. In wat volgt wordt, als antwoord op mijn onderzoeksvraag, het verband gelegd tussen de genoemde dilemma's gerelateerd aan het hertekenen van het sociale identiteit en radicaliseringsprocessen.

Het groeiend belang van de sociale band. Een eerste dilemma betreft het groeiende gewicht dat adolescenten hechten aan peerrelaties en sociale banden los van de ouders. Dit is volgens hulpverleners een normale ontwikkeling in de adolescentie, waarin jongeren zich losmaken van het gezin van herkomst en een eigen identiteit zoeken in relatie tot leeftijdsgenoten. Naoual merkt op dat *"leeftijdsgenoten elkaar kunnen versterken in hun overtuigingen en ideologieën",* wat ook het geval kan zijn in de context van radicalisering. Nauman benadrukt hoe dit universeel dilemma als een onoverkomelijke hindernis kan aanvoelen voor adolescente moslims die geen aansluiting vinden bij leeftijdsgenoten en dit soms vinden in radicale groepen:

> *"In mijn praktijk heb ik een jongen ontmoet die geen vrienden kon maken tijdens zijn hogere studies. Hij kon geen verbinding vinden. Voor hem was het aansluiten bij een radicale groepering de oplossing. Dat is dus gewoon puur mensen zoeken."*

Hulpverleners stellen dat het gebrek aan sociale banden buiten de ouderrelatie als een onoverkomelijke hindernis kan worden ervaren, waardoor jongeren geïsoleerd raken van hun omgeving. Dit draagt opnieuw bij aan de scheuren in het psychosociaal weefsel en een 'wij-zij-ik-alleen' gevoel.

Zich aansluiten bij radicale groeperingen wordt door verschillende hulpverleners begrepen als een oplossing voor het isolement waarin deze jongeren zich bevinden en een antwoord op hun zoektocht naar verbondenheid. Lauren stelt dat jongeren het gevoel nergens thuis te horen niet langer als problematisch ervaren omdat ze eindelijk deel uitmaken van een groep.

> *"Ze voelen zich verbonden, ze kunnen eindelijk iemand zijn of iemand worden. Ze hebben het gevoel van een gemeenschap waar ze toe behoren, het gevoel van een plek waar dat je mag zijn."* (Lauren)

Erkenning in de blik van de ander. Hulpverleners benoemen als tweede deelaspect van de sociale identiteit de sociale druk die adolescenten vaak ervaren in de blik van anderen. Participanten merken op dat de zoektocht van adolescenten naar psychologische erkenning van hun bestaan een cruciaal aspect vormt binnen het radicaliseringsproces, wanneer deze niet elders gevonden kan worden. Adolescente moslims die in een psychische ghetto verkeren, proberen volgens hulpverleners de scheuren in het psychosociaal weefsel te herstellen door een overidentificatie met de moslimidentiteit. Verschillende participanten merken op dat zij hierbij meer belang hechten aan uiterlijke kenmerken en de presentatie van zichzelf naar de buitenwereld dan aan de innerlijke geloofsbeleving. Daaraan voegen zij toe dat jongeren hierin positieve bekrachtiging ontvangen vanuit hun omgeving, die hen aangeeft wie ze wel of niet mogen zijn en aanzien verleent op basis van deze externe gedragingen, ongeacht de diepere betekenis ervan. Béline geeft dit bijvoorbeeld aan:

> *"Je kan plots een held zijn, je krijgt plots enorm veel aanzien. In heel veel gemeenschappen wordt het heel hard gehypet om zoveel mogelijk kennis te hebben, dus die jongeren leren dingen vanbuiten waarvan ze de betekenis niet eens kennen, maar veel aanzien voor krijgen. Uiterlijke kenmerken worden ook heel cool, om zich op een bepaalde manier te kleden. Je kan het laten zien en je bent er trots op. Terwijl dat veel minder te maken heeft met innerlijk geloof."*

Een zoektocht naar identificatiefiguren. Participanten beschrijven dat adolescenten typisch zoeken naar identificatiefiguren waaraan ze zich kunnen spiegelen en die hen helpen een volwaardige, gelaagde identiteit te ontwikkelen. Dit geldt ook voor adolescente moslims die zich in isolement bevinden en innerlijke kortsluiting ervaren in relatie tot anderen. Ze vinden hierdoor weinig tot geen verbinding met de buitenwereld en hebben moeite om betekenisvolle relaties aan te gaan. In dat vacuüm ontstaat een openstaande behoefte aan houvast en verheldering, waar ronselaars op inspelen. Hulpverleners wijzen erop dat deze jongeren soms een identificatiefiguur vinden in ronselaars, die worden gezien als alwetende meesters of gidsen. Deze figuren bieden richting in hun zoektocht naar identiteit en helpen adolescenten hun positie te bepalen tegenover zichzelf, anderen en de bredere samenleving. Zo stelt Lauren:

"Terroristische organisaties bieden net een antwoord die de maatschappij niet aan deze jongeren geeft."

Deze nieuwe connectie ontstaat volgens hulpverleners binnen een positieve overdrachtsrelatie, die voor sommige jongeren belangrijker blijkt te zijn dan de inhoud van het radicaal religieuze discours dat ronselaars uitdragen. Het geeft volgens hulpverleners niet alleen houvast, maar ook een ervaring van verbondenheid en erkenning die in het psychische ghetto ontbreekt.

De maakbaarheid van de moslimidentiteit. In thema 1 werd aangehaald dat de westerse maatschappij een kapitalistisch systeem hanteert waarin individualisme en consumptie centraal staan. Hulpverleners merken op dat de zoektocht naar antwoorden op de dilemma's tijdens de adolescentie als levensfase binnen dit discours plaatsvindt. Hulpverleners wijzen op de maakbaarheid en consumeerbaarheid van geluk in het neoliberale discours. De moslimidentiteit ontsnapt hier niet aan: het zijn *"jongeren van hier"* die ook gegrepen zijn in het dominante discours in het westen, *"een Belgische cocktail"* dus, in de woorden van Lauren. Florent stelt:

"De islam wordt gezien als een consumptiegoed en vormt geen uitzondering op de consumptiemaatschappij waarin we leven."

Radicaliseringsprocessen staan, zoals besproken in het eerste thema, dan ook niet volledig los van het bredere maatschappelijke discours en krijgen binnen deze context vorm. Hulpverleners constateren dat deze jongeren ook gealiëneerd zijn aan het neoliberale discours dat de maakbaarheid van de mens en individuele verantwoordelijkheid voor succes centraal stelt.

3.3. Dilemma's eigen aan de familiale identiteit

Vrijwel alle participanten geven aan dat iemands identiteit gedeeltelijk gevormd wordt door de familiale context en de primaire zorgdragers. Dit benoemen hulpverleners als een van de dilemma's die herdacht dienen te worden in relatie tot het psychosociaal weefsel tijdens de adolescentie. In thema 2 verwezen hulpverleners naar processen van separatie en individuatie in relatie tot het herdenken van het psychosociaal weefsel, waarbij jongeren hun identiteit herdenken in relatie tot het gezin van herkomst. In dit subthema wordt verder onderzocht hoe deze processen zich volgens hulpverleners manifesteren bij de jongeren met wie zij werken. Dit relateren zij aan een intergenerationeel conflict en een afwezige vaderfiguur, wat hen verder isoleert en het herdenken van het psychosociaal weefsel in relatie tot de familiale identiteit bemoeilijkt.

Migratie als een onbesproken verhaal. Volgens hulpverleners ontstaat er vaak een intergenerationeel conflict tussen jongeren met een migratieachtergrond en hun ouders. Zij kaderen dit conflict binnen het migratieverhaal van de (groot)ouders en brengen dit in verband met migratiepijn, wat besproken werd in

het eerste thema. Volgens hulpverleners hebben jongeren met een migratieachtergrond vaak weinig tot geen kennis van het migratieparcours van hun ouders of grootouders. Ze voegen daaraan toe dat de migratiegeschiedenis voor veel van deze jongeren een mysterie blijft, waardoor belangrijke aspecten van hun achtergrond verloren dreigen te gaan. Deze onbenoemde en ongrijpbare verhalen dragen volgens participanten bij aan een gevoel van vervreemding en isolatie, omdat ze zich nog volledig thuis voelen in het land van herkomst van hun ouders, noch in de samenleving waarin ze opgroeien. Florent stelt dat de gebrekkige overdracht van de migratiegeschiedenis nauw samenhangt met de moeizame transmissie van religieuze informatie, nader toegelicht in het volgende subthema.

> *"Ik heb opgemerkt dat veel jongeren van 25-30 jaar die hier zijn geboren en tot de tweede of derde generatie behoren, heel weinig kennis hebben van het migratieverhaal van hun ouders of grootouders. Het is hen nooit uitgelegd geweest. Ten tweede hebben heel weinig mensen een religieuze opvoeding gekregen. Ik heb de indruk dat er iets is dat in veel gezinnen niet meer wordt doorgegeven."* (Florent)

Tegelijkertijd wijzen hulpverleners op de complexe overgang waarmee de ouders van deze jongeren te maken hebben. Verschillende families migreerden in de jaren '60 en '70 als gastarbeiders, met het idee om ooit terug te keren naar het land van herkomst. Omdat het vaak niet de bedoeling was om permanent in het gastland te verblijven, merken hulpverleners op dat er aanvankelijk geen verwachting was om zich te integreren. Naarmate de jaren verstrijken, werd echter duidelijk dat ze zich meer permanent moeten vestigen. Hulpverleners stippen aan dat deze overgang van gastarbeider naar migrant – en uiteindelijk naar burger – gepaard gaat met grote uitdagingen. Hoewel velen proberen hun plaats te vinden in de samenleving, worden zij volgens participanten vaak nog steeds als vreemdelingen benaderd en wordt hun identiteit gereduceerd tot 'migrant', wat gevoelens van uitsluiting versterkt.

Hulpverleners benadrukken dat elk deel van het gezin geraakt wordt door de kwetsuren van migratiepijn en de daarmee gepaard gaande gevoelens van ontworteling en vreemdelingschap, die vaak psychologisch niet verwerkt worden. Ouders verliezen de verbinding met zowel hun land van herkomst als met de westerse samenleving waarin zij leven, terwijl jongeren worstelen met de ongrijpbaarheid van het migratieverhaal van hun ouders. Waar het migratieverhaal een middel zou kunnen zijn om deze ervaringen te verbinden, merken hulpverleners dat in sommige gezinnen elk gezinslid de migratiepijn in stilte draagt. Dit zwijgen vergroot niet alleen het intergenerationeel conflict, maar versterkt ook het gevoel jongeren in een 'wij-zij-ik-alleen'-wereld te leven. Yara beschrijft deze dubbele ontworteling van zowel de ouders als de jongeren in het kader van het intergenerationeel conflict als volgt:

> *"Bij het conflict dat vaak voorkomt binnen intergenerationele relaties en migratie, voel je dat mensen hun wortels kwijt zijn en zelfs geen [houvast] meer vinden. In hun land van herkomst hadden ze vaak een cultuur en samenleving als een derde punt van oriëntatie, waar ze zich aan konden [vasthouden]. Dit verliezen ze wanneer ze hier komen, en vooral wanneer ze kinderen krijgen die meer verbonden raken met de westerse wereld, terwijl zijzelf daar nog geen*

aansluiting in hebben. Hierdoor wordt het voor hen vaak moeilijker om een [houvast] te vinden, en verliezen ze uiteindelijk ook zichzelf."

De symbolische vaderfunctie. Voor verschillende hulpverleners speelt de symbolische vaderfunctie een belangrijke rol in de overdracht van het migratieverhaal. Zij geven aan dat de jongeren waarmee zij werken vaak geconfronteerd worden met een afwezige vaderfiguur. Sami benoemt dat dit *"niet noodzakelijk gaat over vaderfiguren die fysiek niet aanwezig zijn, maar vaderfiguren die geen enkele vorm van emotionele veiligheid en betrokkenheid kunnen bieden".* Hulpverleners verwijzen naar de symbolische vaderfunctie als een stabiele, gezaghebbende figuur die aan het hoofd van het gezin staat en de brug slaat tussen de binnen- en buitenwereld. Ze fungeren volgens participanten als een soort gids voor adolescenten die het psychosociaal weefsel dienen te hertekenen, waarbij de grens tussen deze twee werelden wordt herdacht. Wanneer zij tekortschieten in deze begeleidende rol en falen in het overdragen van religieuze en culturele kennis, bemoeilijkt dit volgens hulpverleners de uitdaging voor adolescenten om het psychosociaal weefsel te herdenken en versterkt dit het gevoel buiten de familiale band in een 'wij-zij-ik-alleen'-wereld te vallen. Dit kan gepaard gaan met *"een complex schaamtegevoel naar de vaderfiguur toe"*, wat tot een verder losscheuren van de familiale banden kan leiden, zoals Sami aankaart:

"Ik had het gevoel dat ze zich schaamden voor hun vader in de zin dat de vader niet in staat was om deze man te zijn, deze sociale figuur, deze geruststellende figuur, deze figuur die het mogelijk maakt om te overbruggen, de brug te zijn."

Een compleet losscheuren: de symbolische dood van de vaderfiguur. Hulpverleners stellen dat deze jongeren *"op zoek zijn naar houvast en een kompas dat hen kan leiden",* aangezien ze geen voldoende antwoorden vinden bij hun ouders, die tekortschieten in hun begeleidende rol. Volgens hulpverleners neigen adolescenten in het algemeen naar zwart-witdenken en zijn zij sneller aangetrokken zijn tot ideologische of extreme gedachten, zoals Titus eerder aangaf in thema 2. Dit wordt volgens de participanten bij sommige adolescente moslims verder doorgetrokken naar *"een veroordelende houding ten aanzien van hun ouders, die zich in hun ogen op het slechte pad bevinden",* aldus Sami. Zo stelt Naoual:

"Die vaders zijn vaak zelf nog op zoek. Ze zijn vaak werkloos. Ze worstelen zelf met problemen, maar ontkennen die ook een stuk, bijvoorbeeld alcoholisme."

Volgens de participanten is er sprake van een losscheuren van de ouders, een volledige ontkoppeling die scheuren veroorzaakt in het psychosociaal weefsel die niet te herstellen lijken. Sami beschrijft hoe er *"een symbolische dood van de vaderfiguur",* die niet langer aan de verwachtingen voldoet, plaatsvindt. Dit wijst op een schijnbaar onherstelbare breuk in de relatie met de ouders die niet langer erkend worden in hun ouderrol. Volgens hulpverleners vindt er een herinterpretatie van de familiebanden plaats, waarbij deze jongeren op zoek gaan naar een nieuwe representatie van autoriteit,

een nieuw rolmodel en houvast in hun (moslim)identiteit. Yassin en andere hulpverleners stippen aan dat deze jongeren in hun zoektocht soms botsen op radicale interpretaties van de islam, die hen een identiteit en antwoorden biedt waar hun ouders tekortschieten:

> *"Het zijn ouders die geraakt zijn, ouders die angstig zijn, ouders die niet meer durven te bespreken, ouders die zeggen: 'Wij zijn niet meer valabel voor ons kind, ons kind vertrouwt ons niet meer en we zijn op vlak van religie niet meer betrouwbaar, want mijn zoon, mijn dochter vindt dat ik geen goede moslimvader ben en geen goede moslimouder ben, tout court."*

Radicalisering als ultieme daad van zorg? Wanneer jongeren als gevolg van de veroordelende houding tegenover hun ouders zich volledig afzetten en losscheuren, spreken hulpverleners van een volledige act van separatie, zoals hierboven beschreven. In andere gevallen beschouwen hulpverleners het radicaliseringsproces voor sommige jongeren als een poging om tekortkomingen en de ervaren ontworteling binnen het gezin te compenseren. In dit geval vindt volgens hen een act van aliënatie plaats, waarbij de veroordeling van de ouders gepaard gaat met een identificatie met de reddende figuur die een plaats in de hemel garandeert. Volgens Yassin vloeit dit voort uit een *"diepgewortelde zorg en verantwoordelijkheidsgevoel voor hun naasten en de wens om samen de hemel te bereiken".* Hij voegt hieraan toe dat:

> *"Het zijn heel lieve jongens en meisjes die heel veel voelen voor hun omgeving, maar in situaties terechtkomen waarin ze het bos door de bomen niet meer zien. Ze missen een 'compagnon de route' die onvoorwaardelijk in hen gelooft, hen ziet, en hun kwetsbaarheid én tegelijk hun kracht, nobele gedachten en goede intenties omarmt. De politie doet dat niet. Niet alle jeugdhulpverleners doen dat. De focus ligt vooral op maatschappelijke veiligheid."*

Hulpverleners maken duidelijk dat deze jongeren zich vaak in een complexe en kwetsbare situatie bevinden, zonder een stabiele ondersteuningsfiguur. Deze figuur kunnen jongeren terugvinden in ronselaars, die volgens hulpverleners een duidelijke uitweg bieden voor hun problemen. Hulpverleners merken op dat juist deze jongeren, gedreven door zorg voor hun familie, vaak het meest gemotiveerd zijn om te vertrekken. Dit wordt geïllustreerd in het interview met Yassin:

> *"Deze jongere dacht: als ik nu naar Syrië of Irak vertrek, dan doe ik dat niet alleen voor mij. Ik doe dat ook voor mijn vader, die in die erbarmelijke omstandigheden leeft en niet zorgt voor zijn familie en gezin. Ik wil voorkomen dat mijn vader en mijn moeder in de hel terechtkomen. Dat was de enge kijk van die jongen: als ik nu naar daar ga en ik de strijd ga voeren voor de islam, dan zal Allah rahma (zegeningen) laten neerdalen over mijn omgeving."*

Wat vanuit de maatschappij als radicalisering wordt bestempeld, begrijpen hulpverleners als een poging om met het dilemma rond de familiale identiteit om te gaan. Dit dilemma wordt als

onoverkomelijk ervaren door intergenerationele conflicten en het falen van ouders in de transmissie van religieuze en culturele informatie. Hulpverleners stellen dat wanneer ouders tekortschieten in hun gidsende rol, jongeren kwetsbaar worden voor ronselaars die inspelen op hun nood aan begeleiding. Radicale interpretaties kunnen dan een houvast bieden en een uitweg vormen uit het gevoel van isolatie binnen de familie als in de bredere samenleving, die aanvoelt als een 'wij-zij-ik-alleen'-wereld.

3.4. Dilemma's eigen aan de religieuze identiteit

Zo goed als alle participanten wijzen op het herdenken van de religieuze identiteit als een dilemma inherent aan de adolescentie als levens- en ontwikkelingsfase. Volgens participanten hangt dit samen met existentievragen naar betekenisgeving, en meer specifiek zingeving, waar alle adolescenten mee geconfronteerd worden. In dit subthema wordt het intergenerationeel conflict hernomen. Waar dit conflict in het vorig subthema binnen een breder migratieverhaal gekaderd werd, ligt de nadruk hier op de moeizame transmissie van religieuze informatie. Dit kan, in combinatie met de secularisering van de maatschappij en onbesproken gendergerelateerde kwesties, een voedingsbodem vormen voor radicalisering.

Een moeizame religieuze transmissie. Het intergenerationeel conflict speelt ook een rol in de religieuze identiteitsvorming van adolescente moslims. Volgens participanten zoeken moslimjongeren in eerste instantie vaak antwoorden op religieuze vragen bij hun ouders. Echter, uit verschillende interviews blijkt dat de ouders vaak een beperkte theoretische kennis van de islam bezitten, wat de overdracht van religieuze informatie tussen generaties bemoeilijkt. Béline stelt dat dit *"jongeren vaak in conflict bracht met de islam zoals die door hun ouders werd beoefend"*. Voor Titus, evenals andere hulpverleners, hanteren ouders doorgaans een cultureel verankerde expressie van islam, waardoor de scheiding tussen religie en cultuur soms vervaagt:

> *"Je ziet soms een heel grote discrepantie in dat proces insluipen: wat is nu eigenlijk zuiver cultureel en behoort tot de tradities, en wat stelt de godsdienst daar tegenover? In veel gevallen is dat niet altijd hetzelfde."*

Jongeren staan hierdoor kritisch tegenover hun ouders, die volgens Yassin *"niet langer als valide moslim, rolmodel en ouder worden gezien"* en tekortschieten in hun rol als gids tijdens het dilemma van het herdenken van de religieuze identiteit. Wanneer ouders falen in deze gidsende rol, versterkt dit gevoelens van vervreemding van hun omgeving en gaan sommige jongeren op zoek naar alternatieve richtinggevende bronnen. Hulpverleners stellen dat in deze zoektocht naar richting en autoriteit sommige jongeren kunnen botsen op radicale denkbeelden, die een duidelijke structuur en houvast bieden die ze missen binnen hun familiale context. Jongeren trachten daarbij hun moslimidentiteit te herdefiniëren door een ideaalbeeld na te streven, waarbij ze zichzelf als 'betere' moslims beschouwen dan hun ouders, zoals verschillende participanten opmerken. Dit biedt hun een mogelijkheid om dit dilemma, dat als

onoverkomelijke hindernis wordt ervaren, te overbruggen en de scheuren in het psychosociaal weefsel te dichten. Naoual beschrijft dit:

> *"Die [jongeren] hadden zoiets van: jij bent geen rolmodel voor mij, jij bent vis noch vlees. Ik ga duidelijker zijn in wie ik ben. Hoe kan jij nu moslim zijn? Je werkt hard voor geld, dat is op zich al laag. Je bent soms zo moe dat je niet meer bidt, maar je blijft moslim. Of de papa die drinkt op café … dus jongeren die dat soort contradicties vaststellen bij hun ouders en zeggen: ik ga dat beter doen dan jou. Zij proberen dus een soort van ideaalmodel van de boekjes te benaderen."*

Secularisme als extra hindernis. De zoektocht naar zingeving wordt volgens hulpverleners bemoeilijkt voor moslimjongeren die leven in een samenleving die zich negatief verhoudt tot islam en religie in het algemeen, zoals besproken in thema 1. Hulpverleners benadrukken dat deze negatieve verhouding, in combinatie met structurele uitsluitingsmechanismen jegens moslims en mensen met een migratieachtergrond, het 'wij-zij-ik-alleen' gevoel versterkt, wat het psychische ghetto in stand houdt en het psychosociaal weefsel verder doet scheuren. Zo stelt Naoual:

> *"Ze beleven niet zozeer een probleem met het geloof zelf, maar zitten in de knoop met: 'Ik heb een geloof en ik zie dat de samenleving steeds seculierder wordt. Ik heb het daar moeilijk mee.'"*

Een statische, viriele islam als antwoord. De onmogelijkheid om met het dilemma rond de religieuze identiteit om te gaan, wordt volgens hulpverleners opgevangen door terug te vallen op de moslimidentiteit. Dit biedt jongeren opnieuw een gevoel van gemeenschap en geeft duidelijke antwoorden op religieuze vragen die hun ouders niet kunnen beantwoorden. Meerdere hulpverleners merken in hun werk dat 'Ik ben moslim!' binnen een radicaliseringsproces specifiek de vorm aanneemt van *"een duidelijke en masculiene islam"*, aldus Naoual:

> *"De adolescente moslims, die identiteitszoekers zijn en dat stukje religie ook willen ontdekken, zoeken los van gender een zeer viriele islam. Een islam van machismo."*

Hulpverleners stellen dat deze vorm van islam *"adolescente identiteitszoekers een gevoel van controle biedt en duidelijke richtlijnen geeft over wat het betekent om een goede moslim te zijn*", wat ze niet krijgen van hun ouders. Verschillende participanten geven aan dat de identificatie met een statische, viriele islam houvast biedt bij het omgaan met existentiële vragen, die door sommige adolescente moslims als overspoelend en onoverkomelijk worden ervaren. Zo stelt Béline:

> "*sommige mensen houden heel hard vast aan het gedachtengoed, omdat als ze dat zouden loslaten, dat is het enige dat hun nog recht houdt"*

Gender en seksualiteit: onuitgesproken dilemma's. Specifiek merken hulpverleners op dat veel adolescente moslims worstelen met existentiële vragen rond de seksuele identiteit en verhoudingen.

Naoual, evenals andere hulpverleners, geeft aan dat *"de islam als een religie gebruikt wordt in een genderdebat dat niet talig gevoerd wordt in de gemeenschappen".* Hiermee wordt bedoeld dat gendergerelateerde kwesties vaak niet expliciet besproken of benoemd worden binnen de moslimgemeenschap, maar zich meestal impliciet uiten via gedrag en symboliek, zoals de nadruk op traditionele genderrollen en uiterlijke expressies van religie. Deze overmatige focus op uiterlijke kenmerken van religiebeleving sluit aan bij de bevindingen in het subthema met betrekking tot de sociale identiteit. Hulpverleners stippen aan dat jongeren vaak kiezen voor een masculiene interpretatie van islam als antwoord op vragen rond genderrollen, wat volgens Titus gezien kan worden als een uiting van de vraag: *"Mag ik nog man zijn in de moderne samenleving?"* Islam fungeert volgens hulpverleners als een impliciet kader om gender en identiteit vorm te geven in een samenleving waar fluïde identiteiten steeds meer de norm worden. Participanten stellen dat de identificatie met een statische en masculiene islam, waarin mannelijkheid centraal staat, een duidelijke rolafbakening creëert van de maatschappelijke verwachtingen voor mannen en vrouwen. Dit komt bijvoorbeeld terug in het interview met Naoual:

> "H*et is een islam die aantrekkelijk is voor mensen bij wie de masculiniteit en het onderscheid van feminiteit onderdrukt wordt door de moderne urbane samenleving. Het wordt daardoor een soort van statisch bekeken [islam] en niet dynamisch."*

Dit kan volgens hulpverleners adolescente moslims niet alleen houvast bieden, maar ook een uitweg vormen voor de complexiteit van vragen rond gender en seksualiteit, waarin ze soms moeilijk hun weg te vinden. Yara beschrijft deze statische islam als een manier voor adolescente moslims om niet overspoeld te raken in hun zoektocht naar identiteit. Ze koppelt dit aan de symbolische vaderfunctie die religie vervult via het concept van de 'Naam-van-de-Vader', vooral wanneer ouders tekortschieten in deze rol binnen het intergenerationele conflict:

> *"Ik vind dat daar een heel grote rigiditeit op zit, daar kan heel weinig in bewogen worden […] dat je wel bijna voelt dat het bijna zo een inslag is dat die verknoping bijna loslaat, en dat ze dan bijna nog meer die Naam-van-de-Vader moeten rigide maken om het allemaal bijeen te houden."*

Voedingsbodems voor radicalisering. De voorgaande uiteenzetting van de dilemma's rond de religieuze identiteit, de moeizame religieuze transmissie van de ouders, secularisme als extra hindernis en de aantrekkingskracht van een statische en masculiene islam, schetst een context die kan fungeren als een voedingsbodem voor radicalisering. De beschreven conflicten en spanningen, inherent aan de adolescentiefase, versterkt door specifieke maatschappelijke en intergenerationele factoren, kunnen scheuren in het psychosociaal weefsel creëren en jongeren kwetsbaar maken voor radicale ideologieën. Hulpverleners merken op dat jongeren die worstelen met deze dilemma's die zij als onoverkomelijk ervaren, vaak op zoek gaan naar alternatieve bronnen van islamitische kennis en zingeving buiten het gezin, waar hun ouders falen in deze begeleidende rol. Deze zoektocht, gedreven door een behoefte aan

houvast, zingeving en duidelijke antwoorden, kan hen volgens hulpverleners in contact brengen met radicale interpretaties van de islam. Eugénie kaart dit aan:

> *"Hij durfde zijn ouders niet te vragen over religie, omdat zijn ouders een flexibele islam volgden, een beetje verwesterd, etc. En hij zei: 'Mijn ouders weten niets over de islam'. Dus door op internet te zoeken, kwam hij in contact met de groepering."*

Deze zoektocht naar alternatieve bronnen kan gezien worden als een poging om het rafelen en scheuren van het psychosociaal weefsel te herstellen. Deze bevinding sluit nauw aan bij de eerder besproken dilemma's rond de sociale en familiale identiteit. Hierin werd besproken dat adolescenten typisch op zoek gaan naar identificatiefiguren die als een kompas in hun zoektocht naar identiteit kunnen fungeren. Wanneer de transmissie van religieuze informatie stroef verloopt en de jongeren hun ouders niet langer als 'goede moslim' zien, gaan deze jongeren volgens hulpverleners op zoek naar andere identificatiefiguren buiten het gezin, die een alwetende meesterpositie over het religieuze discours innemen. Deze figuren bieden vaak een schijnbaar helder en eenduidig antwoord op complexe existentiële vragen, wat bijzonder aantrekkelijk is voor jongeren die worstelen met hun identiteit. Naoual wijst erop dat deze openstaande behoefte aan zingeving ingevuld kan worden door *"een soort van zieke interpretatie van een religie die ronselaars misbruiken"*. Ook in het interview met Béline wordt beschreven hoe ronselaars inspelen op de onbeantwoorde nood van adolescente moslims naar religieuze begeleiding:

> *"Waarin mensen van hun ouders vaak geen echte informatie rond hun religie of hun cultuur meekrijgen. En dan werd dat ook gezocht en gevonden in mensen die met een aanbod kwamen, rekruteurs om jongeren naar Syrië te lokken."*

Deze dynamieken, waarbij de uitdagingen eigen aan de adolescentiefase samenkomen met een gebrek aan ouderlijke begeleiding en maatschappelijke uitdagingen zoals secularisatie, kunnen een van de voedingsbodems voor radicalisering vormen en benadrukken het belang van het begrijpen van deze complexe interactie in het kader van mijn onderzoeksvraag.

3.5. Dilemma's eigen aan de maatschappelijke plaats

De voorgaande dilemma's stellen dat adolescenten naar een gevoel van gemeenschap buiten het gezin van herkomst zoeken. Dit manifesteert zich eveneens op een breder niveau in de zoektocht naar een plaats binnen de samenleving. Volgens hulpverleners voltrekt dit proces zich binnen een bredere maatschappelijke context waarin de beeldvorming rond de islam, zoals besproken in thema 1, sterk is beïnvloed door gebeurtenissen als 9/11. Zij wijzen daarnaast op structurele uitsluiting, intergenerationele conflicten en een gebrek aan steun vanuit de moslimgemeenschap als bijkomende hindernissen in de maatschappelijke positionering van moslimjongeren. Deze factoren kunnen ertoe leiden dat jongeren zich

niet alleen van hun familie, maar ook van de samenleving vervreemden, wat het psychische ghetto versterkt en een voedingsbodem kan vormen voor radicalisering.

Structurele uitsluiting en migratiepijn. Het eerste thema behandelde hoe 9/11, de daaropvolgende aanslagen in West-Europa en het vertrek van jongeren naar conflictgebieden, een keerpunt vormden in het dominante beeld van de islam en de associatie met terrorisme. Volgens hulpverleners leidde dit tot een antiterrorismebeleid dat moslims profileert als een potentiële dreiging en radicalisering beschouwt als betekenisloos, problematisch gedrag. Dit werkt structurele uitsluiting van moslims in de hand, wat volgens hulpverleners de migratiepijn en persoonlijke malaise van jongeren versterkt. Hulpverleners merken op dat de structurele uitsluiting die jongeren met een migratieachtergrond ervaren het idee bevestigt dat zij geen plaats hebben in de maatschappij. Deze jongeren voelen zich anders en worden volgens hulpverleners ook anders behandeld. Florent beschrijft dit:

> *"Het gevoel er niet bij te horen of niet erkend te worden. […] Dit is de ontkenning van erkenning die deze jongeren ervaren in de Belgische samenleving. Zich niet sociaal nuttig voelen, deel uitmaken van groepen of gemeenschappen die meer gediscrimineerd worden dan andere."*

'Ik ben Moslim!': een roep om bestaansrecht. Alle hulpverleners benoemen structurele uitsluitingsmechanismen als een van de voedingsbodems voor radicalisering. Net zoals andere hulpverleners beschrijft Yara hoe *"radicalisering bijna een soort verdedigingsreactie is tegenover een maatschappij waarin racisme en islamofobie structureel aanwezig is".* De structurele onrechtvaardigheid die jongeren met een migratieachtergrond ervaren, gepaard met het gevoel niet te (mogen) bestaan, kan volgens hulpverleners in sommige gevallen beantwoord worden met de uitroep 'Ik ben Moslim!'. Hulpverleners wijzen hiermee op een overidentificatie met de identiteit als moslim als een oplossingspoging om de scheuren te dichten die de kwetsuren rond niet te (mogen) bestaan achterlieten in het psychosociaal weefsel. 'Ik ben Moslim!' is voor hulpverleners een soort antwoord op een gebrek aan mogen zijn, waar de overdreven moslimidentiteit hen een duidelijke identiteit toeschrijft. Alle hulpverleners kaderen het radicaliseringsproces binnen een breder migratie- en integratieverhaal dat de identiteitsvorming van deze jongeren beïnvloedt. Hulpverleners merken op dat deze jongeren uitdrukking lijken te geven aan een identiteit die niet volledig wordt geaccepteerd, waardoor zij door de maatschappij in een positie worden geduwd waarin ze weinig andere opties hebben dan terug te vallen op hun moslimidentiteit. Yara illustreert dit bijvoorbeeld:

> *"Jongeren werden gedwongen een uitgesproken positie in te nemen. Thuis is islam vaak de kern van de opvoeding en brengt het bijna de verbinding van families voort, waardoor jongeren bijna niet anders kunnen dan de positie kiezen van radicalisering. Ertegen kiezen zou bijna een verraad of uiteenvallen van hun eigen cirkels zijn, omdat er geen enkele nuancerende positie is. Jongeren zijn gedwongen om een kamp te kiezen, want er werden niet veel andere keuzes geboden."*

De overidentificatie met de moslimidentiteit lijkt voor sommige jongeren een antwoord op een pijnervaring, maar bevestigt tegelijk het gevoel van vervreemding in een samenleving die islam niet volledig aanvaardt. Dit versterkt het 'wij-zij-ik-alleen'-gevoel en een verdere internalisering van het stigma. Florent beschrijft dit gevoel van ontworteling:

> *"Mensen denken dat de islam homogeen is, dat alle moslims hetzelfde zijn, terwijl dit helemaal niet waar is. Maar uiteindelijk hebben veel moslims dit stigma tot op zekere hoogte overgenomen. Ze voelen zich verplicht om zichzelf te verdedigen of om meer naar binnen gekeerd te leven."*

Een intern spagaatgevoel. Hulpverleners geven aan dat jongeren met een migratieachtergrond vaak moeilijkheden ervaren met de zoektocht naar een evenwicht tussen de verschillende deelidentiteiten. Deze jongeren lijken volgens de participanten tussen twee werelden te vallen, wat samenhangt met het eerder beschreven intergenerationeel conflict. Hulpverleners geven aan dat tijdens het dilemma van separatie en individuatie de buitenwereld en de plaats in de maatschappij meer op de voorgrond komen te staan. Verschillende hulpverleners benoemen hoe dit tot fricties en innerlijke spanningen kan leiden wanneer jongeren met een migratieachtergrond uiteenlopende waarden meekrijgen in verschillende contexten, zoals thuis en op school. Naoual stelt dat *"de verwachtingen van de buitenwereld vaak haaks stonden tegenover de verwachtingen van de thuiscontext"*. Deze tegenstrijdige verwachtingen creëren volgens hulpverleners een intern conflict of spagaatgevoel, waarbij jongeren zich moeilijk weten te verhouden tot de uiteenlopende waarden en verwachtingen vanuit hun thuisomgeving en de bredere maatschappij. Volgens Naoual, evenals andere hulpverleners, *"krijgen sommige jongeren dit intern spagaatgevoel niet verzoend".* Titus interpreteert het intern spagaatgevoel dat deze jongeren beleven als volgt:

> *"Jongeren krijgen in hun thuissituatie een bepaald ideeëngoed mee van hun ouders, dat anders beleefd wordt op school of met vrienden. Ik denk dat dat zeer moeilijk moet zijn voor jongeren om zich daar tot te moeten verhouden: de verplichtingen die in de thuissituatie heersen en misschien een andere prioriteit kennen dan die op school heersen en belangrijk zijn."*

De moslimgemeenschap als afwezige 'andere wij'. Hulpverleners merken op dat jongeren met een migratieachtergrond door de buitenwereld vaak worden gezien als onderdeel van een 'andere wij', namelijk de moslimgemeenschap. Dit idee wordt volgens hulpverleners soms ook binnen het gezin bevestigd. Echter stippen participanten aan dat deze 'wij' voor veel jongeren onvoldoende steun biedt en niet ervaren wordt als een hechte gemeenschap waarop zij kunnen bouwen. Hulpverleners benadrukken dat *"dit gebrek aan steun adolescente moslims, vooral degenen die worstelen met psychische problemen zoals depressie of suïcidale gedachten, verder kan isoleren"* (Yassin). Hulpverleners stellen dat zij zich hierdoor niet alleen onderdeel voelen van een 'wij-zij'-tegenstelling, zoals die door de maatschappij wordt opgelegd, maar dat zij dit eerder ervaren als 'wij-zij-ik–alleen'. Deze isolatie creëert volgens hulpverleners een openstaande behoefte aan verbondenheid en houvast, die voor sommige jongeren

opgevuld wordt door een nieuwe sociale identiteit, zoals een sterkere identificatie met religie, die hen stabiliteit en erkenning biedt. Deze jongeren kunnen volgens hulpverleners in sommige gevallen kwetsbaar zijn voor radicale groeperingen, die hen een plaats bieden binnen een nieuwe sociale band. Yassin benoemt, net zoals andere hulpverleners, dat het gebrek aan ondersteuning vanuit de moslimgemeenschap voor jongeren die worstelen met psychische problemen hen extra kwetsbaar kan maken voor ronselaars die een schijnbare uitweg voor hun lijden bieden. Dit gebrek aan ondersteuning beschrijft hij als volgt:

> *"Wij als moslimgemeenschap moeten even goed in onze boezem kijken. Ik denk dat wij dat ook in gang hebben gezet, onbewust-onbekwaam. Als jongeren depressief of geestesziek zijn, emotioneel-psychologisch, dan wordt dat onder de mat geveegd, wordt dat weinig erkend. […] En dan hoort ge: oei, als ge u van kant maakt, als ge er maar aan denkt of als ge het maar durft, dan ga je niet naar het paradijs. Dus aandacht hebben voor wie uit het leven wil stappen, is iets dat wij niet goed doen"*

Discussie

Conclusie

Er bestaat veel bias in de media, beleidsprogramma's en wetenschappelijk onderzoek rond radicalisering, waarbij moslims vaak worden geprofileerd en radicalisering gereduceerd wordt tot een individueel en religieus probleem (Bouzar, 2018; Coolsaet, 2019, 2021; Kundnani, 2014). Het perspectief van hulpverleners blijft hierbij onderbelicht, terwijl ook zij beïnvloed kunnen zijn door dominante stereotypen en moreel gekleurde inschattingen (Puaud & Gonçalvès, 2019; Van de Weert & Eijkman, 2021). In de literatuur ontbreekt onderzoek naar de kloof tussen operationele praktijken en de individuele beoordeling van hulpverleners — een lacune waar El-Omari (2024) een eerste overkoepelende analyse van biedt. In deze masterproef was het doel om het perspectief van hulpverleners op het radicaliseringsproces in relatie tot de adolescentie als levensfase verder te onderzoeken. Daartoe werd een kwalitatief onderzoek uitgevoerd, gebaseerd op een thematische analyse van twaalf interviews met hulpverleners die in diverse zorginstellingen werken met geradicaliseerde moslims.

Uit de thematische analyse kwamen drie hoofdthema's naar boven die de opvattingen van de twaalf participanten belichten. De eerste twee thema's *'Radicalisering als een Belgische cocktail'* en *'De adolescentie als cruciale levensfase'* schetsten een noodzakelijke context voor het derde, centrale hoofdthema *'De adolescente moslim als identiteitszoeker'*. Dit laatste thema trachtte een antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag van deze masterproef en vormt de focus van de conclusie en de algehele discussie van deze studie. Een opvallende rode draad in alle interviews is dat hulpverleners radicaliseringsprocessen begrijpen in het licht van verschillende universele dilemma's eigen aan de adolescentiefase. De adolescentie wordt daarbij door hulpverleners geschetst als een periode waarin jongeren het psychosociaal weefsel dienen te herdenken en zich zo herpositioneren ten opzichte van zichzelf, hun gezin en de samenleving.

Zowel expliciet als impliciet verwijzen alle participanten naar de religieuze identiteit als iets waar jongeren in deze levensfase bewust betekenis aan geven. Binnen deze context kan het moslim-zijn voor jongeren op verschillende manieren een houvast bieden: als moreel kompas, als sociaal herkenningspunt, als vorm van verzet, of als bron van zingeving. Deze beleving is telkens singulier en niet zonder hindernissen.

Hulpverleners kaderen de identiteitszoektocht van de adolescente moslim in een bredere context, waarin jongeren met een migratieachtergrond worden geconfronteerd met structurele uitsluitingsmechanismen, migratiepijn, en intergenerationele conflicten met hun ouders. Dit draagt volgens hen bij aan gevoelens van vreemdelingschap in een 'wij-zij-ik-alleen'-wereld. In deze context kan de overidentificatie als moslim een oplossing vormen voor het psychische ghetto waarin deze jongeren zich bevinden.

Hulpverleners benadrukken dat wat vanuit de maatschappij beschouwd wordt als radicalisering zij niet automatisch op die manier interpreteren, maar begrijpen als deel van een bredere identiteitsontwikkeling. Een essentiële bevinding uit deze studie is dat hulpverleners radicalisering niet louter zien als een religieus of ideologisch fenomeen, maar als een oplossingspoging voor een onderliggend conflict. Zij benadrukken het betekenisvol karakter hiervan, in tegenstelling tot het dominante veiligheidsdiscours die radicalisering reduceert tot betekenisloos, problematisch gedrag. In dit verband wordt gesproken van een antiterrorismebeleid dat zich excessief richt op veiligheidsmaatregelen, gedreven door de maatschappelijke en politieke druk op veiligheid in de nasleep van 9/11 en aanslagen in West-Europa. Hulpverleners relateren radicaliseringsprocessen aan een onmogelijkheid om met de dilemma's van de adolescentiefase om te gaan en stellen de subjectieve beleving hiervan centraal. Deze bevinding vormt een belangrijke nuance in het bestaand onderzoek naar radicaliseringsprocessen.

Bespreking resultaten

Radicalisering als een betekenisvol symptoom

Een centrale bevinding uit dit onderzoek is dat hulpverleners radicaliseringsprocessen benaderen als betekenisvol gedrag. Alle participanten begrijpen radicalisering als een oplossingspoging voor een onderliggend conflict. Volgens hen ervaren sommige jongeren de dilemma's van de adolescentie als een onoverkomelijke hindernis, wat hen kan aanzetten tot het zich volledig losscheuren van zowel familiebanden als de bredere samenleving. Het proces dat hulpverleners zien bij jongeren die radicaliseren, kan gerelateerd worden aan het psychoanalytische idee van het symptoom. Het symptoom wordt binnen dit kader gezien als een betekenisvolle, al dan niet onbewuste poging om een innerlijk conflict op te lossen (Lamote & Benslama, 2017; Lamote, 2019).

We kunnen dit symptoom begrijpen via de metafoor van *imploderen en exploderen.* Het innerlijke conflict neemt volgens deze metafoor een imploderend karakter aan, terwijl het losscheuren als reactie hierop gezien kan worden als een exploderen. De buitenwereld ervaart radicaliseringsprocessen vaak als explosief en bekijkt dit als louter problematische gedrag zonder oog voor het onderliggende imploderen. Dit wordt later verder uitgewerkt.

Alle participanten beschouwen de adolescentie als een cruciale en kwetsbare periode in het radicaliseringsproces, gekenmerkt door gevoelens van vervreemding, een zoektocht naar identiteit, verbondenheid, een plaats in de maatschappij en antwoorden op existentiële vragen. Ook vanuit de literatuur wordt de start van het radicaliseringsproces gekaderd binnen de adolescentiefase (Benyaich, 2013; Bouzar, 2014; Campelo et al., 2018). Hoewel de resultaten verschillende nuances in de dilemma's blootleggen, zijn ze in essentie terug te voeren op hetzelfde onderliggende proces van separatie en individuatie. De dilemma's kunnen dus onder één overkoepelend kader begrepen worden. Volgens de

participanten kan voor sommigen adolescenten radicalisering een poging vormen om aan de impasse van separatie en individuatie te ontsnappen. Campelo et al. (2018) spreken, in lijn met deze bevinding, over een psychopathologische manifestatie van de separatie-individuatie-uitdaging. Benslama (2016) verwijst naar een 'uitgestelde adolescentie', waarin de identiteitscrisis wordt verlengd.

Net zoals hulpverleners radicalisering als een complex en gelaagd concept begrijpen, benaderen zij ook het betekenisvol symptoom meerlagig. Hulpverleners zien radicalisering niet als een louter religieus of ideologisch fenomeen, maar relateren het aan een identiteitszoektocht bemoeilijkt door conflicten op maatschappelijk, intergenerationeel, interpersoonlijk en intrapersoonlijk niveau. De adolescentie en de daarmee gepaard gaande uitdagingen kunnen in dit opzicht een faciliterende rol spelen bij het manifest worden van een reeds aanwezige onderliggende malaise. Het perspectief van hulpverleners sluit aan bij het *Social Ecology Model* van Dawson (2024) besproken in de inleiding, dat radicalisering situeert binnen een complexe wisselwerking van sociale, psychologische en structurele factoren. Ook Lamote (2019) benadrukt dat radicalisering begrepen moet worden als een proces op macro-, meso- en microniveau, waarin maatschappelijke en individuele factoren nauw met elkaar verweven zijn. Het perspectief van hulpverleners is in lijn met literatuur dat radicalisering kadert als een niet-lineair proces dat complex, gevarieerd en multifactorieel is (Campelo et al., 2018; Vergani et al., 2018).

Hulpverleners brengen een belangrijke nuance aan in het discours rond radicalisering en wat als problematisch beschouwd kan worden. Zij situeren radicalisering binnen een bredere identiteitszoektocht die – wanneer als onoverkomelijk ervaren – een mogelijke, maar niet noodzakelijke, voedingsbodem kan vormen voor radicaliseringsprocessen. Participanten benadrukken dat het onderscheid tussen identiteitszoekers en problematische radicalisering niet kwantitatief van aard is. Zij onderstrepen dat het verschil tussen jongeren die geconfronteerd worden met gelijkaardige dilemma's maar niet problematisch radicaliseren, schuilt in de subjectieve beleving van het dilemma. Deze dynamiek verklaart mede waarom niet alle jongeren met vergelijkbare achtergronden radicaliseren. Dit kwam tot nu toe onvoldoende aan bod in de bestaande literatuur. Hierbij zijn psychoanalytische concepten bruikbaar om dit te kaderen.

Alle hulpverleners benoemen migratiepijn, structureel onrecht en uitsluitingsmechanismen als een mogelijke voedingsbodem voor radicalisering. Confrontaties met discriminatie, racisme en islamofobie, kunnen de zoektocht naar een plaats in de maatschappij ondermijnen van jongeren met een migratieachtergrond. Uit de resultaten blijkt dat deze jongeren zich vaak 'de vreemde' voelen in een maatschappij die hen ook op die manier benadert. Als gevolg kunnen zij het gevoel krijgen dat ze niet (mogen) bestaan in de westerse samenleving, wat een 'wij-zij-ik-alleen' gevoel versterkt. Deze bevindingen sluiten aan bij het onderzoek van Mura (2020), die stelt dat radicalisering nauw verbonden is met contextuele factoren zoals sociale uitsluiting en gebrek aan erkenning. Dit kan ook begrepen

worden vanuit Lacans (2005[1960]) idee, *'Je est un Autre'*, dat stelt dat het 'Ik' altijd verdeeld is aangezien het gevormd wordt via de Ander. De kwetsuren van migratiepijn kunnen ertoe leiden dat dit aanvoelt als een fundamenteel *'Je suis Autre'*. Waar *'Je est un Autre'* wijst op een structurele verdeeldheid eigen aan het mens-zijn, markeert *'Je suis Autre'* een fundamentele ontkenning van bestaansrecht.

Hulpverleners beschrijven hoe elk dilemma een scheur vormt in het psychosociaal weefsel, waardoor het zelfbeeld van jongeren gaat wankelen of zelfs volledig rafelt. Voor jongeren met een migratieachtergrond vormen deze scheuren volgens de participanten een extra hindernis. Waar de meeste adolescenten erin slagen deze scheuren te herstellen, kunnen jongeren die ze als ondraaglijke hindernissen ervaren in radicalisering een schijnbaar hanteerbare oplossing vinden. Dit kan gekoppeld worden aan Lacans (2005[1960]) idee dat het 'Ik' zich structureert via identificaties, en op die manier een 'gelaat' vormt dat de onderliggende verdeeldheid maskeert en een illusoire indruk van zelfkennis en eenheid geeft. De effecten van migratie leggen de kwetsbaarheid van het 'Ik' bloot, doordat jongeren zowel intern als via de sociale spiegel van de maatschappij geconfronteerd worden met hun anders-zijn (El-Omari, 2019). In een samenleving die hen het gevoel geeft niet te (mogen) bestaan, blijft er weinig 'Ik', laat staan een 'gelaat', over waarop zij hun identiteit kunnen vormgeven. Radicalisering kan in dit geval functioneren als een symptoom dat de pijn van *'Je suis Autre'* afdekt door een alternatief 'Ik' of 'gelaat' te construeren als defensie hiertegen. De moslimidentiteit als nieuw gelaat biedt een bescherming tegen een dieperliggende malaise.

Het belang van religie: een antwoord op 'trop d'être'?

Hulpverleners benadrukken dat de religieuze identiteit een belangrijke rol speelt in de zoektocht naar betekenis van adolescenten. Een overidentificatie met een rigide interpretatie van islam biedt sommige jongeren duidelijke regels, houvast en betekenis in een wereld die zij als chaotisch of vijandig ervaren. Dit sluit aan bij het werk van Bouzar (2014) die religie in het kader van radicalisering beschrijft als een structuur die jongeren helpt omgaan met existentiële onzekerheid, innerlijke conflicten en sociaal-maatschappelijke uitsluiting. Deze bevindingen sluiten ook aan bij Lacaniaanse inzichten over de functie van religie. Lacan (2005[1960]) stelt dat religie functioneert als een manier om het *manque à être* – het fundamentele tekort van het mens-zijn – af te dekken, door antwoorden te bieden op existentiële vragen die dit tekort blootleggen. In de context van radicalisering biedt religie niet louter een antwoord op het *manque à être,* maar kan ze ook functioneren als een oplossing voor het *trop d'être*: een ervaring waarin jongeren het gevoel hebben dat hun bestaan een te veel is, en tegelijk geen plaats krijgt.

Hulpverleners stellen dat de overidentificatie met de moslimidentiteit als oplossingspoging de voornaamste nieuwe bouwsteen vormt van het psychosociaal weefsel. In het licht van onze metafoor kan het zich volledig losscheuren begrepen worden als een exploderen dat dient om het overweldigende imploderen te omzeilen. Radicalisering als symptoom sluit niet alleen aan bij Benslama's (2016) concept van de 'super-moslim', maar verfijnt dit ook. Benslama beschrijft een overmatige identificatie met een

absoluut beeld van de islam als denkbeeldige defensie tegen de overweldigende existentiële pijn van nergens bij te horen. Waar het concept van de super-moslim vooral refereert naar het verwerpen van *'Je suis Autre'* – waarbij de interne verdeeldheid en veroordeling wordt geëxternaliseerd en geprojecteerd op de Ander – voegen de participanten hier een belangrijke nuance aan toe. Hulpverleners benadrukken dat de mate waarin iemand zijn innerlijke verdeeldheid verwerpt, bepalend is voor wat zij beschouwen als problematische of gewelddadige radicalisering. Zij stellen in hun werk dit onderscheid en de subjectieve beleving van jongeren centraal.

Imploderen vs. exploderen

De bevindingen van de analyse onderstrepen dat radicalisering door hulpverleners niet wordt gezien als een geïsoleerd fenomeen, maar veeleer als een betekenisvol symptoom als oplossingspoging voor een onderliggend conflict. We kunnen stellen dat hulpverleners de aanloop naar en de ervaring van het radicaliseringsproces van jongeren zien als een innerlijk imploderen. Tegelijk signaleren hulpverleners dat de buitenwereld dit proces vanuit een dominant veiligheidsdiscours reduceert tot betekenisloos, problematisch gedrag, zonder oog te hebben voor de onderliggende kwetsuren. Er is met andere woorden vanuit de maatschappij enkel aandacht voor het exploderen. In lijn hiermee, wordt volgens Coolsaet (2019) en Lahnait (2021), radicalisering binnen het maatschappelijk en justitieel discours vaak beschouwd als een proces dat zich in een vacuüm manifesteert, los van bredere culturele, sociale of politieke factoren. In lijn met de resultaten, stelt Kundnani (2012) dat radicalisering bijgevolg wordt herleid tot een individueel en ideologisch probleem.

Hulpverleners merken op dat moslimjongeren binnen het justitieel discours vaak snel als 'geradicaliseerd' worden bestempeld, terwijl dit niet noodzakelijk overeenkomt met wat zij als mogelijk problematische radicalisering beschouwen. De interviews brengen hier een belangrijke nuance aan: wat men maatschappelijk als problematisch radicaliseren ziet, hoeft niet overeen te komen met de subjectieve beleving van jongeren, noch met wat klinisch als problematisch kan worden geïnterpreteerd. Hulpverleners wijzen erop dat wat de buitenwereld bestempelt als radicalisering, zij eerder begrijpen vanuit een identiteitszoektocht en een poging om om te gaan met de hindernissen die als onoverkomelijk ervaren worden.

Klinische implicaties

De nuances die de participanten aanhalen hebben belangrijke klinische implicaties voor zowel beleid als praktijk. De bevindingen onderstrepen de noodzaak van een benadering die verder gaat dan het beoordelen van uiterlijke gedragingen en ideologische uitingen. In plaats daarvan is het essentieel om aandacht te hebben voor de onderliggende, vaak onzichtbare psychische en sociale kwetsuren waarmee jongeren worstelen. Hulpverleners kaderen radicalisering binnen een bredere identiteitszoektocht.

Radicalisering dient benaderd te worden als een betekenisvol symptoom, waarbij het begrijpen van de individuele beleving centraal staat. Daarnaast maken de resultaten duidelijk dat radicalisering een ambigu en subjectief begrip is, omdat elke hulpverlener andere aspecten van het proces belicht, afhankelijk van zijn of haar persoonlijke overtuigingen en professionele ervaringen.

Verder wijzen de resultaten op het belang van groepsprocessen die soms een belangrijkere rol spelen dan de radicale ideologie zelf. Het is daarom van klinisch belang om niet alleen het individu, maar ook de groepsdynamiek en de sociale context waarin jongeren zich bewegen, in kaart te brengen en te betrekken bij interventies.

Het onderzoek wijst bovendien op het belang van het perspectief van hulpverleners. Omdat hulpverleners zowel van binnenuit als van buitenaf zicht hebben op het proces van radicalisering, kunnen zij unieke inzichten bieden in de motieven en kwetsbaarheden van jongeren. Door het perspectief van hulpverleners te integreren, ontstaat een rijker en genuanceerder beeld van radicalisering, wat kan bijdragen aan effectievere begeleiding, deradicalisering en disengagement.

Sterktes en beperkingen

Aangezien er een kwalitatief onderzoeksopzet werd gehanteerd, levert deze studie een rijke en diepgaande beschrijving van de individuele ervaringen van hulpverleners. Deze aanpak maakt het mogelijk om nuances en betekenissen bloot te leggen die met kwantitatieve methoden moeilijk te vatten zijn. Een bijkomende sterkte is de diversiteit binnen de steekproef. De deelnemers zijn hulpverleners met uiteenlopende achtergronden en specialisaties. Dit maakt het mogelijk om zowel gedeelde ervaringen te identificeren als verschillen te belichten. Daarnaast voegt het perspectief van hulpverleners een extra dimensie toe aan bestaan onderzoek rond radicalisering, dat voornamelijk focust op het perspectief van de geradicaliseerde.

Er zijn ook enkele beperkingen die in overweging genomen moeten worden. Doordat er gewerkt werd met een relatief kleine steekproef, is er sprake van een beperkte statistische generaliseerbaarheid van de bevindingen. Het is echter niet het doel van kwalitatief onderzoek om generaliseerbaarheid te genereren, maar om diepgaande beschrijvingen van individuen te bekomen.

Daarnaast kunnen de semi-gestructureerde interviews geleid hebben tot mogelijke bias in de vraagstelling, waarbij de manier van vragen stellen invloed kan hebben gehad op de antwoorden. Er bestaat de mogelijkheid dat sociale wenselijkheid of persoonlijke interpretatiekaders van de deelnemers een rol hebben gespeeld bij het formuleren van hun antwoorden. Om dit effect te minimaliseren werd er *thick description* toegepast om nuances in de beleving van deelnemers beter duiden.

Ook de subjectieve interpretatiekaders van de onderzoeker zelf spelen een rol, meer specifiek de focus op het psychoanalytisch kader. Hoewel deze theoretische invalshoek waardevolle inzichten oplevert, gaat dit gepaard met het uitsluiten van andere mogelijke benaderingen die eveneens relevant hadden kunnen zijn. De analyse van de onderzoeksdata is nooit volledig neutraal en wordt mee gevormd door de bril van de onderzoeker. Om de invloed hiervan te beperken, werd expliciet aandacht besteed aan reflexiviteit. Door het bijhouden van een onderzoeksdagboek, heb ik mijn eigen perspectief en mogelijke vooringenomenheden zichtbaar proberen maken. Regelmatige feedbackmomenten met mijn begeleider en medestudenten hielpen bovendien om mijn interpretaties kritisch te toetsen en alternatieve zienswijzen te overwegen.

Een bijkomende beperking is dat het onderzoek gebaseerd is op bestaand interviewmateriaal. Hierdoor was het niet mogelijk om actief door te vragen op aspecten die specifiek relevant zijn voor de onderzoeksvraag, zoals de rol van adolescentie als levensfase in relatie tot radicalisering. Bij het analyseren van de interviews werd duidelijk dat aanvullende, meer gerichte vragen hierover waardevol hadden kunnen zijn. Om dit te compenseren, heb ik tijdens de analyse systematisch gezocht naar relevante passages die indirect inzicht geven in de adolescentiefase en deze zorgvuldig geïnterpreteerd binnen de context van de onderzoeksvraag. Tegelijkertijd heb ik het volledige interview gecodeerd, zodat ook bredere context en andere thema's meegenomen werden in de analyse en geen waardevolle informatie verloren ging.

Ondanks deze beperkingen biedt dit onderzoek waardevolle inzichten in de beleving van hulpverleners en hun perspectieven op radicalisering in relatie tot adolescentiefase.

Suggesties voor vervolgonderzoek

Op basis van de bevindingen en beperkingen van dit onderzoek kunnen enkele richtingen voor toekomstig onderzoek worden voorgesteld.

Toekomstig onderzoek zou zich expliciet kunnen richten op thema's die in de interviews relatief kort aan bod kwamen, zoals de rol van adolescentie als levensfase in het proces van radicalisering. Door deze thematiek doelgericht te verkennen, kunnen waardevolle aanvullende inzichten worden verkregen. Verder onderzoek zou zich meer specifiek kunnen richten op hoe jongeren met een migratieachtergrond de logica van separatie-individuatie ervaren en hoe zij dit beleven in relatie tot het gevoel van *'Je suis Autre'*. Op deze manier kan er een dieper begrip van deze dynamieken verkregen worden, evenals van het verschil met jongeren die met dezelfde moeilijkheden worden geconfronteerd maar niet voor radicalisering als oplossing kiezen.

Dit onderzoek wijst op de gelaagdheid van radicalisering als proces en het belang van de bredere context in het begrip hiervan. In dit onderzoek kwam naar voren dat hulpverleners contextuele factoren – zoals structurele uitsluiting, discriminatie en racisme – vaak benoemden als een belangrijke voedingsbodem voor radicalisering. Vervolgonderzoek kan deze contextuele factoren en hun relatie met de imploderende onderliggende conflicten die deze jongeren ervaren verder in kaart brengen. Hierbij zou het waardevol zijn om niet alleen het perspectief van hulpverleners, maar ook dat van jongeren zelf te betrekken, zodat hun subjectieve belevingen beter worden begrepen.

Daarnaast spraken de hulpverleners in dit onderzoek voornamelijk over jongeren met een migratieachtergrond in relatie tot radicalisering. Er bestaat echter ook een groep van adolescente bekeerlingen die zich tot radicale denkbeelden wenden. Meer gericht onderzoek naar deze groep zou nieuwe perspectieven kunnen opleveren over andere vormen of routes van radicalisering, en kan inzicht geven in de specifieke uitdagingen en motieven die voor deze jongeren gelden.

Tot slot bieden de bevindingen uit dit onderzoek ook mogelijkheden voor een meer theorie-gedreven vervolgonderzoek, waarin psychoanalytische concepten en kaders expliciet worden ingezet bij de analyse van kwalitatieve data. Psychoanalyse biedt een interessant theoretische kader om de data te benaderen, aangezien het vertrekt vanuit het idee dat elk individu handelt vanuit een singuliere logica. Op deze manier kan de innerlijke belevingswereld van jongeren die radicalisering verder uitgediept worden. Daarnaast plaatst de psychoanalyse de verhouding tot de Ander centraal, wat een waardevolle invalshoek biedt voor onderzoek naar de maatschappelijke factoren die een belangrijke rol spelen tijdens het radicaliseringsproces. Een specifiek voorstel voor vervolgonderzoek zou zijn om radicalisering vanuit een psychoanalytisch kader expliciet te benaderen als een betekenisvol symptoom. Het zou verder interessant zijn om in toekomstig onderzoek psychoanalytische theoretische perspectieven te integreren en te vergelijken met andere benaderingen, om zo tot een rijker en meer genuanceerd begrip van radicalisering te komen.

Literatuurlijst

Atkinson, R., & Flint, J. (2001). Accessing hidden and hard-to-reach populations: Snowball research strategies. *Social Research Update, 33*(1), 1-4.

Becht, A., Nelemans, S. A., Branje, S., Vollebergh, W., & Meeus, W. (2021). Daily Identity Dynamics in Adolescence Shaping Identity in Emerging Adulthood: An 11-Year Longitudinal Study on Continuity in Development. *Journal of Youth and Adolescence*, *50*(8), 1616–1633. https://doi.org/10.1007/s10964-020-01370-3

Benslama, F. (2016). *Un furieux désir de sacrifice. Le surmusulman*. Média Diffusion.

Benyaich, B. (2013). *Islam en radicalisme bij Marokkanen in Brussel*. Uitgeverij Van Halewyck.

Berenstein, I. (2001). The link and the other. International Journal of Psycho analysis, 82, 141151.

Berger, J. M. (2018). *Extremism*. Mit Press.

Beyers, W., Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2024). Autonomy in adolescence: a conceptual, developmental and cross-cultural perspective. *European Journal of Developmental Psychology*, 1-21.

Blos, P. (1962). On adolescence: A psychoanalytic interpretation. New York: Free

Blos, P. (1967). The second individuation process of adolescence. Psychoanalytic Study

Bohleber, W. (1998). Psychoanalyse, Adoleszenz und das Problem der Iden tität. Psyche, 53, 507529.

Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. Journal of Strategic Security, 4(4), 7–36. http://doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.1

Borum, R. (2017). The etiology of radicalization. In G. LaFree & J. D. Freilich (Eds.), The handbook of The criminology of terrorism. Wiley Blackwell.

Bötticher, A. (2017). Towards academic consensus definitions of radicalism and extremism. *Perspectives on Terrorism*, *11*(4), 73–77. https://www.jstor.org/stable/26297896

Bouzar, D. (2017). A novel motivation-based conceptual framework for disengagement and de-radicalization programs. *Sociology and Anthropology*, *5*(8), 600–614. https://doi.org/10.13189/sa.2017.050804

Bouzar, D. (2018). *Français radicalisés: Enquête*. Éditions de l'Atelier.

Bouzar, D., & Hefez, S. (2017). *Je rêvais d'un autre monde*. Stock.

Bouzar, D., & Martin, M. (2016). Pour quels motifs les jeunes s'engagent-ils dans le djihad ? *Neuropsychiatrie De L'Enfance Et De L'Adolescence*, *64*(6), 353–359. https://doi.org/10.1016/j.neurenf.2016.08.002

Bouzar, D., (2014) *Désamorcer l'islam radical: ces dérives sectaires qui défigurent l'islam*. Paris: Éditions de l'Atelier, 179-188.

Braddock, K. (2020*). Weaponized words: The strategic role of persuasion in violent radicalization and counter-radicalization.* Cambridge University Press.

Branje, S., De Moor, E. L., Spitzer, J., & Becht, A. (2021). Dynamics of Identity Development in Adolescence: A Decade in Review. *Journal of Research on Adolescence*, *31*(4), 908–927. https://doi.org/10.1111/jora.12678

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77–101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa

Burgat, F. (2019). The Charlie Hebdo Attacks: Failure of Islam, or: Failure of Politics?. In *Understanding Political Islam* (pp. 212-226). Manchester University Press.

Cahn, R. (1998). The process of becoming asubject in adolescence. In M. Perret Catipovic & F. Ladame (red.), Adolescence and psychoanalysis (p. 149160). Londen: Karnac Books.

Campelo, N., Bouzar, L., Oppetit, A., Pellerin, H., Hefez, S., Bronsard, G., Cohen, D., & Bouzar, D. (2018). Joining the Islamic State from France between 2014 and 2016: an observational follow-up study. *Palgrave Communications*, *4*(1). https://doi.org/10.1057/s41599-018-0191-8

Campelo, N., Oppetit, A., Neau, F., Cohen, D., & Bronsard, G. (2018). Who are the European youths willing to engage in radicalisation? A multidisciplinary review of their psychological and social profiles. *European Psychiatry*, *52*, 1–14. https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2018.03.001

Campelo, N., Oppetit, A., Thompson, C. B., Cohen, D., & Louët, E. (2022). A Clinical and Psychopathological Approach to Radicalization Among Adolescents. *Frontiers in Psychiatry*, *13*. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.788154

Colarusso, C. A. (2000). Separation-individuation phenomena in adulthood: General concepts and the fifth individuation. Journal of the American Psychoanalytic

Coolsaet, R. (2015). Wat drijft de Syriëstrijder. *Samenleving & Politiek*, *22*, 4–13. https://biblio.ugent.be/publication/5867673/file/5867674.pdf

Coolsaet, R. (2016) All radicalization is local. The genesis and drawbacks of an elusive concept

Coolsaet, R. (2019). Radicalization: The origins and limits of a contested concept. In *Radicalisation in Belgium and the Netherlands: Critical perspectives on violence and security* (pp. 29-51). IB Tauris.

Coolsaet, R., Ravn, S., & Sauer, T. (2019). Rethinking radicalization : addressing the lack of a contextual perspective in the dominant narratives on radicalization. In N. Clycq, C. Timmerman, D. Vanheule, R. Van Caudenberg, & S. Ravn (Eds.), *Radicalisation : a marginal phenomenon or a mirror to society*? (pp. 21–46). Leuven: Leuven University Press.

Coppock, V., & McGovern, M. (2014). 'Dangerous Minds'? Deconstructing Counter-Terrorism discourse, radicalisation and the 'Psychological vulnerability' of Muslim children and young people in Britain. *Children & Society*, *28*(3), 242–256. https://doi.org/10.1111/chso.12060

Corner E, Gill P (2015) A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism. Law Human Behav 39(1):23–34. https://doi.org/10.1037/lhb0000102

Dawson, L. L. (2022). *Sketch of a social ecology model for explaining homegrown terrorist radicalisation*. International Centre for Counter-Terrorism.

Dawson, L. L. (2024). THE SOCIAL ECOLOGY MODEL OF "HOMEGROWN" JIHADIST RADICALIZATION. *Radicalisation: A Global and Comparative Perspective*, 33.

Dawson, L. L., Amarasingam, A., & Bain, A. (2016). *Talking to foreign fighters: Socio-economic push versus existential pull factors*. TSAS The Canadian Network for Research on Terrorism, Security, and Society.

De Smet, F. (2021, January 20). *'Terrorisme is vaak een fenomeen van de gegoede middenklasse, zowel bij anarchisten als jihadisten'* Knack. https://www.knack.be/nieuws/wereld/terrorisme-is-vaak-een-fenomeen-van-de-gegoede-middenklasse-zowel-bij-anarchisten-als-jihadisten/

Denoeux, G., & Carter, L. (2009). *Guide to the Drivers of Violent Extremism. Usaid.* Geraadpleegd op *http://www.dmeforpeace.org/peacexchange/wpcontent/uploads/2015/10/Guide-to-the-Drivers-of-Violent-ExtremismAFRSD-2009-pdf.pdf*

Devisch, I. & De Kesel, M. (2007): Fundamentalisme face to face.

Diem-Wille, G. (2020). *Psychoanalytic Perspectives on Puberty and Adolescence: The Inner Worlds of Teenagers and their Parents*. https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/51293

Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., Wolf, A. De, Mann, L., & Feddes, A. R. (2016). Terrorism, radicalization and de-radicalization. Current Opinion in Psycology, 11, 79–84. http://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.06.008

El-Omari A., Notaerts, L. & Meganck, R. (2024). *Radicalization as a Bulletproof Vest? A Qualitative Analysis of Belgian Professionals' Experiences with Radicalization*. [Manuscript in voorbereiding]. Department of Psychoanalysis and Clinical Consulting, Universiteit Gent.

El-Omari, A. (2016). De migrant en singulariteit, een "vreemd" koppel? *Psychoanalytische Perspectieven*, *34*(3), 235–253. https://biblio.ugent.be/publication/8513055/file/8513126.pdf

El-Omari, A. (2019). *In naam van welke God? De heilige oorlog als snelweg naar het hemels leven : islam en het Westen, een onmogelijk huwelijk?* https://biblio.ugent.be/publication/8641516

El-Omari, A. (2020). *Waar een God is, is een weg... zo God het wil: djinns, boze ogen en culturele representaties op de divan.* Psychoanalytische Perspectieven, 38(4), 491–512. http://hdl.handle.net/1854/LU-8703583

El-Omari, A. (2023). Truths are out there: unveiling radicalization and its alleged affinity with Islam. *Psychoanalytische Perspectieven*, *41*, 555–585.

Erikson, E. H. (1994). *Identity: Youth and crisis*. WW Norton & company.

Evans, D. (1996*). An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. Routledge.

Fink, B. (1995). *The Lacanian Subject: Between Language and Jouissance.* Princeton University Press.

Fonagy, P. & Target, M. (2007). Playing with reality iv — A theory of external reality rooted in intersubjectivity. *International Journal of Psychoanalysis*, 88, 917-939.

Galella, M. (2022). *Radicalization of Islam or Islamization of radicalism?* (Masterthesis). Geraadpleegd van http:// https://tesi.luiss.it/34373/

Gielen, A. J. (2020). Cutting through Complexity. *Evaluating Countering Violent Extremism*.

Golafshani, N. (2003). Understanding reliability and validity in qualitative research. *The qualitative report*, *8*(4), 597-607.

Gunn, É. (2018). Fundamentalist Religious Discourse in the Process of Radicalization to Violence.

Hafez, M., & Mullins, C. (2015). The Radicalization Puzzle: A Theoretical Synthesis of Empirical Approaches to Homegrown Extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, *38*(11), 958–975. https://doi.org/10.1080/1057610X.2015.1051375

Hall, G. S. (1905). *Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education* (Vol. 2). D. Appleton.

Van Haute, P., & Geysken, H. (2007). *Confusion of Tongues: The Primacy of Sexuality in Freud*, Ferenczi, and Laplanche. Other Press.

Hogg, M. A., Kruglanski, A. W., & Van Den Bos, K. (2013). Uncertainty and the roots of extremism. *Journal of Social Issues*, *69*(3), 407–418. https://doi.org/10.1111/josi.12021

Horgan, J. (2008). From profiles to pathways and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, *618*(1), 80-94.

Jacobsen, A. (2017). *Pushes and pulls of radicalisation into violent Islamist extremism and prevention measures targeting these: Comparing men and women*. DIVA. https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1485811&dswid=-617

Jonckheere, L. (2019). *"De jeugd van Tegenwoord." Adolescentie in de lacaniaanse psychoanalyse (2de editie*). New Lacanian School

Kempynck, A. (2014) 'Niemand weet wat radicalisering inhoudt' [Interview met Prof. Rik Coolsaet - Ugent]. *Kifkif*. Geraadpleegd op 21 februari 2024, van https://kifkif.be/cnt/artikel/niemand-weet-wat-radicalisering-inhoudt-interview-met-prof-rik-coolsaet-ugent-751

Kennedy, R. (2000). Becoming a subject — Some theoretical and clinical issues. International Journal of Psychoanalysis, 81, 875-892.

Kepel, G. (2016) Terreur dans l'Hexagone, Genèse du djihad français. Gallimard, Paris, http://www.institutmontaigne.org/publications/terreur-dans-lhexagone geraadpleegd op 21 februari 2024

Khan, R. M. (2024). A case for the abolition of "terrorism" and its industry. *Critical Studies on Terrorism*, 1–24. https://doi.org/10.1080/17539153.2024.2327727

Khosrokhavar, F. (2014) Radicalisation. Éditions de la Maison des sciences de l'homme, Paris

King, M., & Taylor, D. M. (2011). The Radicalization of Homegrown Jihadists: A review of theoretical models and social psychological evidence. *Terrorism and Political Violence*, *23*(4), 602–622. https://doi.org/10.1080/09546553.2011.587064

Kundnani, A. (2012). Radicalisation: the journey of a concept. *Race & Class*, *54*(2), 3–25. https://doi.org/10.1177/0306396812454984

Lacan, J. (1973/1998). The Seminar of Jacques Lacan. Book XI: The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. (A. Sheridan, Trans.). W. W. Norton & Company.

Lacan, J. (1993). The Psychoses: The Seminar of Jacques Lacan. Book III. (R. Grigg, Trans.). Routledge.

Lahnait, F. (2021). Combatting radicalisation in France: from experimentation to professionalisation. *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, (128), 105-125.

Larsen, J. F. (2020). Talking about radicalization. *Nordic Journal of Criminology*, 21(1), 49-66.

Ludot M, Radjack R, Moro MR. «Radicalisation djihadiste» et psychiatrie de l'adolescent. Neuropsychiatr Enfance Adolesc 2016;64:522–8, doi:http://dx. doi.org/10.1016/j.neurenf.2016.08.003

Madeo. (2023). *Storytelling and survival in Gaza*. American Friends Service Committee. https://afsc.org/news/storytelling-and-survival-gaza

Magalhães, B., & Mariani, B. (2010). *Subjectification and identification processes: ideology and the unconscious.* Linguagem em (Dis)curso, 10, 391-408.

Mahler, M. S. (1963). Thoughts about development and individuation. Psychoanalytic

Mahler, M. S. (1972). On the first three phases of the separation-individuation process.

Malterud, K. (2001). Qualitative research: Standards, challenges, and guidelines. *The Lancet, 358*(9280), 483–488. https://doi.org/10.1016/s0140-6736(01)05627-6

Marusek, S. (2018). Inventing terrorists: the nexus of intelligence and Islamophobia. *Critical Studies on Terrorism*, *11*(1), 65–87. https://doi.org/10.1080/17539153.2017.1351597

McCauley, C., & Moskalenko, S. (2017). Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, *72*(3), 205.

McGilloway, A., Ghosh, P. & Bhui, K. (2015) A systematic review of pathways to and processes associated with radicalization and extremism amongst Muslims in Western societies. Int Rev Psychiatry 27(1):39–50. https://doi.org/10.3109/ 09540261.2014.992008

Meyrick, J. (2006). What is Good Qualitative Research? *Journal of Health Psychology*, 11(5), 799-808. https://doi.org/10.1177/1359105306066643

Miller, J. A. (2015). En direction de l'adolescence. *Interpréter l'enfant*, 201.

Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: a psychological exploration. *American psychologist*, *60*(2), 161.

Morel, G. (2018). Terroristes, les raisons intimes d'un fléau global. Paris: Fayard.

Mura, A. (2020). Religion and Islamic Radicalization. In: Yannis Stavrakakis, ed. *The Routledge Handbook of Psychoanalytic Political Theory*. London: Routledge, pp. 316-329. ISBN 9781138696310

Neinstein, L. S., Gordon C. M., Katzman, D. K., Rosen, D. S., & Woods, E. R. (2009). Handbook of adolescent health care. United States: Lippincott Williams & Wilkins.

Nesser P (2008) How did Europe's Global Jihadis Obtain Training for their Militant Causes*? Terror Political Violence 20*(2):234–256. https://doi.org/ 10.1080/09546550801920758

Nocheva, N. H. (2020). Countering Islamist Radicalisation: A Comparative Study of Bulgaria and France's Practices, Experiences and Challenges.

O'Duffy B (2008) Radical Atmosphere: Explaining Jihadist Radicalization in the UK. *PS: Political Sci & Polit 41*(1):37–42. https://doi.org/10.1017/ S1049096508080050

Parmaksız, İ., & Kılıçarslan, S. (2020). The relationship between assertiveness and separation-individuation in adolescents. *EğItim Ve ÖĞRetim/EğItim Ve ÖĞRetim*, *10*(3), 869–888. https://doi.org/10.14527/pegegog.2020.027

Pelecijn L., Decoene S. & Hardyns W. (2021). The process toward (violent) extremism: an integrated theoretical model using a theory knitting approach, Psychology, Crime & Law, DOI: 10.1080/1068316X.2021.2018437

Plochg, T., & Van Zwieten, M. C. B. (2007). Kwalitatief onderzoek. In *Handboek gezondheidszorgonderzoek* (pp. 77-93).

Polit, D. F., & Beck, C. T. (2010). Generalization in quantitative and qualitative research: Myths and strategies. International Journal Of Nursing Studies, 47(11), 1451–1458. https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2010.06.004

Politzer, M. N., & Alcaraz, A. O. (2023). Islam, media framing and Islamophobia in the US press, before and after the Charlie Hebdo terrorist attack. *Critical Studies on Terrorism*, *16*(2), 351–369. https://doi.org/10.1080/17539153.2023.2207164

Ponterotto, J. G. (2005). Qualitative research in counseling psychology: A primer on research paradigms and philosophy of science. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 126–136. https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.2.126

Puaud D., & Gonçalvès S., (2019) *Jeunes en voie de radicalisation - Mythe, réalité et travail éducatif*. Fabert.

Reardon, S. (2015) Terrorism: Science seeks roots of terror. Nature 517 (7535):420–421. https://doi.org/10.1038/517420a

Roy, D. (2009). Protection de l'adolecence.

Sabaka, S. M. (2009). Psychometric integrity of a measure of dysfunctional separation-individuatin in young adolescents. Unpublished doctorate dissertation, Ball State University, Muncie.

Sageman, M. (2017). Misunderstanding terrorism. University of Pennsylvania Press.

Shapiro, T., & Esman, A. H. (1992). Psychoanalysis and Child and Adolescent Psychiatry. *Journal Of The American Academy Of Child And Adolescent Psychiatry*, *31*(1), 6–13. https://doi.org/10.1097/00004583-199201000-00002

Silverman, D. (2001). *Interpreting qualitative data: Methods for analysing talk, text and interaction* (2nd ed.). Sage.

Skowron, E. A., Wester, S. R., & Azen, R. (2004). Differentiation of self-mediates college stress and adjustment. Journal of Counseling And Development, 82, 69-80.

Stiles, W. B. (1993). Quality control in qualitative research. *Clinical Psychology Review*, 13(6), 593-618. doi: 10.1016/0272-7358(93)90048-q

Tanner, J. L. (2005). Recentering during emerging adulthood: A critical turning point in life span human development. In J. J. Arnett & J. L. Tanner (Eds.), Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century (pp. 21-55). Washington: American Psychological Association.

Timulak, L., & Elliott, R. (2018). Taking stock of descriptive–interpretative qualitative psychotherapy research: Issues and observations from the front line. *Counselling And Psychotherapy Research*, 19(1), 8–15. https://doi.org/10.1002/capr.12197

Ubbels, J. (2009) "Karakter, identiteit en subjectivering in de adolescentie", *Tijdschrift voor Psychoanalyse 15*(4). 218-229.

Vergani, M., Iqbal, M., Ilbahar, E., & Barton, G. (2018). The Three Ps of Radicalization: Push, Pull and Personal. A Systematic Scoping Review of the Scientific Evidence about Radicalization Into Violent Extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, *43*(10), 854. https://doi.org/10.1080/1057610x.2018.1505686

Verhaeghe, P. (1998). *Beyond Gender*. From Subject to Drive. Other Press.

Verhaeghe, P. (2009). *Het Einde van de Psychotherapie*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Van de Weert, A., & Eijkman, Q. (2021). Reconsidering early detection in countering radicalization by local frontline professionals. In *Ethics and terrorism* (pp. 177-188). Routledge.

Windisch, B. (2020). *Lone Actor Terrorists: The Performance of Hegemonic Masculinity through Acts of Violence* (Doctoral dissertation, Monterey, CA; Naval Postgraduate School).

Xiang, S., Liu, Y., Lu, Y., Bai, L., & Xu, S. (2019). Exploring the family origins of adolescent dysfunctional separation–individuation. *Journal of Child and Family Studies*, *29*(2), 382–391. https://doi.org/10.1007/s10826-019-01644-w

Zaky, E. A. (2016). Adolescence; a Crucial Transitional Stage in Human Life. *Journal Of Child And Adolescent Behavior*, *04*(06). https://doi.org/10.4172/2375-4494.1000e115

Žižek, S. (2006). *How to Read Lacan*. W. W. Norton & Company.

Bijlagen

Bijlage 1

Onderzoeksdagboek

Onderzoeksdagboek		
Datum	**Taak**	**Bedenkingen**
September 2024	Fase 1: vertrouwd geraken met de data en noteren van eerste associaties	Tijdens deze fase las ik de interviews door die me interessant leken. Ik selecteerde de interviews op basis van beroepscategorie en eventuele ervaring met jongeren, in het kader van mijn onderzoeksvraag. Ik selecteerde twee psychotherapeuten, een iemand met een herstelgerichte aanpak, drie gezins-en jongerenbegeleiders en drie hulpverleners die preventief en curatief werken. Daarnaast lette ik hier ook op dat ik zowel mensen en als zonder migratieachtergrond koos, om een zo breed en genuanceerd mogelijk beeld te bekomen. Op basis van mijn keuze en zijn kennis van de inhoud van de interview selecteerde mijn masterproefbegeleider twaalf interviews die interessant zijn voor mijn onderzoek. Daarna las ik deze interviews door en maakte ik een beslissing voor mijn definitieve steekproef. Ik stelde vervolgens een tabel samen van mijn steekproef. Tijdens het lezen van de interviews noteerde ik mijn eerste associaties in een aparte kolom en markeerde ik interessante passages.
7 oktober – 13 oktober 2024	Fase 2: data coderen Eerste interview coderen	In oktober startte ik met het coderen van de interviews. Ik merkte al snel dat dit een zoektocht was voor mij. Ik was niet helemaal zeker wat ik wel en niet moet coderen en in hoeverre ik zaken kan verwoorden in de exacte woorden van de participanten. Ik stuurde de codering van het eerste interview door naar mijn begeleider samen met deze bedenkingen, die me vervolgens uitgebreide feedback bezorgde.

	Feedback begeleider	Mijn begeleider gaf als feedback dat ik te breed codeer en dat ik verfijnder te werk mag gaan. In het algemeen stelde hij dat ik goed codeer, maar dat dit meer in detail mag. Een zin kan ik bijvoorbeeld opdelen in verschillende codes: elk stukje info krijgt een aparte code. Daarnaast moest ik ook opletten dat ik niet meteen een abstractie maak, wat eigenlijk pas de volgende fase is. Ik kreeg als tip de abstracties te noteren in mijn kolom met associaties om deze bij te houden voor de volgende stap.
14 oktober – 20 oktober 2024	Fase 2: data coderen	Met deze feedback in mijn achterhoofd codeerde ik de volgende drie interviews. Naar aanleiding van de ontvangen feedback ben ik gedetailleerder te werk gegaan en heb ik mijn oorspronkelijke onderzoeksvraag tijdelijk losgelaten. Binnen één zin bracht ik meerdere codes aan en gaf ik elk betekenisvol fragment een afzonderlijke code. Abstracties en associaties legde ik vast in een aparte kolom. Deze werkwijze resulteerde in meer verfijnde en fijnmazige coderingen. Daarbij bleef ik dicht bij de bewoordingen van de participanten en verkende ik de data zo breed mogelijk. Deze interviews vormde een goede basis om een eerste boomstructuur vast te leggen aangezien deze participanten veel praktijkervaring hadden.
	Fase 3: codes groeperen in overkoepelende thema's Opstellen boomstructuur	Ik transporteerde mijn aangebrachte codes naar een aparte lijst. Vervolgens probeerde ik een overzicht te bekomen van potentiële thema's door codes die samen hoorden eenzelfde kleur te geven. Aan de hand van deze kleurencodes probeerde in thema's te genereren. Echter had ik het gevoel dat mijn thema's te breed waren en ondervond ik moeilijkheden met het abstraheren van informatie. Ik had op dit moment het gevoel dat ik het bos door de bomen niet maar zag. Ik stuurde mijn eerste boomstructuur en mijn vragen hieromtrent door naar mijn begeleider en naar een medestudent voor feedback.

21 oktober 2024	Feedback Op boomstructuur van medestudent Op nieuwe coderingen en boomstructuur van begeleider	Mijn medestudent gaf als feedback dat de structuur van mijn boomstructuur helderder zou kunnen door het gebruik van een visuele indeling. Ook suggereerde ze om sommige codes te hergroeperen onder overkoepelende thema's. Van mijn begeleider kreeg ik feedback op mijn nieuwe coderingen en mijn voorlopige boomstructuur. Ik codeerde nu goed en minutieus, maar de overstap naar abstraheren lijkt nog moeilijk. Hoewel er een duidelijke lijn verschijnt in mijn boomstructuur, is het momenteel nog te vaag en te dicht ‘geplakt’ op de interviews zelf. Mijn begeleider had de indruk dat ik alles wil integreren uit de interviews en dat ik dreig te ‘verdrinken’ in het geheel. Vervolgens gaf hij enkele suggesties die aansluiten bij waar ik naartoe lijk te werken, om zo weer een overzicht te bekomen op de plaatsen waar ik vastloop.
21 oktober – 27 oktober 2024	Fase 2: data coderen	De volgende stap was de volgende vier interviews coderen en deze toevoegen aan mijn huidige boomstructuur op basis van de feedback Tijdens het coderen werkte ik weer met kleurcodes op basis van mijn huidige thema’s en bleef ik associaties in een aparte kolom noteren. Deze interviews bestonden uit twee psychoanalytici, iemand met een interessante andere kijk en al één van de interviews die een extra aanvulling vormde. Ik merkte dat ik op basis van deze nieuwe data mijn thema’s verder kon verfijnen en aanpassen. Hoewel alle interviews mij heel erg boeiden, merkte ik tijdens het coderen van de interviews met een psychoanalytische kijk dat ik deze bijzonder interessant vond, omdat ik zelf een affiniteit heb met het psychoanalytisch kader. Ik probeerde me hier bewust van te zijn tijdens de volgende stappen van de thematische analyse zodat ik iedere participant voldoende een stem zou geven, en

		niet onbewust voornamelijk zou focussen op de data die mij het meest aansprak.
	Fase 3: codes hergroeperen in overkoepelende thema's	Op basis van voorgaande feedback herstructureerde in mijn thema's. Deze feedback bood me meer overzicht. Ik analyseerde mijn codes opnieuw en probeerde zo een helderdere structuur te bekomen. Waar nodig voegde in thema's samen of ontstonden er nieuwe thema's. Ook stelde in per thema al enkele subthema's op.
28 oktober – 31 oktober 2024	Fase 2: data coderen Coderen laatste interviews	Tot slot codeerde ik de laatste vier interviews. Deze werden toegevoegd als verder nuancering en toetsingsmateriaal om na te gaan of zij nog nieuwe inzichten boden of eerder reeds bestaande thema's bevestigden en verder verfijnden. Tijdens het lezen hield ik bij welke (sub)thema's ook bij de andere interviews aan bod kwamen en markeerde ik relevante passages.
	Fase 3: codes hergroeperen in overkoepelende thema's	Op basis van de laatste interviews groepeerde ik de codes verder en verfijnde ik mijn voorlopige boomstructuur met thema's en subthema's.
1 november 2024	Feedback medestudent op coderingen en op boomstructuur	In deze periode ontving ik feedback van medestudenten op zowel mijn laatste coderingen als op mijn voorlopige boomstructuur. Ik nam deze feedback mee naar de volgende stap, waarin ik mijn definitieve boomstructuur trachtte vast te leggen. De feedback op mijn coderingen was over het algemeen positief. Hier en daar kreeg ik suggesties voor andere codes. Op mijn boomstructuur ontving ik vooral feedback over hoe ik mijn thema's en subthema's verder kan verfijnen en afbakenen van elkaar. Ook kreeg ik suggesties om thema's samen te voegen.
2 november - 7 november 2024	Fase 4: thema's herbekijken Fase 5: thema's definiëren	Op basis van de feedback beoordeelde ik of elk thema logisch is opgebouwd en de grenzen tussen de thema's voldoende duidelijk zijn. Hierbij hield ik rekening met interne homogeniteit en externe

		heterogeniteit. Ik herschikte de (sub)thema's zodat de codes inhoudelijk goed bij elkaar paste, en dat de thema's tegelijk duidelijk van elkaar verschillen. Tijdens deze fase dacht ik al actief na over hoe ik mijn resultaten zou kunnen uitschrijven en welke elementen ik in mijn discussie wil verwerken. Tegen het einde van deze fase bekwam ik mijn uiteindelijke structuur voor mijn thematische analyse.
8 november 2024	Meeting met begeleider	Tijdens deze meeting bespraken we de uiteindelijke structuur die ik was bekomen voor mijn thematische analyse. Op dit moment had ik een duidelijke structuur en stond deze zo goed als op punt. Ik kreeg nog enkele tips over hoe ik de inhoud van de thema's verder kon verfijnen en hoe ik mijn resultaten best kan beginnen uitschrijven. Verder bespraken we ook wat ik in mijn discussie kan verwerken.
11 november – 1 december 2024	Fase 5: thema's (her) definiëren Fase 6: rapporteren	Ik maakte de laatste aanpassingen aan mijn (sub)thema's op basis van de feedback uit de meeting. Vervolgens startte ik het mijn resultaten uit te schrijven. Dit deed ik aan de hand van interessant citaten die ik in de interviews had teruggevonden. Ik schreef een eerste versie van mijn resultaten uit en stuurde deze door naar mijn begeleider voor feedback. Daarnaast zette beschreef ik in puntjes hoe ik mijn discussie wil structureren.
Begin december 2024 – eind januari 2025	Fase 6: rapporteren Feedback begeleider	Ik ontving in deze fase feedback op mijn eerste versie van mijn resultatensectie. Aan de hand van opmerkingen in mijn document en een mail met extra uitleg kreeg ik handvaten om mijn resultaten te verfijnen. Het verhaal begon zich meer te vormen tijdens deze stap.
Maart 2025	Fase 6: rapporteren Feedback	Ik startte in januari met mijn stage, waardoor ik minder aan mijn masterproef kon werken. Uiteindelijk kwam ik in maart tot een quasi definitieve versie van mijn resultaten. Mijn begeleider gaf me nog de feedback om de eerste twee thema's, die als context fungeerden, in te korten

		waar mogelijk. Verder liet in mijn tekst ook nalezen door vrienden en familie op coherentie, spellingsfouten en andere opmerkingen.
April 2025	Fase 5: thema's (her) definiëren Fase 6: rapporteren Eerste aanzet tot discussie uitschrijven	Tijdens deze maand herwerkte ik mijn resultatensectie opnieuw. Daarnaast voegde ik ook sommige subthema's samen op mijn resultaten in te korten waar nodig en teveel herhaling te vermijden. Ik merkte dat ik tijdens het schrijven van mijn resultaten heel veel wou vertellen, maar daardoor ook in herhaling viel doordat alles met elkaar samenhangt. Ik startte ook met mijn discussie uit te schrijven in deze fase.
Mei 2025	Fase 5: thema's (her) definiëren Fase 6: rapporteren Literatuurstudie en discussie op punt stellen	In deze fase stelde ik mijn literatuurstudie op punt. Verder herschrijf ik mijn resultaten voor de laatste keer op basis van feedback van mijn begeleider, vrienden en familie. Ik kortte nog enkele thema's in waar nodig. Daarnaast schreef ik ook mijn verder discussie uit.

Bijlage 2

Flyer

FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

VAKGROEP PSYCHOANALYSE EN RAADPLEGINGSPSYCHOLOGIE

ONDERZOEK: RELIGIEUS RADICALISME BINNEN DE CONTEXT VAN DE ISLAM

Gent, januari 2022

Interviewstudie: Religieus radicalisme binnen de context van de islam – Amar El-Omari
Studie in het kader van het doctoraatsonderzoek: Een conceptueel kwalitatief onderzoek naar radicalisme (promotor: prof. dr. Reitske Meganck).

Mijn naam is Amar El-Omari, klinisch psycholoog en doctoraatsstudent aan de Universiteit Gent. Na jarenlang in Brussel gewerkt te hebben als psychotherapeut, in die context met patiënten over hun geloof te hebben gesproken, mij daarnaast in literatuur rond migratie en religie te hebben verdiept, wil ik graag deze ervaring ombuigen in een wetenschappelijk onderzoek, met als titel: "Een psychoanalytische lezing van het religieus radicalisme binnen de context van de islam". Meer bepaald wil ik in het kader van mijn doctoraatsstudie meer inzicht krijgen in de diverse rollen en functies die de islam speelt in het dagelijks leven van de gelovige. Daarnaast wil ik mij verdiepen in de vraag hoe we 'radicalisering' en 'deradicalisering' kunnen begrijpen. Het vertrekpunt van mijn onderzoek is de vraag wat 'jihad' betekent. In de literatuur wordt hierbij verwezen naar 'jihad' als de inspanning die de gelovige levert om het leven in het teken van de islam te organiseren, weg van alle mogelijke verleidingen die hiervan wegvoeren. De islam wordt hierbij vaak gezien als een belangrijk onderdeel van de identiteit die betekenis verleent aan het leven op verschillende vlakken. Zo kan de islam een leidraad zijn om kinderen op te voeden, handvaten aanreiken voor de organisatie van een maatschappij, zin geven aan het dagelijks bestaan.

In bepaalde situaties wordt de betekenis van jihad vernauwt tot het bestrijden van de (vermeende) vijanden van de islam. Vanuit de buitenwereld worden deze moslims als 'geradicaliseerd' beschouwd. Een deelstudie van mijn onderzoek gaat in op de vraag hoe we deradicalisering als 'disengagement' kunnen begrijpen. Hiervoor ben ik op zoek naar deelnemers die vanuit hun professionele context in aanraking komen met geradicaliseerden of individuen waarbij er een vermoeden van radicalisering is, en bereid zijn met mij in gesprek te gaan over hoe zij kijken naar radicalisering, deradicalisering (curatief), preventie van radicalisering. Meer specifiek wil ik daarbij onder andere ingaan op de moeilijkheden, kansen en uitdagingen waar men hierbij op botst in de professionele context en hoe men zelf kijkt naar de (politieke) islam.

De studie bestaat uit semigestructureerde interviews. Dat wil zeggen dat ik vertrek van een aantal vooropgestelde vragen, maar ook veel ruimte zal laten voor de input van de deelnemers, net omdat ik hun persoonlijk en subjectief proces centraal wil stellen. Een interview duurt ongeveer anderhalf uur, al dan niet gespreid over meerdere sessies (in overleg te bepalen). Van deze interviews zullen audio-opnames gemaakt worden. Nadien worden ze uitgeschreven en op gepseudonimiseerde wijze verwerkt, zodat we wel inzichten kunnen halen uit de verhalen van de deelnemers, maar tegelijk er ook voor zorgen dat derden onze deelnemers niet kunnen herkennen. Na afloop van het onderzoek wordt het audiomateriaal vernietigd.

Indien u interesse hebt om deel te nemen aan dit onderzoek kan u contact opnemen met mij via amar.elomari@ugent.be.
Voor verdere vragen over het onderzoek kan u terecht bij mij via amar.elomari@ugent.be, of bij de promotor van het doctoraat, prof. dr. Reitske Meganck via reitske.meganck@ugent.be.

Met vriendelijke groeten,
Amar El-Omari

UNIVERSITEIT GENT

FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

VAKGROEP PSYCHOANALYSE EN RAADPLEGINGSPSYCHOLOGIE

DOCTORAATSSTUDIE AMAR EL-OMARI – PROFESSIONELEN

- **Wat?** Studie religieus radicalisme (islam) en identiteit. Goedgekeurd door de Ethische Commissie van de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen (Universiteit Gent).

- **Onderzoeksvragen:** Welke aspecten en processen leiden ertoe dat iemand zich aangetrokken voelt tot en identificeert met een zogenaamd *radicale* interpretatie van de islam? Wat betekent *deradicaliseren* en *disengagement* en wat is er in de hulpverlening hierbij belangrijk (preventief en curatief)? Is *radicaliseren*, en bijgevolg *deradicaliseren*, te begrijpen in het licht van een *identiteitsverhaal*?

- **Wie ben ik?** Amar El-Omari, afgestudeerd als psycholoog in 2005. 15 jaren werkervaring in het Centrum Geestelijke Gezondheidszorg in Brussel (Sint-Jans-Molenbeek). Interesse in onderwerpen identiteit, migratie, religie, islam en de manier waarop deze zich tot elkaar verhouden. Diverse vormingen en publicaties binnen deze domeinen. Sinds 2021 verbonden aan de Universiteit Gent als doctoraatsassistent, studie doctoraat: radicalisering, islam/religie, identiteit, deradicalisering en disengagement.

- **Wie zoek ik?** Hulpverleners en/of professionelen die in de context van hun werk (ex-)Syriëvertrekkers en/of *geradicaliseerde* moslims begeleiden en met mij in gesprek willen gaan over hoe zij deze begeleidingen ervaren.

- **Hoe?** Semi-gestructureerd(e) interview(s), duurtijd: 1u à1,5u per gesprek). Interviews worden mits toestemming opgenomen en vervolgens uitgeschreven. Alle data wordt opgeslagen op een beveiligde server van de UGent en gepseudonimiseerd om de anoniniteit van de deelnemers te garanderen.

- **Belangrijk:** Deelname is vrijwillig en kan op elk moment stopgezet worden. In de studie (vanuit de discipline psychologie) staat de wisselwerking tussen religie en identiteit centraal en wordt *radicalisering* benaderd vanuit een *identiteitsverhaal*. De (vermeende) feiten waarvoor men is veroordeeld/veroordeeld kan worden zijn **niet** de focus van de studie (en dus ook niet van het interview).

- **Contactgegevens:** amar.elomari@ugent.be

Voor verdere vragen of deelname aan de studie: neem gerust per mail contact op. Hartelijk dank alvast!

Amar El-Omari

Bijlage 3

Informatiebrief

FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

VAKGROEP PSYCHOANALYSE EN RAADPLEGINGSPSYCHOLOGIE

ONDERZOEK: RELIGIEUS RADICALISME BINNEN DE CONTEXT VAN DE ISLAM

Gent, januari 2022

Informatiebrief Deelnemers (professionals) studie 'Religieus radicalisme binnen de context van de islam'

U bent uitgenodigd om deel te nemen aan de studie 'Religieus radicalisme binnen de context van de islam' die uitgaat van de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Gent. Voor u beslist deel te nemen aan deze studie, vragen we om deze informatiebrief aandachtig te lezen en te bespreken met de onderzoeker of zijn vertegenwoordiger. Neem ook de tijd om vragen te stellen indien er onduidelijkheden zijn of indien u bijkomende informatie wenst. Dit proces wordt 'informed consent' of 'geïnformeerde toestemming' genoemd. Eens u beslist heeft om deel te nemen aan de studie vragen we u om een toestemmingsformulier in te vullen en te ondertekenen. Deze studie is goedgekeurd door de Ethische Commissie van de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Gent.

Beschrijving en doel van de studie

Mijn naam is Amar El-Omari, klinisch psycholoog en doctoraatsstudent aan de Universiteit Gent. Na jarenlang in Brussel gewerkt te hebben als psychotherapeut, in die context met patiënten over hun geloof te hebben gesproken, mij daarnaast in literatuur rond migratie en religie te hebben verdiept, wil ik graag deze ervaring ombuigen in een wetenschappelijk onderzoek. Meer bepaald wil ik in het kader van mijn doctoraatsstudie meer inzicht krijgen in de diverse rollen en functies die de islam speelt in het dagelijks leven van de gelovige.

Het vertrekpunt van mijn onderzoek is hoe we 'jihad' kunnen begrijpen. In de literatuur wordt hierbij verwezen naar 'jihad' als de inspanning die de gelovige levert om het leven in het teken van de islam te organiseren, weg van alle mogelijke verleidingen die hiervan wegvoeren. De islam wordt hierbij vaak gezien als een belangrijk onderdeel van de identiteit die betekenis verleent aan het leven op verschillende vlakken. Zo kan de islam een leidraad zijn om kinderen op te voeden, handvaten aanreiken voor de organisatie van een maatschappij, zin geven aan het dagelijks bestaan. In mijn onderzoek wil ik graag bestuderen hoe gelovigen deze 'inspanning voor God' ('jihad') zelf begrijpen. Daarnaast wil ik mij toeleggen op de vraag hoe moslims die door de buitenwereld als 'geradicaliseerd' worden benoemen, dit label ervaren en wat moslim(a) zijn voor hen betekent.

Omdat ik in mijn studie eveneens wil ingaan op hoe we (de)radicalisering en preventie van radicalisering kunnen begrijpen binnen de context van de hulpverlening, ben ik op zoek naar deelnemers die in het kader van hun professionele context in aanraking komen met 'geradicaliseerden' (of personen waarbij er een vermoeden van radicalisering is) en hier met mij over in gesprek willen gaan.

Deelname

Als u kiest om mee te doen aan deze studie vult u de 'informed consent' in. De studie zelf bestaat uit één of meerdere interviews waarin dieper wordt ingegaan op uw ervaringen en uw levensverhaal. In samenspraak met de interviewer wordt gekeken of het na een eerste interview

UNIVERSITEIT GENT

zinvol lijkt om het interview op een volgende moment verder te zetten. U kan zelf in overleg met de interviewer bepalen waar en wanneer het interview kan doorgaan. Hierbij wordt uiteraard rekening gehouden met de (mogelijks) geldende maatregelen in het kader van de Covid-19 uitbraak.

Een interview duurt ongeveer anderhalf uur. Ik vertrek hierbij van een aantal vragen die ik ter voorbereiding heb opgesteld, maar ik wil hierbij vooral de ruimte laten voor de input van de deelnemers om zo meer inzicht te krijgen in de wijze waarop zij in hun professionele context omgaan met radicalisering, spreken over islam en religie,… Het interview zelf wordt met een audioband opgenomen en op een later tijdstip uitgeschreven en gepseudonimiseerd. Op deze wijze kunnen uit de gesprekken met de deelnemers inzichten gehaald worden zonder dat hun identiteit herkend wordt. Alle persoonsgegevens zoals verwijzingen naar namen, plaatsen, data, andere herkenbare elementen worden tijdens het uitschrijven verwijderd. Na afloop van mijn doctoraatsonderzoek wordt het audiomateriaal vernietigd. Zowel de opname als de uitgeschreven tekst worden tijdens de loop van het onderzoek op een wachtwoord-beveiligde locatie bewaard.

Toestemming

Deelname aan deze studie is vrijwillig. U kan op elk moment beslissen uw deelname stop te zetten zonder dat dit op enigerlei wijze negatieve effecten heeft. Ook na de het (de) interview(s), kan u ons indien gewenst contacteren om uw gegevens te verwijderen.
Naast toestemming om deel te nemen aan de beschreven studie, vragen we u optioneel of u al dan niet instemt om:

- De verzamelde data te delen met andere onderzoekers buiten het primaire onderzoeksteam verbonden aan de hoofdonderzoeker voor verdere analyses. Data worden hiervoor gespeudonimiseerd wat wil zeggen dat ze gecodeerd worden en enkel het primaire onderzoeksteam ze nog kan koppelen aan uw persoonsgegevens. Persoonsgegevens in de data worden onherkenbaar gemaakt om de vertrouwelijkehid te garanderen.
- De verzamelde gepseudonimiseerde data te gebruiken voor onderwijsdoeleinden. Gegevens worden hierbij onherkenbaar gemaakt en de vertrouwelijkheid van uw gegevens is daarbij altijd prioritair.
- U in de toekomst eventueel opnieuw te contacteren voor mogelijks vervolgonderzoek. Indien u hierin toestemt, vragen we u om contactgegevens door te geven. Enkel de onderzoekers van deze studie hebben daarbij toegang tot uw naam en email adres en zullen deze met niemand buiten het onderzoeksteam delen.

Voordelen

Er zijn geen directe voordelen aan deelname aan deze studie. De informatie die u deelt, kan echter wel helpen in het verschaffen van informatie in de manier waarop we naar radicalisering en deradicalisering kunnen kijken.

Vertrouwelijkheid

In overeenstemming met de Algemene Verordening Gegevensbescherming (of GDPR) (EU) 2016/679 van 27 april 2016 (die vanaf 25 mei 2018 in voege is) en de Belgische wet van 30 juli 2018, betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking

van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens, zal uw persoonlijke levenssfeer worden gerespecteerd en kan u toegang krijgen tot de verzamelde gegevens. Elk onjuist gegeven kan op verzoek verbeterd worden.
Uw toestemming om deel te nemen aan de studie betekent dat we gegevens verwerken voor het doel van de studie. Deze verwerking van gegevens is wettelijk voorzien op basis van artikel 6, § 1, (b), (e) of (f) en artikel 9, § 2(j) van de Algemene Verordening Gegevensbescherming.
Alle informatie die tijdens deze studie verzameld wordt zal gepseudonimiseerd (gecodeerd) worden. Dit wil zeggen dat de onderzoekers uw gegevens (antwoorden op vragenlijsten en interviews) kunnen koppelen aan uw persoonsgegevens. De sleutel tot deze codes is enkel toegankelijk voor de onderzoekers of de door hem/haar aangestelde mede-onderzoekers. Enkel de gepseudonimiseerde gegevens zullen gebruikt worden voor analyse van de gegevens en in alle documentatie, rapporten of publicaties (in tijdschriften of congressen) over de studie. Vertrouwelijkheid van gegevens wordt dus steeds gegarandeerd.
De verzameling van gegevens wordt uitgevoerd onder supervisie van Prof. Dr. Reitske Meganck, de verwerkingsverantwoordelijke van de gegevens van de instelling van de studie (Universiteit Gent). Haar onderzoeksteam zal toegang krijgen tot de persoonsgegevens.
De Data Protection Officer kan u desgewenst meer informatie verschaffen over de bescherming van persoonsgegevens. Contactgegevens: Hanne Elsen, privacy@ugent.be.
De Belgische toezichthoudende instantie die verantwoordelijk is voor het handhaven van de wetgeving inzake gegevensbescherming is bereikbaar via onderstaande contactgegevens:
Gegevensbeschermingsautoriteit (GBA)
Drukpersstraat 35 – 1000 Brussel
Tel. +32 2 274 48 00
e-mail: contact@apd-gba.be
Website: www.gegevensbeschermingsautoriteit.be

Contact
Als u vragen heeft over deze studie, kunt u ook altijd contact met ons opnemen. Voor verdere vragen over het onderzoek kan u terecht bij mij via amar.elomari@UGent.be, of bij de promotor van het doctoraat, prof. dr. Reitske Meganck via Reitske.Meganck@ugent.be.

Met vriendelijke groeten,

Amar El-Omari
Universiteit Gent
Faculteit psychologie en pedagogische wetenschappen Vakgroep psychoanalyse en raadplegingspsychologie
Henri Dunantlaan 2
9000 Gent

Bijlage 4

Interviewleidraad

FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

VAKGROEP PSYCHOANALYSE EN RAADPLEGINGSPSYCHOLOGIE

ONDERZOEK: RELIGIEUS RADICALISME BINNEN DE CONTEXT VAN DE ISLAM

LEIDRAAD INTERVIEW PROFESSIONELEN

(1) PERSONALIA:

Ik wil graag starten met een aantal algemene vragen: Kan u zich kort voorstellen (leeftijd, werkervaring, studies)?

(2) WERKERVARING:

Kan u aansluitend ook vertellen wat uw (professionele) ervaring met islam en met (de)radicalisering is? (setting – functie – contact islam/ geradicaliseerden – waarom keuze doelgroep)

(3) RADICALISERING EN DERADICALISERING:

Wat begrijpt u onder jihad? Hoe kijkt u naar radicalisering? Welke mechanismen spelen rol? Wat betekent deradicalisering en/of preventie radicalisering voor u?

(4) ACHTERGRONDKENNIS:

- Bent u zelf vertrouwd met de islam?(belangrijk kennis hebben?)

(5) WERK: HULPVERLENINGSRELATIE / WERKSETTING:

- We zullen nu overgaan naar uw werk met geradicaliseerde cliënten/patiënten zelf: Welke opdracht/ervaring (+ voorbeeelden)?
- Hoe verloopt de hulpverlening(vertrouwens)srelatie? Voorbeeld? Kantelpunten?
- Waar legt u in uw begeleidingen aandacht op (levensdomeinen/ context)?
- Hoe spreken de patiënten/cliënten zelf over hulpverlening?
- Begeleidingen terugkeerders vs vertrekkers (+ over hun geloof)?
- Begeleidingen mannen/vrouwen (geloof/vertrek)?
- Hoe gaat u om met uw beroepsgeheim om in uw werk?
- Zijn er moeilijkheden/uitdagingen in uw werk?

- Ik wil graag ook nog even ingaan op hoe er vanuit uw werksetting, uw team, naar deradicalisering wort gekeken (hoe spreken/spreken met)?
- Beleid: curatief/preventief.
- Beleid bovenaf (overheid): veranderingen, ruimte adviezen?

(6) ISLAM/RADICALISERING IN DE MEDIA:

- Hoe vindt u dat islam/radicalisering verschijnt i/publieke opinie/m'ij?
- Hoe kijkt u naar IS/Syriëvertrekkers vs radicalisering? I
- Op welke wijze zou de maatschappij/de media hier mee om moeten gaan?

(7) AFRONDENDE VRAGEN:

Wilt u graag nog iets toevoegen? Zijn er zaken die in uw werk belangrijk of relevant zijn en die nog niet aan bod gekomen zijn?

UNIVERSITEIT GENT